

Вяртанне да сваіх

КАМУНІКАТ.ORG

Вяртанне да сваіх

Станіслаў Грынкевіч

Франук Грышкевіч

Уладыслаў Казлоўшчык

Прадмова, укладанне і каментарыі

Сяргея Чыгрына

Беласток 1999

Рэдакцыя і карэктур
Віталь Луба

Выдавец
Беларускі саюз у Рэчы Паспалітай

КАМУНІКАТ.ORG

ISBN 83-910058-7-9

Copyright © 1999 by Беларускі саюз у Рэчы Паспалітай

Тэхнічная рэдакцыя, друк
SETPro, tel. 742 04 16, setpro@sitech.pl

Час вяртання

Кнігу, якую вы трымаеце ў руках, склалі творы тых, хто шмат гадоў ганьбаваўся, крытыкаваўся ці проста замоўчваўся ў гісторыі беларускай літаратуры. Час вяртання даўно наступіў, каб іх творчая спадчына стала нашым духоўным набыткам, прыйшла да беларускага чытача.

Тры трагічныя постаці — Станіслаў Грынкевіч, Франук Грышкевіч і Уладыслаў Казлоўшчык — былі родам з Беласточчыны. Цяжкім і кароткім атрымаўся іх жыццёвы і творчы шлях.

У свой час Заходняя Беларусь мела двух Станіславаў Грынкевічаў. Малодшы Станіслаў Грынкевіч быў шчырым беларусам, памёр на эміграцыі ў Амерыцы. А яго дзядзька Станіслаў Грынкевіч займаўся літаратурай і медыцынай.

Нарадзіўся Станіслаў Грынкевіч (старэйшы) 2 лютага 1902 года ў мястэчку Новы Двор былога Сакоўскага павета Гродзенскай губерні. Спачатку вучыўся ў вясковага настаўніка, які яго і рыхтаваў да экзаменаў у гімназію. У 1912 годзе Стась Грынкевіч здаў экзамен і быў залічаны ў Гродзенскую дзяржаўную мужчынскую гімназію.

Калі пачалася першая сусветная вайна, Станіслаў Грынкевіч, разам са сваім стрыечным дзядзькам выехаў у Смаленскую губерню. Там закончыў сем класаў, а праз пэўны час зноў вярнуўся ў родную вёску, дзе пачаў рыхтавацца да паступлення ва ўніверсітэт.

Здаўшы паспяхова экзамены, Станіслаў Грынкевіч паступіў у Віленскі медыцынскі ўніверсітэт. Але па сямейных абставінах закончыў яго ў Познані. Да 1935 года працаваў у медыцынскай клініцы, пасля — у псіхіятрычнай бальніцы ў Харошчы каля Беластока. Працаваў таксама ардынатарам аддзела нервовых хвароб, адначасова вёў лабараторныя доследы і пісаў пра іх працы. Займаўся і перакладчыцкай дзейнасцю: перакладаў на беларускую мову медыцынскія працы з іншых моў, а таксама рэлігійныя творы.

У гэты час ён рэгіструе шлюб з лекаркай стаматалогіі, полькай па нацыянальнасці. У сваім шчаслівым жыцці яны мелі двух сыноў і дзве дачкі. Жонка Ядвіга Грынкевіч, як і яе муж Станіслаў, апрацоўвала лекарскія парады па-беларуску і нават сама пісала артыкулы на медыцынскія тэмы. У Вільні выходзяць іх сумесныя кнігі „Рады хворым і здаровым” (1935 г.), „Алкагалізм” (1938 г.), „Умовы і загады, неабходныя для здароўя” (1939 г.) і іншыя.

У пачатку 1927 года Станіслаў Грынкевіч з сям’ёй пераехаў у Вільню. Тут уладкаваўся на працу ў першую Віленскую паліклініку. Меў свой дом, агарод, сад. Адсюль пісаў артыкулы ў розныя беларускія часопісы. Яны з’яўляліся ў „Студэнцкай думцы”, „Крыніцы”, „Заранцы”, „Калосьсях” і ў іншых выданнях. Ён любіў ездзіць па беларускіх вёсках, сустракацца з людзьмі, якім чытаў папулярныя лекцыі па гігіене, медыцыне і гісторыі. У 1936 годзе Станіслаў Грынкевіч выдаў брашуру „Асвета”. На жаль, польская паліцыя яе канфіскавала, аўтар адсядзеў два тыдні за кратамі і атрымаў штраф.

У 1937 годзе, пасля падарожжа на Украіну, ён напісаў і выдаў новую брашуру „У братоў украінцаў”. Наогул, доктар медыцыны Станіслаў Грынкевіч пісаў шмат. Адны назвы ягоных артыкулаў гавораць самі за сябе, гавораць аб тым, які гэта быў адукаваны і разумны чалавек. Вось, напрыклад, некалькі назваў ягоных прац: „Аб тэатры” (1927 г.), „Царква. Помста. Вязьніца” (1928 г.), „Капля вады” (1927 г.), „Народ” (1927 г.), „Як лячыць хваробы хатнім спосабам” (1927 г.), „З зацемак аб характары беларусаў” (1935 г.), „Аб праве да бацькаўшчыны” (1936 г.), „Гігіена псіхічная, як праблема асноўных адносінаў да жыцця” (1937 г.) і іншыя.

Пісаў Станіслаў Грынкевіч і драматычныя творы. У 1927 годзе ў Вільні асобным выданнем выйшла з друку яго п’еса ў трох абразях „Жанітва па радыё”. Гэты бытавы драматычны твор расказвае пра жыццё і справы беларускіх вяскоўцаў.

У эміграцыйным рэлігійным часопісе „*Žnič*” (1973 г., № 117) змешчаны ўспаміны А. Валтупскага, дзе аўтар, у прыватнасці піша:

«За два дні перад прыходам у Літву вайсковых савецкіх сіл я адведаў у Ерузалімцы Грынкевічаў. Прынагодна спаткаў у іх і друкара Скарынаўскай Друкарні ў Вільні Альфонса Шутовіча. Я стаяў на тым становішчы, што беларусам-незалежнікам, перадусім інтэлігенцыі, трэба падавацца на Захад, бо большавікі зліквідуюць усіх пагалоўна. Што пазьней і сталася. Ядвіга Грынкевічыха, частуючы

нас забеленай заціркай, катэгарычна абвясьціла: „Стась нікуды ня будзе ўцякаць ад сям’і перад акупацыяй, ён ня мае ніякага праступку перад законамі акупантаў, бо ён не савецкі грамадзянін. Яны за перадваенную беларускую дзейнасьць ня могуць мець ніякага права караць. Зрэшты, бальшавікі тут не астануцца, яны прагоняць гітлераўцаў і пасья адступяць за старыя граніцы, пакідаючы Польшчы тыя ўсе землі, што належалі ёй перад вайною”.

Нічога аднак ня здзейсьнілася з таго, у што верыла спажа Ядвіга Грынкевічыха. На трэці дзень пасья заняцця Вільні і ваколіц савецкімі збройнымі сіламі, да Грынкевічаў зьяўляецца ўзброеная контрразведка і арыштоўвае доктара Станіслава Грынкевіча».

Пасля яго арышту былі канфіскаваны дом і ўся маёмасьць. А самога спадара Грынкевіча адправілі на допыты ў Менск. А 25 ліпеня 1945 года пад Магілёвам расстралялі.

Лёс Ядвігі Грынкевіч склаўся па-іншаму. Ёй удалося выехаць у Польшчу, уладкавацца на працу і даць дзецям добрую адукацыю. Усё жыццё яна верыла, што яе муж жывы ў савецкіх лагерах, піша і друкуе артыкулы пад чужым прозвішчам. Сябры і знаёмыя не хацелі гаварыць ёй аб трагічнай гібелі Станіслава Грынкевіча, каб жанчына не губляла надзеі.

Памерла Ядвіга Грынкевіч ад рака лёгкіх у 1963 годзе ў Гданьску ў акадэмічным шпіталі. Дзеці яе не пайшлі па слядах свайго бацькі. Яны лічаць сябе палякамі і беларускімі справамі не цікавяцца...

Нешчаслівым і кароткім было жыццё і Франука Грышкевіча. Ён марыў напісаць праўдзівую гісторыю беларускай літаратуры. „Я — Франук Грышкевіч, а не Алесь Кучар, хачу напісаць гісторыю беларускай літаратуры”, — казаў Франук.

Напісаць праўдзівую гісторыю беларускай літаратуры Франуку Грышкевічу не ўдалося. У канцы 1944 года ён быў арыштаваны органамі НКУС і пасаджаны ў менскую турму. Допыты праводзіў сам шэф беларускага НКУС Лаўрэнцій Цанава. Яны былі цяжкія і здзеклівыя. Ідучы на чарговы допыт, Франук Грышкевіч выскачыў праз турэмнае акно на вуліцу і... забіўся.

Нарадзіўся ён у 1906 (?) годзе ў мястэчку Сухаволі Сакоўскага павета на Беласточчыне. Рана застаўся без бацькоў. Спачатку вучыўся ў Віленскай беларускай гімназіі. А пасля яе заканчэння ў 1926 годзе нелегальна перайшоў польска-чэшскую граніцу і паступіў на

літаратурны факультэт Карлавага універсітэта ў Празе, які закончыў са ступенню доктара філасофіі.

Знаходзячыся ў Чэхаславакіі Франук Грышкевіч вельмі актыўна супрацоўнічаў з часопісам „Slovanský přehled”. Друкаваў на яго старонках рэцэнзіі на менскія выданні, расказваў пра жыццё ў БССР.

Пасля вучобы ў Празе ён вярнуўся ў Вільню. Служыў у 6-м палку Войска Польскага, працаваў у ротнай канцылярыі пісарам, нават быў беспрацоўным...

У 1939 годзе, калі Чырвоная Армія ўвайшла ў Вільню, стаў супрацоўнічаць з часовымі савецкімі ўладамі, узначальваў беларускія школы Віленскай школьнай акругі.

Калі нямецка-фашысцкія захопнікі напалі на Савецкі Саюз, Франук Грышкевіч застаўся ў Вільні. Акупацыйныя ўлады далі дазвол на функцыянаванне Віленскай беларускай гімназіі. Дырэктарам яе быў прызначаны Ф. Грышкевіч, ды і выкладчыкі гімназіі засталіся ўсе тыя, хто працаваў раней. Вось што ўспамінае пра Франука Грышкевіча былая гімназістка Вольга Мароз-Давідовіч з Менска:

«Гэта быў чалавек з магутным інтэлектам, высокай культурай і адначасова сціплы, надзіва лагодны. Да таго ж ён быў паэтам, ведаў некалькі замежных моў і шчыра кахаў сваю Бацькаўшчыну. Выкладаў у нас цудоўны і цікавы прадмет — сусветную літаратуру. Яго ўрокі былі незвычайнымі, бо ніякімі канспектамі і планами ён ніколі не карыстаўся, у кніжкі не заглядаў, а толькі расказваў і расказваў — ад пачатку ўрока і да самага канца. Вучні сядзелі, як ашаломленыя, не прапускаючы ніводнага слова. Мы глядзелі на выкладчыка, як на Бога. Калі звінеў званок, мы прасілі яго: „Заставайцеся з намі яшчэ на перапынак!” Выкладчык радасна ўсміхаўся і казаў: „Гэта для мяне найлепшая ўзнагарода”».

Жывуць яшчэ, дзякуй Богу, і ў Польшчы былыя выхаванцы, якія добра ведалі Франука Грышкевіча. З Сопата, напрыклад, адгукнуўся Мацей Канапацкі.

«Вы цікавіцеся маім настаўнікам, дырэктарам Беларускай гімназіі ў Вільні Франуком Грышкевічам? Гэтае зацікаўленне мае творчы аспект, і таму вялікі Вам дзякуй ад колішняга вучня гэтага цудоўнага чалавека, якога давалося, перш за ўсё пашчаслівілася, мне пазнаць. Кожны раз, калі сустракаюся са сваім сябрам, таксама слухачом на Вастрабрамскай вуліцы (здаецца так яна называлася) Антосем Альксьніным, мы ўспамінамі ўшаноўваем самую светлую па-

мяць пра Франука Грышкевіча. Праўда, гады два ці тры мы знаходзіліся ў Беларускай гімназіі з Антосем, але наш дарагі настаўнік пакінуў прыкметны след, застаўся ў памяці назаўсёды.

Мы слухалі лекцыі пра беларускую літаратуру і стылістыку. Кожная лекцыя Франука Грышкевіча была незвычайнай, сумленна прачытана. Наш дарагі выкладчык быў проста закаханы ў гэтыя прадметы. Яшчэ сёння ў памяці гучаць словыя Цёткі голасам Грышкевіча:

Хацела б быць зярном пшаніцы,
Упасць на ніўкі вёскі.
Зазалаціцца, без мятліцы
Даць хлеб смачнейшы трошкі...

Наш настаўнік быў сярэдняга ўзросту. Яго галава была крыху пахілена ў правы бок. Калі нам чытаў лекцыю, меў звычай час ад часу трымаць пальцы правай рукі каля вуснаў (вось быццам зараз яго бачу...).

Аднойчы пазнаёміў ён нас з уласнай біяграфіяй. Адно толькі я запамніў: Франук Грышкевіч гаварыў, што ў польскай турме білі яго ланцугамі...

Неяк чуў я па „Свабодзе” радыёперадачу пра Франука Грышкевіча. Яна была прысвечана яго заўчаснай трагічнай смерці. Пазней нешта занатаваў, аднак зараз адшукаць у сваім хатнім архіве ніяк не магу... Ад шчырага сэрца жадаю Вам поспехаў у вывучэнні біяграфіі і творчага шляху прафесара Франука Грышкевіча. Ён заслугоўвае вечнай памяці ў гісторыі».

Франук Грышкевіч быў не толькі добрым педагогам, але і паэтам, перакладчыкам і публіцыстам. Першыя яго вершы былі апублікаваны ў 1924 годзе ў часопісе „Студэнцкая думка” і газеце „Крыніца”. Выступаў таксама з вершамі ў „Сялянскай ніве”, „Беларускай крыніцы”, „Родных гонях” і ў іншых тагачасных беларускіх выданнях.

Першыя паэтычныя радкі Франука Грышкевіча былі напісаны пад вялікім уплывам каталіцкага асяроддзя. Шмат твораў яго было прысвечана беларусам-католікам Адаму Станкевічу, Казіміру Свяяку, Вінцэнту Гадлеўскаму, Адольфу Клімовічу і іншым адзінаверцам.

Узлёт паэтычнай творчасці Франука Грышкевіча адносіцца да 1927 года, калі ў Вільні выходзіць яго першы паэтычны зборнік „Веснавыя мэлёды”. Вершам, якія яго склалі, уласцівы тонкі лірызм і філасафічнасць, а таксама вернасць свайму народу. Праўда, у мно-

гіх вершах адчуваецца песімізм, аўтара непакоіць будучыня сваёй Бацькаўшчыны. Адначасова паэт пераканана сцвярджае:

Ах пакінь! Ах пакінь маладога,
Ты пагана й звадліва мана,
Не пайду!.. У мяне ёсць дарога
У мяне Беларусь ёсць адна!

Пісаў Франук Грышкевіч і прэзаічныя творы. У 1927 годзе ў „Беларускай крыніцы” былі апублікаваны яго апавяданні „Святы Сьльвестар”, „Куцьця ў чужыне” і „У калядны вечар”.

Выступаў Ф. Грышкевіч у друку і як крытык, і як перакладчык. Ём напісаны цікавыя рэцэнзіі на кнігі Наталлі Арсенневай, Уладыслава Казлоўшчыка, Якуба Коласа, Антона Навіны, Канстанціна Езавітава, Міхася Зарэцкага, Кузьмы Чорнага, Міхайлы Пятуховіча, Вінцука Адважнага, Хведара Ляшэвіча, Рыгора Мурашкі, Максіма Багдановіча, Мікалая Ільшэвіча і многіх іншых. Перакладаў з польскай, чэшскай, славенскай, украінскай і нямецкай моў на беларускую.

Калі Франук Грышкевіч быў толькі педагогам і літаратарам, дык яго зямляк Уладыслаў Казлоўшчык (сапраўднае прозвішча Казлоўскі) праявіў свае здольнасці не толькі ў літаратуры, але і ў спорце, выдавецкай дзейнасці і палітыцы.

Беластоцкая газета „Новая дарога” 12 снежня 1943 года пісала: «Дня 13 лістапада 1943 года ў Менску, пры выкананні сваіх нацыянальных абавязкаў трагічна загінуў ад рук нікчэмных бальшавіцкіх бандытаў рэдактар „Беларускае Газэты” Уладыслаў Казлоўскі, народжаны ў 1896 годзе ў вёсцы Залесьсе Сакольскага павету. Паховіны адбыліся дня 22 лістапада на Кальварыйскіх каталіцкіх могілках у Менску. Падаючы гэтыя сумныя факты да ведама грамадзянства, рэдакцыя „Новай Дарогі” выказвае сваё глыбокае спачуццё асірочанай сям’і нябожчыка. Чытачы й рэдакцыя „Новай Дарогі”».

Сапраўды, у лістападзе 1943 года нехта Іван Шнігер зайшоў у рэдакцыю „Беларускай газеты” і стрэліў ва ўпор з пісталета ў яе рэдактара. Стрэл пачула Наталля Арсеннева, якая выбегла з суседняга пакоя і закрычала: „Трымайце, трымайце яго! Гэта той бандыт, які забіў спадара Казлоўскага”. Але было ўжо позна.

Тысячы беларусаў праводзілі ў апошні шлях нашага здольнага літаратара. Часопіс „Новы шлях” адзначыў тады, што Уладыслаў

Казлоўшчык „стаўся чароднай ахвярай бандыцкага тэрору на Беларусі і загінуў як жаўнер пры спаўненні сваіх абавязкаў”.

Дзяцінства Уладыслава Казлоўскага прайшло на Беласточчыне ў роднай вёсцы Залесе. Пачатковую і сярэдняю адукацыю ён набыў у Саколцы і ў Гродне.

У 1916 годзе наш зямляк паступае ў Віленскую каталіцкую духоўную семінарыю. А калі заснавалася ў Вільні беларуская вайсковая арганізацыя, пакідае семінарыю з мэтай паступіць у беларускае нацыянальнае войска. Адначасова ён запісваецца на кароткачасовыя беларускія настаўніцкія курсы пры Цэнтральнай радзе Віленшчыны і Гродзеншчыны, пасля заканчэння якіх накіроўваецца ў Сакольскі павет, дзе прымае ўдзел у арганізацыі беларускіх школ.

Пасля няўдалых у гэтым накірунку спробаў, з прычыны негатывных адносін тагачасных павятовых школьных улад, Уладыслаў Казлоўскі вяртаецца ў Вільню. А калі заснавалася ў Менску Беларуская вайсковая камісія, пераязджае ў Менск.

У пачатку 1920 года ён працуе інструктарам Беларускага нацыянальнага камітэта па пытаннях арганізацыі нацыянальнага і кааператыўнага жыцця ў Ігуменскім павеце. А ў маі гэтага ж года Беларускай вайскавай камісіяй ён высылаецца ў Варшаўскую школу падхарунжых.

Пасля заканчэння ваеннай школы, Уладыслаў Казлоўскі прызначаецца інструктарам у Першы батальён беларускіх стралкоў, які ўжо быў эвакуіраваны з Менска ў Лодзь. Праўда, праз год, у сувязі з ліквідацыяй беларускіх аддзелаў, пераводзіцца ў польскае войска як кадравы афіцэр.

Будучы паручнікам чыннай службы Уладыслаў Казлоўскі не парывае сувязі з беларускім нацыянальным рухам. А ў 1930 годзе звальняецца са службы і пераязджае ў Вільню. Тут ён поўнасьцю аддае сябе творчай працы і палітыцы. Спачатку арганізоўвае гімнастычнае таварыства „Гайсак”, пасля з’яўляецца выдаўцом і рэдактарам часопіса „Новы шлях” і адначасова адным з арганізатараў Беларускай нацыянал-сацыялістычнай партыі.

У гады вайны Уладыслаў Казлоўскі ў акупіраваным немцамі Менску рэдагуе „Беларускую (Менскую) газету”.

Першыя творы Уладыслава Казлоўшчыка з’явіліся ў перыядычным друку ў 20-х гадах. Гэта былі публіцыстычныя артыкулы на спартыўныя тэмы. Тады і выходзяць у свет яго першыя кнігі „Фі-

зычнае выхаваньне грамадзянства” (1927 г.) і „Аб фізычным выхаваньні ў беларусаў” (1928 г.).

У 1930 годзе ён актыўна супрацоўнічаў з часопісам „Шлях моладзі”, дзе вёў рубрыку „Куток для спорту”. Сам пісаў спартыўныя артыкулы, рэпартажы і друкаваў на старонках гэтага часопіса. Значны рэзананс у той час мелі яго матэрыялы „Рухавыя гульні і ігры” (1930 г., № 3), „Аб нямецкай гімнастычнай сыстэме” (1930 г., № 5), „Ход-спацыр” (1930 г., № 6), „Плаваньне” (1930 г., № 7) і многія іншыя.

Адначасова са спартыўнымі артыкуламі добра пісаліся і літаратурныя творы. З друку выходзяць яго кнігі „Беларускія народныя песьні з Сакольскага павету” (1930 г.), „Плач Беларускай Старонкі-маткі па дзетках сваіх рэнегатах” (1930 г.), вершаваны раман „Путы каханьня” (1932 г.), зборнік паэзіі „Шляхам змаганьня” (1935 г.), вершаванае апавяданне „Казюк на кірмашы” (1940 г.).

У сваіх вершах і праявічных абразках Уладзіслаў Казлоўшчык часцей за ўсё звяртаўся да беларускай моладзі. Яго верш „Песьня беларускай моладзі” быў тады гімнам беларускіх юнакоў і дзяўчат. Дарэчы, і музыку напісаў сам аўтар.

Патрыятычная паэзія і проза беларускага літаратара з Беластоцчыны — гэта заклік да незалежнасці і адраджэння Беларусі. Ён сме-ла і аддана заклікаў свой народ ісці шляхам змаганьня, а тых, хто „на печы ў кажуху” сядзіць, „хай волі гром грыміць і будзіць, што дрэмлюць”. Паэт шчыра верыў у Беларусь і ў крывіцкі дух, а таксама спадзяваўся, што „прыйдзе той час — да сваіх я вярнуся і ў Маткі я Роднай кутка папрашу”.

Творчасць Уладзіслава Казлоўшчыка, Станіслава Грынкевіча і Франука Грышкевіча сёння вяртаецца ў Беларусь, дзеля якой яны жылі, тварылі і змагаліся.

Сяргей ЧЫГРЫН

Станіслаў Грынкевіч



Зацемкі

З роднае Сакольшчыны

Хацеў-бы з нагоды кніжкі інж. Крыштофіка* зьвярнуць увагу беларускага грамадзянства на Сакольшчыну. Трэба сказаць з сумам, што рознаякія ўмовы і абставіны апошніх некалькінаццаці гадоў быццам пакінулі Сакольшчыну, Аўгустоўшчыну, ды і адчасьці Беласточчыну за лагвом нашага нацыянальнага жыцця і змаганьня. Сяньня шмат хто, на'т і з перадавое інтэлігенцыі, заглядаецца на менаваныя тэрыторыі, як на мёртвую пазыцыю нашага нацыянальнага чалавечага, інтэлектуальнага і гаспадарчага білянсу, калі яны якга павінны быць дзейным жывым капіталам. ◊

Да вайны бачылі мы ў Сакольшчыне адныя з першых спробаў масавае акцыі нацыянальнае сярод сялянства. Ці гэта былі паасобныя выезды сяброў Горадзенскага гуртка моладзі на вёску з мэтай распаўсюджваньня сьведамасьці, ці гэта былі выезды тэатральнае трупы вышмэнаванае арганізацыі — усё гэта будзіла і клікала на род да новых, лепшых дзён і Сакольшчына шырока адгукнулася. З Сакольшчыны родам, сяньня забыты, хаця жывы яшчэ, аўтар сапраўды філэзофічнае, адначасна вельмі простае і практычнае кніжкі пчалярскае, вядомы пад мянюшкаю Г. Бязозкі (Кс. Г. Бэтто). З гэтуль родам Кс. Фр. Грынкевіч — пачынальнік вельмі новачасна наладжанае працы паміж моладзьдзю. Сярод Сакольцаў бачым перадавую жанчыну ў нашым грамадзянстве Л. Войцічыху ды шмат, шмат яшчэ іншых людзей...

Вайна перабазавала пункты апоры працы беларускае на новых мясцох і Сакольшчына заглохла, казаў-бы нехта — дзірваном парасла. Зрух у пару Грамады скрануў быццам часткова і расьцярушыў нейкую дрымоту. Аднак не надоўга. Глядзельнік сяньня звонку ня бачыць тае руні беларускае, якая буйна паўсходзіла пару дзесяткаў гадоў таму назад.

Аднак і пасля вайны вёска ў Сакольшчыне змагаецца за свае правы, імкнецца да асьветы ў роднай мове, робіць спробы наладзіць свае школы. Паказальнікам сьведамасьці можа быць адчасьці распаўсюджаньне прэсы. Дзеля арыентацыі зьвярну ўвагу на такі ма-

* Inż. Krzysztofik. „Jasienówka — wieś powiatu Sokólskiego”. Poznań. 1934.

мэнт, што ў аднэй з воласьцяў на пошту прыходзіла каля 50 экзэмпляраў прэсы палітычнае розных напрамкаў, органаў гаспадарчых і г. д. Колькасьць, бяручы яе ў самой сабе, мо' і невялікая, аднак для нашых умоў яна многаварочая. Пасьля ведамае, няслаўнае забароны арцыб. Ялбжыкоўскага, колькасьць чытачоў меншае да 10 прац. Не напалохаліся ксяндзоўскіх праклёнаў толькі праваслаўныя. Усё-ж і на іх знайшліся спосабы, і сьняння беларускі друк рэгулярны ў Саколышчыне справа ня лішне частая.

Беларуская арганізаваная работа ідзе там і сьняння, толькі мае йнакшы характар, інакшую тактыку, чымся ў другіх раёнах. Дзеля гэтага і наш падыход і адносіны да людзей і тэрыторыі мусяць быць іншыя. Першым крокам да таго — ведаць народ, ведаць псыхалёгію мясцовую. Саколышчыну сьняння трэба нам вывучыць, ня трэба аб ёй забывацца.

* * *

Монографія Крыштофіка цікуе аб адной толькі вёсцы, да таго-ж з заходняе часткі павету Сакольскага. Аўтар маніцца прадставіць толькі зямельную праблему ў гістарычным аспэктце, аднак сабраў столькі цікавага матэрыялу гістарычнага, эканамічнага, соцыяльнага, бытавога на шырокай аснове псыхалёгічнай, што гэта дае нам магчымасьць пазнаёміцца ня толькі з адною вёскаю, а з цэласьцю гэнае тэрыторыі.

Насельніцтва тутака мае шмат асаблівасьцяў. Да XIV стагодзьдзя зямля тутака заселена Яцьвягамі. Толькі пад канец XIV стагодзьдзя прыходзяць каляністыя і, наколькі можна судзіць з прозьвішчаў, каляністыя ідуць з усходу. Гэта тэрыторыя экспансіі беларускае. Прозьвішчы сучасныя Клімушко, Церэшко, Аўсейко, Карпеня, Сапко, Кулак, Крагель, Андрэйчык і г. д. паказваюць на чыста беларускае іх паходжаньне. Прозьвішчы такія, як Ровдэлі, Жымелі, Шыпіто, Сампляс, Кімшало, Шаргяло і г. д. — што шмат іншае крыві — яцьвяскае ды літоўскае — улілося і змяшалася са славянскаю — беларускаю. Ёсьць магчыма і сьляды татараў. Родная мова насельніцтва, як аўтар лёяльна пацьвярджае, — беларуская. Мова ваколіцаў Ясяноўкі крыві мягчэйшая. Найбольш ярка бачым гэта ў такіх формах, як „сьмецьця”... „бярэцьця” і т. п. Веравызнаньне мяшанае, з большасьцю каталікоў. Суадносіны паміж вернікамі рознае веравызнаньня добрыя, ня гледзячы на ўсякія падзеі ў мінуўшчыне ды сучаснасьці. Яшчэ дасюль прымета канфэсыійная: „вера руская

і польская” — зьяўляюцца лініяю падзелу ў шмат якіх галінах грамадзкага жыцця.

Ясяноўка — характэрны прыклад долі ці лепш нядолі нашага народу. У XVII стагодзьдзі жыло ў вёсцы 31 сям’яў — каля 255 душ. У XVIII стагодзьдзі было толькі каля 90 жыхароў. З раней асеўшых людзей мала хто астаўся, сустракаем у сьпісах усё новыя прозьвішчы. Розныя войны дзяржаўныя і „няціхоты” хатнія паміж панамі, розныя пошасыці пакідалі парожнія вёскі, а народ нейдзе прападаў. Сьлед пасья такіх войнаў быў заўсёды пэўны адзін, што работа на землях каралеўскіх ці панскіх аставалася меншай колькасьці людзей. Галіта прыганятых, культурная адсталасьць — гэта прыметы, без якіх ня можна сабе ўявіць колішняга селяніна беларускага.

Не ўваходзячы ў прычыны, якія выклікалі акт 1861 года, канец паншчыны быў і ў Ясяноўцы пачаткам новае пары. Яшчэ ў 1823 годзе на 30 хатаў у вёсцы ў 14-ці жыло больш чымся 5 асобаў, а ў пяці хатах больш чымся 9 людзей. Яшчэ ў 1862 годзе толькі дзьве жанчыны маюць больш чымся 60 гадоў, няма ніводнае старэйшае за 70 гадоў. Хаты найчасьцей курныя, халодныя. З лесам у Сакольшчыне скупа ўжо ў пачатку XIX стагодзьдзя. З канцом прыгону — можна сказаць яркая перамена ва ўсіх галінах жыцця. Праўда, за апошніх 40 гадоў мала павялічыўся лік насельніцтва ў вёсцы. Шмат народу йшло ў Амэрыку на эміграцыю. Эміграцыя з Сакольшчыны тым вызначалася, што вялікі працэнт эмігрантаў аставаўся назаўсёды ў чужой старане, з прычыны перанаселенасьці свае тэрыторыі. Сяньня на 1 кв. км. жыве тутак 54 людзей, а сярэдне на адзінку выходзіць 1,85 гектара зямлі. Пры ніжэй сярэдняй якасьці зямлі, пры ніскай культуры земляробскай цяжка жыць. Эміграцыя не парывае лучнасьці са сваімі. Эмігранты сваім капіталам, ці лепш казаць, апошнімі грашамі, заробленымі на амэрыканскіх фабрыках, спрычыняюцца да амаль поўнае ліквідацыі буйнае ўласнасьці ў Сакольшчыне. Сяньня, можна казаць, панскіх двароў амаль што зусім няма ў Сакольшчыне.

Асьветы публічнае ў раёне Ясяноўкі да канца XIX стагодзьдзя ня было. Нармальную школьную акцыю бачым пачынаючы толькі з 1900 года. Да вайны дзяўчат у школу хадзіла вельмі мала. Хлапцы, і тыя, лучалі найчасьцей у паваротны анальфабэтызм. Прыватныя „школы” былі лепш наладжаны. Патрэба ўмець маліцца з кніжкі (папольску) вяла да таго, што кожная вёска свайго „дарэк-

тара”, які вучыў дзяцей. Дырэктарам быў найчасьцей пастыр, які ўлетку ў той самай вёсцы гнаў авечкі ў поле. Ад пары да пары дырэктарам быў чалавек бывалы па сьвеце. Абоім навукі ў такіх прыватных школах быў абмяжованы і вуска „спэцыяльны”. Найчасьцей вучань умеў чытаць выключна на сваёй кніжцы да набажэнства. Школьны прымус пасьяваенны паправіў сытуацыю. Сяньня Ясяноўка мае 35,3 прац. анальфабэтаў. Асьвета публічная пасьяваенная даволі аднабокая. Хопіць сказаць, што ў павеце няма ніводнае сельска-гаспадарчае школы, няма школы гандлёвае, няма ўмоваў да таго, каб моладзь магла знайсці выхад з вёскі. Эміграцыі пасья вайны няма. Пры комасацыі ўжо зробленай, ці якая сяньня рэалізуецца, няма ніякае гутаркі аб надзеле зямлёю. Няма скульп яе ўзяць. Пэрспэктывы эканамічныя вёскі на будучыню вельмі цяжкія. Перанаселенасць кліча аб патрэбе шырокіх плянаў і неадкладнае іх рэалізацыі.

Сьведамасьці нацыянальнае беларускае масавае няма. Няма затое ніякае іншае. Няма, можна казаць, і сьведамасьці палітычнае. Ясяноўка, як і ўся Саколышчына, жджэ, быццам тая зачараваная каралеўна, свае пары і таго слова, якое скране да поўнага жыцьця. Дагэтуль народ жыве з дня на дзень, цікуючы аб вельмі дробных праблемах, ня выходзячы за межы свае вёскі ці парафіі. Народ ня верыць у свае сілы, глядзіць з недаверам на ўсё навакольнае. Змаганьне палітычных партыяў польскіх ня выклікае рэха. У найбольш гарачую пару калатні соймавых партыяў людзі кінуўшы картачку на адзін са шматлікіх нумароў больш ня цікавіліся, каго выбралі, які лёс сабе яны нарыхтавалі.

Дзівіцца ня будзем з такіх адносінаў. Народ вякамі стагнаўшы ў паняволенні, прыгоне не перажыў патрэбнага ўздойму пачуцьцёвага, не ўяўляе рэальнасьці сучаснага палітычнага ладу. Аб адносінах да ўлады, аўтар гаворыць даслоўна: „могучь уладзе падпарадкавацца ці проці яе бунтавацца, не разумеюць яе”... (бачына 203).

З дзейнікаў, якія беспасярэдне ўплываюць на перамену такога становішча, аўтар спыняецца над школаю, асьветаю зашкольнаю і прэсаю. Нічога ня кажа аб адным яшчэ магутным дзейніку — касьцёле і царкве. Агулам, аўтар не дацэнівае ролі гэнных конфэсійных устаноў. Мы мусім сказаць, што шлях нармальнага разьвіцьця ўсіх чатырох дзейнікаў працуе на першы погляд проці нас. Будучыня пакажа, наколькі мы будзем жывучы ці наколь-

кі зможам проціставіцца ў плошчы канкрэтнае саліднае работы культурна-асветнае.

Народ у Ясяноўцы вельмі ашчадны. Ашчаднасць між іншым праяўляецца ў шмат якіх хатніх абычаях, вопратцы, ежы і г. д. Церазпалосіца ад вякоў прымушае да канкрэтнага ладу жыццёвага. Аснаўным пасілкаваньнем будзе не абед, як гэта прынята ўсюды, а сьнеданьне. На абед было-б лішне далёка варочацца з поля да хаты, часта за 4-5 клм., дык гаспадыня варыць адзін раз раніцаю, а палуднуюць у полі. Лета — гэта аснаўны сезон, сьляды якога наглядаем у агульным ладзе хатнім і гаспадарчым.

Ашчаднасць дрэва, форма печак — воль яшчэ прычына такога, а ня іншага ладу. Кухня вельмі скромная і аднабокая. Стравы мала мяняюцца ў розных сезонах. Кухня багатых гаспадароў (багатым завецца ўласнік 8-12 гектараў) аднолькавая з суседзьмі бяднейшымі.

Форма гаспадаркі прымітыўная. Можна казаць, што лад заведзены валочнаю ўстановаю з 1557 года датрываў да нашых дзён. Сучасная комасацыя заводзіць новы лад, які ў шмат у чым розніцца на лепшае ад таго, што было дагэтуль. Сяньняшні гаспадар розніцца ад свайго прадзеда, што не гарэ валамі ды сахою, а карыстаецца плугам ды канём, што мае спранжыноўку замест ці побач дзераўлянае бараны ды мо' яшчэ тым, што сее лубін і сэрадэлю. Ясна, што і гэта поступ, толькі што як трохпалёўка заядала 100 і 200 гадоў, гэтак заядае яна і сяньня. Сыстэма гэная раўняла глядзячы на горшых і на горшае, а не на лепшых.

Рабочую вопратку шыюць з самадзелу. Святкам маладое пакаленьне апранаецца ў фабрычныя „гарнітары”. Хусьця нацельнае і пасцельнае сваё кужэльнае. Зьверхняя цёплая вопратка саматканая, са свае воўны, а кажухі са сваіх авечак.

Адным з характэрных рысаў у людзей, паводле аўтара, што быццам кідаецца ў вочы, — гэта малы культ традыцыі, нахіл прымаць усё чужое. Гэная свомасць праяўляецца ў мове, абычаях, вопратцы ды агулам усюды. Гэтым аўтар хоча паясьніць, чаму Сакольшчына бедная песьнямі. Чужое, хай мала зразумелае, трымаецца, паводле яго, вельмі моцна, яно, думаюць, нейкае лепшае. Побач слоў выказваючых такі пагляд, гаворыць зараз далей, што ў важнейшых мамэнтах — высельле, хрэсьбіны, памінкі і г. д. — толькі старадаўнія песьні здаваліваюць пачуцьцёвыя патрэбы народу. Новыя ні зместам, ні рытмам, ні агульным характарам ня могуць

знайсці тых нясьведаных, таёмных шляхоў, што адчыняюць душу і сэрца чалавека.

Лішне мала складаным прыдаецца аўтару характар людзей, калі ён робіць вывад з міралюбівасьці, лагоднасьці аб безхарактарнасьці. Аб прысутнасьці характару гаворыць вельмі красамоўна тое, што гэны народ астаецца верным сабе. Часта гэнае „сваё” яшчэ нявыяўлена, яшчэ не перажыта, агульна аднак стаіць на старожы якга ўсіх найважнейшых традыцыяў. Прысутнасьцю гэнага „нечага” можа паясьніць і „аполітычнасьць”, і „грамадзкасьць”, і тыя абьякавыя пагляды на навакольнае жыцьцё.

Аўтар гаворыць, што Ясяноўчане не салідарныя, што любяць яны пасьмяяцца адны з адных і г. д. Паклікаецца тутак на рознае этнічнае паходжаньне жыхараў, а адсюль ідзе нейкая расавая варажасьць.

Асабіста ведаю добра іншыя раёны Сакольшчыны, з тым самым складам насельніцтва, што ў Ясяноўцы. Не мог бы дзеля гэтага падзяліцца з Крыштофікам, каб этнічна розныя элементы былі дасюль нечым характэрным для Сакольшчыны. Суседзкія спрэчкі, калатні, часамі суды — гэта выплад абставінаў, у першую чаргу гаспадарчых, між іншым тае самае няшчаснае церазпалосіцы, якая мо’ больш як дзе нязносная. Вёскі скамасаваныя, дзе такім чынам „высахлі” крыніцы спрэчак, — доказам добрых суседзкіх адносінаў.

* * *

Спыніўся я над некаторымі праблемамі з кніжкі інж. Крыштофіка. Як казаў я вышэй, аўтар цікаваў прадусім аб праблеме зямельнай і ў першае чарзе аб комасацыі і ейных сьледамках на зямлі і гаспадарцы. Сам Крыштофік сын вёскі, аб якой піша. Трэба сказаць, што найчасьцей добра ён яе разумее і хаця ўважае сябе за Паляка, умее шчыра і аб’ектыўна расказаць усё аб сваёй старане ад самае далёкае мінуўшчыны, наколькі дазваляе на гэта гістарычны матэрыял. За праф. Шраммам, у якога пісаў сваю працу інж. Крыштофік, трэба згадзіцца, што асабліва беларусам пры складзе нашае нацыянальнае гаспадаркі зьяўляецца неабходнасьцю разбудова новае галіны — соцыялёгіі сельскае гаспадаркі. А мы нажаль так вельмі мала ведаем аб сабе.

1937 г.

З зацемак аб характары беларусаў

Нашая публіцыстыка даволі шмат ахвяравала месца пытанням „дзвёвхдушнасьці” ці „двоедушнасьці”. Пытаньне гэтае мае сваю пазыцыю і на бачынах літаратуры прыгожае ў прозе і паэзіі. Сяньня аднак, прынамся ў Заходняй Беларусі, некалькі васьм гадоў таму гэтае ніхто не чапае, думаю, што на нашым Усходзе яна таксама ня існуе. На гэта апошняе ёсьць свае, усім вядомыя прычыны.

„Дзве душы” — гэта толькі адна старана пытання з галіны досьведаў псыхолёгічных і трэба думаць, што само зьявішча, у форме, у якой яно было абгаворана ў нашай літаратуры, мае толькі дачасны характар на аснове агульнага развою сусьцэльнасьці народу, хаця бязумоўна зьявішча вельмі характэрнае і важнае.

Ня думаю спыняцца над аналізаю „дзвёвхдушнасьці”, яе прычынаў, асноваў, пэрспектываў на будучыню, а хачу падчыркнуць, што тутакі мы бачылі адну із спосабаў аналітычнага падыходу да праблемы нацыянальнага характару. Спробы-ж падыходу сынтэтычнага да гэнае стараны душы народу, насколькі мне вядома, надта нялікія. І трэба сказаць, што нялікасьць гэная шкодная ў першую чаргу для нас самых.

Іншая справа, ці ёсьць даволі „сырца”, з якога можна было-б пабудаваць будыніну больш менш рэальную душы народу беларускага. Кажу аб сырцы, апрацаваным навукова. Хаця зьяўляецца адначасна думка, хутчэй пытаньне, поўнае сумліваў, ці сапраўды гэная абразы духовага быту, пабудаваныя на канве фактаў сабраных дасьледчыкамі з галіны этнолёгіі, мовазнаўства, гісторыі і г. д. больш блізкія да таго, што зьяўляецца заўсёды нечым няўяўленым ды адначасна найважнейшым, а на што мы кажам „душа народу”, ці мо’ лепш яе бачаць у вагні натхненьня людзі, што завуцца песьнярамі-прапрокамі...

Тое ўсё, што мы ведаем аб Беларусі, пакідаючы на старане анекдотычны хутчэй тып мужычка хітруна, хаця і прыбітага бядою, загнаннага ўсімі, замкнёнага ў сабе ці зноў апрача таго аснаўнога тону бядульлівасьці, распаўсюджанага і праслаўленага нашымі паэтамі нядаўніх дзён, — ясна, што не адказвае поўнаму абразу чалавека.

Дык калі сяньня і немагчыма нам даць поўнага нарысу аснаўных старон характару — гэнае свомасьці чалавека найважнейшае ў сэнсе вартасьці адзінкі ў плошчы практычнага дзеяньня яго ў жыцьці, усё-ж такі можна прабаваць уявіць тое, што магло быць зафіксаванае на бачынах беларускае характэралёгіі.

Папытаем, што гэта такое наагул характар?

Адказаў пачуем шмат. Возьмем хаця-б такі сказ Гётэ: „Жыцьцё чалавека — гэта ягоны характар”... Характар, знача, зьяўляецца тою найважнейшаю пружынаю, якая вызначае ўсе шляхі, якая дае аканчальна рэалізацыю тых ці іншых ідэалаў і ідэяў, якая робіць больш ці менш вартасным самае жыцьцё.

Абоім такога акрэсьленьня вельмі шырокі, адначасна аднак рэальна паказуе, што каб сказаць нешта аб характары адзінкі, дык трэба ўзяць ейнае жыцьцё ў цэласьці. Характар — гэта свомасьць вельмі сталая, хаця адначасна быццам цякая. Характар, як кажа адзін з вядомых псыхіятраў і псυχолёгаў (Кронфэльд), гэта нарадзіны індывідуальнае апрычонасьці ў суадносінах адзінкі з жыцьцём. Інакш кажучы, характар — гэта індывідуальная праява рэакцыі на вонкавае дзеяньне. Ня будзем уваходзіць у спрэчку паміж адумыслоўцамі, якая розніца паміж канстытуцыяю ў сэнсе псыхо-этнічнае асноведзі чалавецкага ці нацыянальнага „я”, а тэмпэрамантам і характарам. Адно ясна, што тэза аб працяжнасьці лініі жыцьцёвае мае сваю вялікую тутака вагу. Гэта безумоўны факт, што бяз мінуўшчыны немагчыма нічога сказаць аб будучыні, як немагчыма добра ацаніць сучаснасьць. Гэныя ўсе праявы ступля злучаны паміж сабою.

Дык дасьледваючы беларускі характар, трэба нам звярнуцца да гісторыі і ў мінуўшчыні шукаць адказу на пытаньне. У гісторыі мы наглядна пабачым, што сапраўды гэнае нешта невагомае вызначае рэакцыю адзінкі і згуртаваньня большага ці меншага людзей.

Ігнат Абдзіраловіч у кніжцы „Адвечным шляхам” падчыркавае аснаўную лінію характару беларускага народу, а мяноўна „ваганьне” паміж Усходам і Заходам. Гэнае ваганьне ня будзе хістаньнем паводле аўтара, гэным тэрмінам хоча ён назваць нейкую асаблівую собскую лінію, якое трымаюцца Беларусы на сваім шляху гістарычным. Ужо першы вучоны беларускі, д-р Франішк Скарына, вызначаўся тым, што духова не належаў да заходу ані да ўсходу, і гэта магло паказываць, што не здавалівала яго культура ні рымская ні візантыйская, ён шукаў свае арыгінальнае лініі. Адно цікаўнае з’я-

вішча трэба падчыркнуць у думках аўтаравых, што ваганьне, аб якім ён гаворыць, трэба разумець, як асабліваю кансэрватыўнасьць. Беларусь неахвотна прымае новае, усёроўна, адкуль яно ідзе і хто яго прыносіць з сабою.

Другая рыса характару, якая кідаецца ў вочы, спыніўшысь на маэнт толькі на падзеях гістарычных Беларусі, гэта ейная міралюбівасьць, антымілітарызм, як мы казалі-б сяньня. І вось антымілітарызм і кансэрватызм пакідаюць яркія сьляды ад самага раньняга жыцьця Беларусі, як асобнае псыхо-этнічнае адзінкі. Кансэрватызм — гэта свомасьць да некаторае граніцы агульна чалавецкая. Заўсёды можна судзіць аб чалавеку, якім ён будзе, мяркуючы паводле таго, якім ён быў дагэтуль. Рэвалюцыі мае кожны чалавек, аднак рэвалюцыя астаецца заўсёды рэвалюцыяю, значыцца нечым вынятковым, з чым трэба рахавацца пастолькі, паскольку. Сяньня маем ужо навучны грунт дзеля разуменьня гэнага кансэрватызму.

Беларусы, як адзінка дзяржаўная, выступаюць на арэну гістарычную даволі позна, хаця не пазьней, як іншыя славянскія пляменьні, асабліва славяне ўсходняе групы. Пляменьні, з якіх аканчальна вырас народ беларускі, значыцца Крывічы, Радзімічы, Дрыгавічы і Севяране, былі параскіданы сярод балотаў і лясоў, дык ня мелі быццам на першы пагляд ніякіх граніцаў і мелі яны іх адначасна ў гэных самых лясах і балотах, якія баранілі іх ад усялякіх навінак, што маглі лучыць з далёкага сьвету. Гэныя ўмовы геаграфічныя пакінулі, зразумела, сьледамкі на псыхіцы людзей. Тутака крыніца неспагаднасьці ўсяму новаму, неспагаднасьці хутчэй пасыўнае, дзеля таго, што ў гісторыі нашай нідзе не наглядаем больш яркага пратэсту. Гэта між іншым пакінула свае сьледамкі на ўсім, што толькі бачым у Беларусаў: у распарадкаваньні жыцьця ўнутранага і арганізацыі вонкавае, ці ў сэнсе рэакцыі на небясьпеку (вайна абаронная) ці імкненьня да карысьці (прыкладам вайна зачэпная).

Каб добра ацаніць павагу гэнага зьявішча, трэба ўмець глянуць на сваю гісторыю так, як яна была ў сапраўднасьці, трэба мець свае „акуляры”, каб добра бачыць. Мы лішне часта глядзімо вачыма дасьледчыкаў ці афіцыйных гісторыкаў расейскіх ці польскіх. Возьмем прыкладам факт, як трэба ацаніць слабасьць дзяржаўную чыста беларускіх твораў з пары полацкае? Ці гэта была няўмеласьць арганізавацца самым? Чаму-ж тады гэныя самыя князі ў пару літоўска-беларускую нашае гісторыі ўмеюць гэтак складна і вясці

войны і будаваць шырока культуру ў галіне правадаўства і пісьменства? Адказ на гэта знаходзім уявіўшы сабе, што маса беларуская заўсёды ўмела вясці сваё арыгінальнае жыццё. Сям'я, вёска, грамада (як найніжэйшая адзінка адміністрацыйна-самаўрадавая) сталі заўсёды надта высока і новыя ўмовы з момэнтам новага правапарадку пасля скасавання паншчыны зноў выявілі, што лепш як дзе ў іншым месцы Расейскае Імпэрыі — этнаграфічная Беларусь умела правясці распарадкаваньне валасное гаспадаркі.

Гэны васьмь антымільтарызм побач традыцыяналізму, як сянняя казалі-б, паясьняе нам тую эпоху сужыцця ў камплексе Літоўска-Беларускае гаспадарсьцьвенасьці. Літоўскія князі сарганізавалі гэны новы дзяржаўны комплекс. Адначасна бачым мы крыху нечаканае зьявішча. Ліцьвіны заваявалі бяскроўна Беларусь, а Беларусы, быццам паняволеныя, пачынаюць кіраваць гэнаю дзяржаваю. Паясьніць гэта нехта хацеў-бы вышынёю культуры тагачаснае Беларусі і ніжэйшым роўням яе на Літве. Але ці гэтакі адказ можа нас поўнасьцю задаволіць? Некаторыя падзеі сучаснасьці, якія адбываюцца на нашых вачох, паказуюць, што не заўсёды вышэйшая культура перамагае ў жыцці. Ня буду паклікацца на праслаўлены ўжо сказ аднаго з польскіх прэм'ер-міністраў аб ліквідацыі беларускага пытання ў працягу 50 гадоў. Сучаснасьць зьяўляецца найлепшым адказам на натугі полёнізацыйныя. Суадносіны паміж чужым элемэнтам і масаю беларускаю паказваюць, што гэны загнаны гаротнік селянін умее зашчапіць свой светапагляд, свае абычаі насланаму з культурнаю місіяю да яго асадніку.

Дык ёсьць тады ў нявыразнасьці „хістанья” беларускага нейкая суцэльнасьць, сіла і трэба папытацца — ці гэта сапраўды нявыразнасьць, ці гэта мо' толькі іншыя адносіны да жыцця? У гэтай сіле асыміляцыйнай ёсьць мо' нешта, што мерыць трэба мерамі ня розуму, а катэгорыямі рэпрэзэнтаванымі ў паэзіі... Новая пара ў развою падзеяў гістарычных на тэрыторыі беларускай у сувязі ўжо з Польшчаю вызначаецца адыходам вярхоў грамадзянства, якія губляюць свой твар нацыянальны і ў працягу некалькі стагодзьдзяў прытуляюцца да чужое ім псыхікі мазурскае. Ясна, што гэта ня была суцэльнасьць нацыі беларускае, што адкалолася ад свайго камля, — маса, шырокія сфэры грамадзянства асталіся пры берагу гэнае хвалі. Ня глядзячы на гэта „панскія” сфэры, усе тыя вяльможы і магнаты, да канца Рэчы-паспалітае пачувалі сваю апрычонасьць.

Лішне далёкаю была псыхіка людзей, якія гаварылі на тую пару аднолькаваю моваю, значыцца польскаю, у Беларусі і ў Польшчы. Няма што ўжо казаць аб мяшчанстве і сялянстве.

Я не ўваходжу ў прычыны, якія выклікалі гэныя працэсы, ці яны былі абаснаваныя і на чым былі абаснаваныя. Безумоўна тутака, у гэнай плошчы матар’ялістычная дыялектыка магла-б трыумфаваць, яна паказала-б і даказала-б, што шляхта беларуская імкнулася да тых здабычаў сацыяльных і клясавых, якія мела на тую пару шляхта польская.

Цікавімся мы аднак зусім не аб тым. Мы хочам знайсці толькі адказ на тое, чым зьяўляецца і якім зьяўляецца характар Беларуса не як адзінкі, а як народу. Дык адыход цэлае клясы народу мае свой тутака асаблівы змест. Пасыўныя адносіны масаў паказваюць дужа добра на характар полёнізацыі. Гэта быў выплад дзяржаўнае толькі палітыкі, а ніколі нейкае вышэйшасьці, перамогі багацейшае культуры. Што вышэйшасць культурная мела ды мае ў такіх сытуацыях адноснае значэнне — паказвае хаця-б прыклад падзеяў на польскім Шлёнску. Вялікая і багатая культура нямецкая не магла перамагчы інэртных адносінаў польскага работніка і селяніна. Калі ўжо гутарка аб вышыні культураў, дык можна папытацца, дзе яна была большая ў XIV-XV стагодзьдзях — на Беларусі, з ейнымі жывымі і сьвежымі традыцыямі з Візантыі, ці ў сярэднявечнай тагачаснай Польшчы?.. Які настрой доўга яшчэ вітае сярод сполёнізаваных сфэраў шляхоцкіх — бачым яшчэ ў Міцкевіча, прарока новае польскае эры, у сказе: „Літва, зямелька родная”...

Прыходзіць падзел Польшчы. Дзеля вышэй прыведзеных прычынаў, зразумела, што гэны мамэнт не закрануў глыбей масаў беларускіх. Астаюцца яны чужыя на лёзунгі інтэлігенцыі польскае ці расейскае, якія хадзілі ў народ з рознымі заклікамі. Селянін беларускі не лавіў паўстанцаў у 1863 годзе, як гэта было нат’ мясцамі ў караннай Польшчы. Мясцамі ён спагадна паглядаў на натугі шляхты прагнаць маскалёў, найчасьцей аднак аставаўся інэртным. Усё гэта ня была ягоная справа. Правадыры тагачаснасьці ішлі да народу з лёзунгамі далёкімі і чужымі, што ня ўмелі закрануць душы. Тыя правадыры і народ ня мелі супольнага языка. Яшчэ адзін прыклад з адносінаў масы і ейнае рэакцыі з апошніх дзён. Думаю тутака аб Грамадзе. Магутны ўздойм, шуканьне свае формы ўскалыхнула народам і паклікала армію ў рады сялянска-работніцкае арганізацыі.

Ці гэта быў сапраўды волат на гліняных нагах, ці ў Грамадзе мо' было яшчэ за шмат чужога?.. Адказаць на гэта было-б сяньня захутка, сяньня маем лішне мала фактычнага матар'ялу ў руках, каб рабіць станоўкія прысуды.

Характар адзінкі з'яўляецца выпладам спадчыны па продках з судзеяньнем асяродзішча. Тое самае трэба сказаць аб характары народу. Асяродзішчам будзе ён сам і яго суседзі. Адначасна падзеі гэнага ж чалавека ці цэлага народу паказацівамуць на ягоны характар.

Дык што можна казаць аб нашым нацыянальным характары? Апрача вышэй названых і падчыркнутых нахілаў да спакойна-кантэмпляцыйнага жыцця і любасьці да свайго старадаўняга, трэба сказаць, што не паказаў ён аканчальнае свае формы, у якой ён быў бы зусім сабою. Паасобныя ўздоймы рэвалюцыйныя — гэта толькі паказальнік, што ёсьць туга, шуканьне свайго шляху. Калі дагэтуль народ беларускі не праявіў у шырэйшым маштабе свайго твару, дык безумоўна дзякуючы сваім аснаўным рысам, а перадусім вонкавым умовам жыцця, у якіх ён дасюль знаходзіўся.

Ці гэныя аснаўныя рысы часам ня маюць у сабе прысуду на будучыню, інакш кажучы, ці ня будуць яны тым дзейнікам, дзякуючы якому народ не астоіцца перад азброеным сьветам, асабліва гэным блізкім сьветам суседзяў? Дасюлешняя практыка казала-б нам хутчэй аб тым, што гэная вонкавая нядужасьць мае ў сабе таёмную сілу апоры. Жыцьцё цяжэ; новыя надыходзячыя хвормы дадуць калісь і Беларусу паказаць сябе, заняць сваё месца паміж іншымі народамі.

Цяжкі шлях Беларуса быў дагэтуль, ня лёгкі ён будзе ў бліжэйшай будучыні. Мы лішне далёкія і іншыя ад сумежных з намі народаў, каб маглі лёгка знайсці сябе самых. Зарука нашае будучыні ў дзеянні ў сваёй собскай форме, адказываючай нашаму характару.

1935 г.

З зацёмак аб тэатры

Роля тэатру вельмі важная ў жыцьці чалавека і народаў. Ёсьць некаторыя, што кажуць, быццам само жыцьцё гэта бясконцы, значыцца ад пачатку існаваньня чалавека да ягонага канца, тэатр.

Ці правільна гэта ці не — спрачацца ня будзем, адцемлюючы толькі, што бязумоўна значэньне і роля тэатру вельмі важная і гэта выя-

вілася ў надта далёкай ужо мінуўшчыне, калі ледзь-ледзь чалавек па чаў арганізаваць першую грамаду, калі сышлося некалькі чалавек, каб супольна бараніцца перад зьвяром ці перад благім чалавекам. Дык усюды, дзе ёсьць грамадзкае жыцьцё, усюды ёсьць і тэатр.

Назаўсёды завем тэатральнае запраўдным імем — значыцца тэатрам. Возьмем народныя абрады, возьмем хрэсьбіны, возьмем хаўтуры, успамянем задушкі, дзядоў, ці возьмем вясельныя, жніўныя ці іншыя абрады — усюды ў іх мы знойдзем магутныя доказы тэатральнага інстынкту паміж Беларусамі. Гэта ведама, свомасьць шмат шырэйшая і не абмяжоўваецца выключна Беларусамі і тэрыторыяю Беларусі. Аб тэатры чуюм у надта далёкай мінуўшчыне, да сяньня яшчэ глядзельнікі захопліваюцца трагедыямі старых Грэкаў, столькі ў іх зьместу багатага, агульна чалавецкага. ◇

Тэатр — патрэба натуральная і вельмі важная ў жыцьці грамадаў людзей. Тэатр ня толькі мілая гульня, гэта магутны нахіл адзінкі ўявіць праўду, абычаі, спасьцярогі пры помачы канкрэтных абразоў. Бяз помачы гэных пачуцьцёў, якія выклікае тэатр, няпрывыкшаму да абстрактнага думаньня некаторыя паймы астаюцца чужымі, ён ня можа ўявіць сабе іх зусім.

Дзеля гэтага наглядаем ува ўсіх культурах рэлігійных гэткі развой тэатральнасьці. Духоўнікі, людзі пакліканья, каб некаторыя праўды паказваюць, распаўсюджываць, былі прымушаныя дэманстраваць Найвышэйшую Істоту абразна, каб думаючы аб Ёй было лягчэй уявіць, каб гэная Істота была нечым, каб гэта ня быў толькі адзін парожні гук.

Адначасна тэатральнасьць мае іншыя жаролы ў чалавеку. Кожны чалавек мае свае думкі, настроі, кожны імкнецца па меры магчымасьці падзяліцца з імі са сваім асяродзішчам; выказваючы свае, яшчэ мо' ня зусім уяўленьня думкі, чалавек пачынае лепш бачыць іх у сабе. Толькі вось ня ўсенька можна выказаць словам. Іншым разам аж нешта сьціскае пад сэрцам, а ня ведаеш, што яно там сапраўды, нечага чалавек хоча, за нечым тужыць, аб нечым лятуціць. Гэта ведае кожны, адзін больш, другі менш, аднак гэта свомасьць надта характэрная ў людзей. Маладыя маюць „настроі“ больш ярка падчыркнуты, у іншых да познага веку астаюцца яны вельмі моцнымі і жывымі.

Гэныя вось настроі ўяўляюцца найлепш у вершах, музыцы, скоках, адным словам у абразным прадстаўленьні. Ясна, хворма гэта-

га прадстаўлення будзе розная, залежна ад роўня культуры, ад багацьця хвормаў, якімі карыстаецца і якімі валодае дадзенае згуртаваньне людзей. Аснаўны аднак характар астаецца ўсюды той самы, і настолькі нам накідаецца, што нават часта зусім нам далёкае і адлежнасьцю геаграфічнаю і ўмовамі жыцьця самога гаворыць да нас абразамі кожнаму блізкімі і зразумелымі.

Заўсёды, думаючы на гэту тэму, накідаецца мне на памяць абразок з жыцьця маляйскае вёскі. Некалькі гадоў таму назад адзін з нямецкіх цыркаў вандроўных (цырк між іншым сусьветнае славы „Надепвеска”) вазіў з сабою горбу гэных, як мы кажам „дзікуноў”, напалову апранутых, заўсёды зьмерзшых, ня глядзячы на гарачую летнюю пару. Гэныя людзі паміж розных сваіх штукаў паказвалі перад глядзельняю свае абычай вясковыя ў хворме быццам карагодаў, песьняў супольных грамадзкіх. І калі-б заплюшчыць вочы, каб ня бачыць чужых твараў, ці каб прынамся апрануць гэных людзей у выябражэньні ў нашыя шэрыя сьвіткі, дык была-б абсалютная ілюзія беларускае вёскі, з яе сумнымі матывамі хаўтурнымі ці на’т жніўнымі.

Дык тэатр гэта зьявішча незалежнае ад эканамічных мамэнтаў, незалежнае ад змаганьняў сацыяльных, незалежнае ад злыбдаў грамадзкіх і прыватных, гэта ў пэўным сэнсе зьявішча ўнівэрсальнае, прысутнае на кожным пункце кулі зямное. Кажу незалежнае зьявішча, маючы на ўвесе аснаўныя рысы тэатру, бо ў працягу вякоў тэатр апранае розныя хвормы, ён багацейшы ці бяднейшы, ён пакідае па сабе большыя ці меншыя сьледамкі ў сэнсе ўзгадаваньня, бо-ж тэатр узгадоўвае, што зразумець вельмі лёгка, гэта ўсенька залежна ад таго, якія агульныя канюнктуры, якія магчымасьці грашовыя, якімі праблемамі жыве чалавецкая грамада і г. д.

Ёсьць пэрыяды заняпаду тэатру, хаця не прападае ён ніколі; ён патрэба душы, як хлеб патрэба цела. Побач з хлебам будуць розна-кія стравы, ад пары да пары тая ці іншая страва мо’ вельмі смашная будзе на нашым стале, аднак да хлеба заўсёды мы вернемся.

Пэрыядам заняпаду тэатру, праяваў тэатральных, быццам на’т інстынкту тэатральнасьці, былі нядаўнія ў нас гады, калі чужое ў нас духавенства, асабліва каталіцкае, у сваём змаганьні (што за парадокс) з „брэднюшкамі”, як гэта казалі, пачалі выганяць з хатаў старыя абычай, песьні, абрады.

Некаторыя сьнянныяшыя воласьці нашае заходняе тэрыторыі няшчасныя, зусім „глухія” куткі, дзе сумна і мляўка пляцецца дзень ра-

бочы, дзе народ пачынае быццам стогнучы дзень і канчае яго без ніякае радасці. Яны ня маюць хвормы прыгожае дзеля сваіх перажыванняў, а ня маючы хвормы вонкавае, ня маюць тае глыбіні, шчырасці і тае простае радаснасці гэтак карыснае дзеля агульнага ўздойму, бадзёрых адносінаў да жыццёвага току.

Тэатр, песня, музыка — усенька стульна злучана з сабою і адно з аднаго выходзіць, дапаўняе адно адное і дае тое каліва шчасся і радасці, да якое гэтак пражна імкнецца жывая адзінка.

Гэтак разумеючы вялікае значэнне тэатру і іншых праяваў мастацкасці ў жыцці адзінкі й грамады, лёгка ўявім сабе, якія могуць быць нашыя адносіны да іх.

1935 г.

Узгадаванне характару

Шмат балючак у нашым нацыянальным жыцці. Дзе ня глянуць, скуль ня кінуць вокам — усюды блага, усюды дрэнна. Паказаць на т не трэба, усе мы бачым добра. Казаць аб іх аднолька-ж трэба, кратацца — на месцы не стаяць, калі хочам перамены, калі хочам, каб сьветазарнае заўтра зіхацела прад намі бліжэй, каб здужалі мы ня толькі аб ім лятуець, працаваць, змагацца, а й убачыць собскімі вачыма.

Благоцьце нацыянальнае беларускае падзяліць можна з боку гледжання прычыны: 1-е надворнае — вонкавае і 2-е ўсярэдзінае — унутранае. Аднаго і другога самыя мы, Беларусы, будзем прычынамі беспасярэднымі або пасярэднымі. Прычыны няшчасся надворныя — прыкладам тыя ці іншыя абставіны палітычныя, сацыяльныя з асноведзьдзю агульна-эўропэйскаю ці агульна-сусветнаю — ведама мала залежныя ад нас. Ці-ж вінавацімець хто нас сёння, што заняпад наш трываў доўга, ці, што пачалося адраджэнне пазней на нашай тэрыторыі, чымся ў іншых дружных славянскіх?! Калі-б была гэтка гутарка, дык ведама мэтнасьці ў ёй ня надта шмат мы нашлі-б. Нашчадкі адказываюць за правілы дзядоў-прадзедоў па столькі па колькі будуць яны аб'ектам, дзе праяўляецца выплад дзеяў мінуўшчыны. Актыўнае — маральнае адказнасці на іх няма ніякае.

Ці мы вінаватчыкі беспасярэднія разьдзелу Беларусі на некалькі частак? Усім, хто ня ведае абставінаў жыцця Усходняе Эўропы, і хто

разьмяркоўвае ўсенька на свой лад, а знача Французы, Германцы, Італьянцы глядзяць па „заходняму” — дык магчыма прыдасцца, што калі мы ня маема чаго, што паводле нас нам належыцца, дык мы і адказваем за бяздольле свае. Гляньце на сваіх суседзяў — яны мелі правы, яны як сьлед скарысталі з бязладзьдзя, якое тамака чаўплосся, ці інакш кажучы, трэба было адносна іх паказаць справядліваць чалавецкую, яны дасьпелі (быццам і тутака неабходная нейкая дасьпеласьць адумысловая, а ня толькі права жывое істоты), каб прыняць яе на сябе. А дзеля гэтага, калі вы й кажаце аб крыўдзе нейкай, дык ужо ваша вiна.

Вось, што мы пачулі-б ад чужых людзей.

Гэта адносна надворных прычынаў. Так ці інакш баронімся ад закідаў магчымых сваіх і чужых.

Інакш будзе, калі глянем на прычыны ўсярэдзінныя, якія з нас пачынаюцца, карэньні якіх растуць у асобах, сэрцах, мазгах, словам у думках нас самых. Кажу нас самых, знача ўжо дзеля гэтага трэ’ спадзевацца адказнасьці. Думаю, што будзем згодныя на тое, што чалавек, пакуль ён здароў, на розуме і на целе адказвае за дзеі свае.

А шмат у чым трэба-б пакаяцца, сказаць — вінаватыя глядзячы на цяжкое жыцьцё сваё й народу... Людзі спадзеюцца на будучыну, ждучы ад яе перамены. Ці заўсёды і ўсюды абаснаваныя гэныя спадзеўкі?! Безумоўна, не.

У аднэй з часопісяў быў зроблены агляд меркаваньняў магчымых адносна пытаньня „Чым палепшыць сучаснае палажэньне?”. Адзін адказ — перамена абставінаў палітычных у вялікім маштабе, перамена прынцыповая існуючага ладу, а стуль хвалі новага жыцьця падхопяцца да нас і спыніцца ўсенька, ад чаго плачама цяпер. А дзеж самыя Беларусь? бо неяк у такой праграме іх ня відаць?! — Згодна з паглядам вышэй паказаным — пункт апоры ня ў нас, а недзе ў іншым месцы. Адносіны нашы паводле іх хай будуць найбольш спагадныя ўсім, хто ласкава схоча глянуць на нас.

Гэтак адныя.

Іншыя наадварот. Кажуць — трэ’ спадзявацца толькі на сябе, на сваю дужасьць, бо чужыя прыяцлі могуць зьвясьці. Вось дзеля чаго трэба ладзіць ува ўсіх галінах жыцьцё, каб ніколі не аглядацца на вонкавыя спагады ці перапынкі. Хочучы быць кансэквэнтным у гэным імкненьні, трэба шукаць шляхаў да зьдзейсьненьня іх.

Дык вось чаму, калі падумаем толькі аб сучасным палажэнні, неабходна выяўляецца прад намі пытаньне характару. Ведама-ж сапраўдным чалавекам будзе чалавек з дужым характарам, бо, як убачым ніжэй, само ўжо гэнае паняцце абхоплівае мэту жыцця — змаганьня, кругатропы да падыходжаньня да яе. Скажа хто, што гутараць нам аб характары ў пару дасьпяваньня, цяпер калі мы ўжо дазрэўшыя людзі, дык няма калі спыняцца над гэтым, кожная хвіліна дарагая...

Адказваць нат' на закід такі ня сьлед. Хто ня бачыць, што вялікая частка моладзі нашае мадзее, туліняецца маральна, ня бачачы нідзе прыпынку, апоры! Пачаткова яшчэ сьж-гэтак, пакуль дух малады кіпіць, кідаецца на ўсе бакі, хапаючыся за рознакастныя ідэі, якія трапляюцца прад ёю, а потым астынуўшы, замучыўшыся ад караскваецца ад усяго, зачыняецца ў вузенькіх рамках эгоістычных імкненьняў. Дзеля нястачы характару й тутка няма суцэльнасьці, і гэны эгоізм не вялікі, бо не хапае дужасьці каб здзейсьніць і яго.

Калі магчыма нешта такое ў тое ці іншае моладзі — немагчыма ў Беларусоў. Мы ім, а яны нам не раўня.

Глян' чытачу на тое, што буду казаць, а ўбачыш неабходнасьць вялікую падумаць, разважыць, дасьледзіць да канца пытаньне ўзгадаваньня характару. Мо' скранешся й ты, бо прызнацца кожнаму трэба, што з характарам у нас дрэнна. Чаму й скуль пачынаецца і чаўпецца тое бага? У першай чарзе школа сучасная, дрэнная агульна, што-ж казаць аб той, якую бачым у нас. Штодзённае жыццё выяўляе за шмат мо' нат прыкладаў. Адзін з пэдагогаў кажа: „Сяньняшняя школа падтрымліваець пассыўны, інэртны характар, узгадоўвае глядзельнікаў жыцця, якія найлепей ужо калі здоляюць ведаць, ніколі ня будуць умець хацець”. Глянуўшы добра нат і апошніх ня шмат убачым.

Небясьпеку абняджаньня паўсюднага адносна сілаў унутраных бачаць усенькія лепшыя адзінкі зпаміж людзей, якія ўзгадоўваюць моладзь. Літэратура замежная поўная гэтым праблемам. Цікуюць ня толькі настаўнікі, а і палітыкі, і грамадзкія працаўнікі, і часта больш сьведамыя з бацькаў. Усе з свайго боку гледжаньня зацікаўлены. Зацікаўленасьць гэная не з аднае прагі за навіною. Дый пытаньне само надта ня новае, яно ўжо мае сваю вялікую мінуўшчыну, пачынаючыся калісь у пару расьцьвету думкі старасьветных Грэкаў, захоплівае амаль ня бязвыключна той грамадны натоўп

найвялікшых адзінак з шаругі думаньнікаў такое меры, як Кант, Лёк, Гербарт...

Навіна ў адношаньні да гледжаньня на характар адна мо' толькі будзе — гэта мэтады, якімі валадаюць і хочуць карыстацца людзі, лятуячы аб здзейсьненні будучага, ідэальнага чалавека. Скажам, што сёньня праблема нашая мае погляд больш навучны, трываўкі, калісь былі хутчэй прыгожыя пажаданьні, абаснаваньня на досьледах розуму без датарнаваньня ўсяго, чаго вучаць практыкаваньні ці самое жыцьцё.

Дык жывучасьць гэнае праблемы не адгэтуль. Жывучасьць яе ў том паўсюдным маракаваньні, бядаваньні па нястачы людзей з характарам. Вонкавасьць захоплівае ўсіх і імчыць за сабою, не пакідае хвілінкі, каб глянуць у сярэдзіну, „пакалупацца” з самым сабою, прывыкаема лёгкаважыць усенька, што ня блішчыць, не маніць вока надворнаю пазорнасьцю... Гэткае адношаньне пакіне выплады бязумоўна благія, бо-ж уся дагэтакчасная нашая культура, калі й можа пышніцца здабыткамі, дык ня з эгоізму яны, наадварот — крыніцаю ім была самаахвярнасьць, самазрачэньне собскага, невялікага на карысьць паўсюднасьці, праяваў жыцьця ня мінаючых.

Заблытанасьць адносінаў сёньняшніх у кожнай галіне, скумячанасьць бязумоўна вялікая, чымся была калісь, вымагае ад кожнае адзінкі заўсёднага напружаньня ўсярэдзіннага, каб ня блудзіць наманіцамі, сустрэнуўшы слабенькую якую запыню на шляху сваім, ды каб не расьцярушыцца самому зусім.

Напружаньне гэнае ня што іншае як „трываўкасьць прэдпасылак маральных у суцэльнасьці духовага ядра чалавека”^{*}.

Паўсюдны напрамак, шлях, якім і сёньня йдзе ці валачэцца чалавецкасьць, забыўся аб нейкім тым мэтафізічным, абстрактным характары. Глядзелі ўчора, глядзяць й сёньня да рэальнага, да таго, што карысным маніцца, прынамся на заўтра. Далёка глядзець ня хочуць, яно й ня цікаўна чалавеку, які жыве лэзунгам сёньняшнасці.

Гэны напрамак пакідаў вялізарныя сьляды ва ўсенькіх галінах, дык няма што дзівіцца, калі ўсюды, на кожнай аснове дзі думак найбольш крышталёвых — выпаўзлі шчарубінкі, робячы немагчымым й так даволі крывое лагво дзеяў чалавека. Глянуць на абставіны са-

* Л. Залескі.

цьяльняы, калі змалку дзіця расьце ў бядзе, голадзе, холадзе, гледзячы на роскаш, раскідлівасьць сьветам цяпер валадаючых, ці гэ-та спагадае ўзгадаваньню поўнага чалавека?! Галіна нацыянальная жыцьця з падзелам на дзяржаўныя і недзяржаўныя народы, на народы большасьці і меншасьці, што выклікае аднолькава ў адных і другіх, дзеля рознакіх прычынаў, бязупынную барацьбу, змаганьне паміж загадамі паслухмянасьці, а любоўю да свайго народу... Канфлікты духовыя гэтакія, ясна, характару цывёрдага не даюць.

Дык што рабіць? Ці ждаць пакуль усё пераменіцца й тады думаць аб распрацоўцы ў сабе чалавека? Ведама на гэтакім становішчы астацца немагчыма, ужо дзеля таго, што чалавек з прыроды свае ймкнецца да шчасьця, а што зноў шчасьце сапраўднае магчыма здзейсніць дужаму, магутнаму, валадару прадусім самога сябе, трэба думаць аб узгадаваньні ў сабе гэнае дужасьці воладарства душы. Праца тутак ня гледзячы на нішто ня спынялася й ня спыніцца. Трэба толькі аднаго, каб шырока распаўсюдзілася паняцьцё, дзе яно, тое сапраўднае шчасьце. Трэба сьцяміць, што ўсенькія істнуючыя балючкі, ці агульна магчымыя, залекаваць магчыма не шляхам дзеяньня вонкавага, а наладжваньня ўсярэдзінага.

Вывад апошні, праўда вялікая — вядомая здаўна, ведалі яе людзі старасьветныя, аднолькава-ж праўду гэную трэба няспыняючыся паўтараць, каб разьвеяла яна старыя пагляды.

Дык знача трэба страсянуць у сабе душу, каб прачнулася ў ёй імкненьне да свабоды сапраўднае, незалежнасьці ад мінаючага, не закранваючага сутнасьці зьявішчаў, адношаньня. Ня трэба дзеля гэтага хавацца ў сабе, зачыняцца абсалютна ад кіпучага жыцьця, ня трэба ялавістае кантэмпляцыі — а трэба наладзіць парадак у сабе. Праяваю, магчымасьцю гэнага ладу й будзе характар. Вось чаму гэта пытаньне й будзе загадам агульна-чалавецкім дзеля нас і адначасна нацыянальным.

Няма думаю ў нікога сумлівасьцяў, што адносна ўзгадаваньня характару, сёньня блага зусім. Калі-б папытацца што-ж гэта такое характар, у чым ягоная сутнасьць, у чым праяўляецца ягонае ўзгадаваньне — дык пачулі-б мы або нейкія агульныя растлумачваньні, або кожны чалавек адказаў інакш, па свойму. Шмат хто казаў-бы нам аб немагчымасьці пераінакнаваньня характару, бо ён у нас прыродны, што мы дастаем у спадчыне, ці інакш кажучы — якім радзіўся, такім і пражывеш. Дзеля гэтага пакрысе трэба сказаць, аб чым

думаем кажучы характар, ці сапараўды магчымая гутарка аб ягоным узгадаванні, ці мо' мы абманваем сябе, лятуцім толькі аб прыгожых мрыях?!

Дасюлешнія пагляды на характар можна падзяліць на дзве групы: 1-я — пагляды фізіялёгічныя і 2-я — псіхалёгічныя.

У першых паняцце характару супольна лучыцца з тэмпэрамантам, а тэмпэрамант гэта сьведомасьць, абапёртая на праявах фізіялёгічна-анатамічных жыцьця чалавека. Адзін з дасьледчыкаў кажа прыкладам аб абсалютнай залежнасьці характару (тэмпэраманту) ад шырыні, вялічыні жылаў крывяных* ; іншы абасноўвае ўсенька на якасьці тонуса нэрваў**. У шмат вялікага ліку аўтараў гэнага пагляду, ня гледзячы на даволі вялікія разыходжаньні, магчыма ўбачыць чародныя чатыры разгаліненны характары*** : 1) мэлянхолічны, 2) сангвінічны, 3) флегматычны, 4) халерычны.

— Памылка іхняя ў тым, што маняцца знайсці прычынныя адношаньні, дзе іх няма зусім. Магчыма было-б казаць аб прысутнасьці гэтае лучнасьці, аднолька-ж трэба астацца ў плашчыні гыпотэзаў, яны-ж выказваюць прэтэнсыі да навучнасьці, беззакідлівасьці сваіх паглядаў. А як раз навучнасьці тутак я й ня бачым.

Бязумоўна згадзіцца нам трэба, што натуральны падклад прыроднах нахілаў уплывае на характар. Толькі-ж ня ўплыў, у плывавасьць магчымая ў розных людзей неаднолькавая, ды і аднаго й таго самага яна або расьце, або гібее ці зусім прападае.

Дык вось чаму бліжэй праўды пагляды псіхалёгічныя. Шмат напрамкаў бачым тутак, залежна ад мэтадаў падыходжаньня да праблемы. Гэткім чынам адзін з напрамкаў псіхалёгічнае школы карыстаецца інтуіцыяю выключна ў сваіх досьледах. Іншыя бяруць за фундамант некалькі рысаў, падхопленых імі з натуры і з іх робяць свае вывады. Трэція ставяць будыніну свайго гледжаньня, дасьледуючы асьцярожна кожны паасобны факт і з вялізарнае колькасьці ўбачаных фактаў імкнуцца да вываду паўсюднага, агульнага. Апошняя галіна досьледаў, якую завуць псыхаграфіяю навучнаю, хаця й мае будучыну, дагэтуль мала яшчэ распрацавана.

Кожны з памянёных мэтадаў мае добрыя стораны. Галасы прадстаўнікаў сучаснае навукі падзелены паміж імі, дзеля таго трэба бы-

* Лешафт.

** Гэнле.

*** Трэба памятаць, што характар а тэмпэрамант тожсамасьць у іх.

ло-б выкарыстаць па меры магчымасьці, што ў іх усіх ёсьць найлепшага. Ня трэ палохацца гэнае вялікае колькасьці поглядаў, мэтадаў. Багацьце іх магло-б казаці нам толькі аб тым, што дагэтуль яшчэ навука ня здоляла схапіць самае сутнасьці характару, хаця вельмі блізка да таго, ніколі-ж разрозьненнасьць гэная ня сьведчыць аб немагчымасьці ўявіць тае сутнасьці. Ждаць пакуль гэнае паняцьце будзе без такіх ужо сумляваньняў нельга, дык таму сьмела, ня гледзячы на недахопы з боку навукі, трэба намалюваць прад сабою воблік чалавека заўтра, чалавека будучага. Інакш думка анямела-б, прасьмягла-б, а мы не крануліся-б з месца, дзе стаім. Трэба прабаваць, навука потым прыдзе на падмогу. Ведаем, што сёньня з узгадаваньнем характару блага, а хочучы, каб было лепш, дык безумоўна неабходна трэ бачыць той ідэал, тую мерку, да якое хочама дарасьці, паводле якое хочама расьці.

Папярэднія разважаньні закратывалі больш тэарэтычную старану характару. Калі-ж гутарка аб практычнай, аб якой думаем прадусім, дык памятаваць трэба, што дэфініцыя характару мусіць абхопліваць чародныя тры пункты: 1) дэфініцыя ня можа разыходзіцца з аснаўною праўдаю душы чалавечае, 2) трэба, каб яна, як сьлед, ацаніла магчымасьць узаемаадносінаў адзінкі і грамадзянства, уплывы паабапальныя, 3) у канцы трэба, каб былі паказаны мэтады здзяйсненьня мэты. Характар абстрактны, не абхопліваючы сапраўднасьці, ніякае цаны для нас ня меў-бы. Дык памятуючы на вышэй памянёныя засьцярогі, дэфініцыя праф. Зажэцкага здаецца, лепш іншых будзе адказвала нам:

„Характар гэта ўмецтва дзеяньня, злучанае з адначаснаю прысутнасьцю магутнае волі, бязупынна растушае і самасведамасьці, датарнаваньне ўсіх магчымых чалавеку багацьцяў сіл жыцьцёвых, скіраванае ў супольнасьці з сваім народам, на належным сабе становішчы, да мэтай агульна чалавецкіх”.

Пакуль разгледзім дэфініцыю гэтую, гледзячы на іншыя існуючыя, трэба насамперш адказаць, ці магчымае запраўды ўзгадаваньне характару, калі-б дэфініцыя нат’ была й зусім добраю! Дзе мяжа ўплываў чалавека ўзгадавальніка, ўзгадоўваючага сябе ці іншых людзей?! Адказ надта паважны, бо калі тае магчымасьці няма, дык усенькая гутарка безкарысная, бязмэтная. Праблема будзе вельмі цікаўная, практычнага датарнаваньня ў ёй ня было-б абсалютна ніякога.

Людзі бядульлівыя, што часта наракаюць на бяздольнасць, безхарактарнасць сучаснае пары — найчасцей пярэчаць сабе, кажучы пэсымістычна, што-ж рабіць, калі на тое Воля Божая, фатум, натура ці яшчэ нешта такое. А ўсенька гэта дзякуючы нястачы лёгікі ў мышленні, дзякуючы недахопу спаціканьня* й самаспаціканьня, няўмецтву ўявіць сабе магутную сувязь прычынную між зьявішчамі, бо-ж усе мы верыма, што ўплываем магутна на цёк той ці іншы вонкавы, а яны сумліваліся-б аб уплывовасці на цёк усярэдзінны!!

Гэткія пагляды папулярныя, без навучнага фундаманту, вельмі частыя, за імі сьледуюць ня толькі адзінкі ці грамадзянствы, а нат старонкі цэлыя, народы! Ёсць аднолькавыя погляды й з штэмпэлям навукі.

Агульна ўсенькія навучныя погляды падзелім паводле E. Parissot і E. Martin на тры групы: 1) скептыцыстыя, 2) догматыстыя, 3) рэлятывістыя.

Першыя пярэчаць абы якой магчымасці. Прынцыповых рысаў душы чалавецкае, як і прынцыповых свомасцьцяў целаскладу фізычнага ніхто не пераменіць. Гляньце, кажучы скептыкі на права спадчыніцтва ў біолёгіі, яно ясна паказуе, што бацькі, дзяды, далёкія продкі робяць нас такімі, а ня іншымі людзьмі.

Перасаджваньне аднолька-ж біолёгічнага права ў зусім іншую галіну ня вельмі стойка. Самая-ж біолёгія дазваляе на зьменчывасць, ведама ў абмяжованых граніцах. Ці магчымасць уплыву, разважаючы аналёгічна, была-б тутака за межамі ўплываў?!

Дагматысты аскранно глядзяць. Паводле Лёка, з ягоным чалавекам, што родзіцца як *tabula rasa*, кожная адзінка аднолькавыя мае нахілы да ўсяго. Дзеля гэтага з дзесяці чалавек, выбраных зусім не адумysłова, а як папала, бязумоўна дзевяць будуць такімі, якімі мы іх узгадаем. Дзеля гэтага у Гэльвэціуса, духовага спадачніка Лёка, гэній — твор абставінаў ад калыбкі да дасьпеласці. Канец XVIII і ўсенькае XIX стагодзьдзе ня інакш глядзяць.

Ім трэ' закінуць, што падыходзяць яны да жыцьця з апрыорыстычнаю формулаю, з якое потым выходзіць усё, што трэба. Адныя бяруць біолёгічныя правы, другія будуць выходзіць з прэдапылак мэтафізыкі (прыкладам Кант, Шопэнгаўэр з ягоным „welle

* Обсэрвацыі.

non discitur”). Апрыорыстычнасьць пачаткавая заблытае заўсёды пад канец. Жыцьцё ня толькі розум, мярканьне, гэта ня будучь зноў паасобья, голяя факты з сабою нічым ня злучаныя. У канцы-ж пераменлівасьць, трываўкасьць, гэта-ж паняцьці коррэляцыйныя, якія супражнічаюць заўсёды з сабою. І яшчэ адно — трэ’ памятаваць, што тутака пытаньні: як, дзе, калі вырашаюцца апрычна, а ня гуртом.

Вось чаму бязумоўна лепш адказваюць на праблему рэлятывісты. Няма ў іх абсалютнае трываўкасьці, ці неабмяжованай пераменлівасьці характару. Узгадаваньне ніколі не зачыняецца ў рамках аднаго пакаленьня, таму ня будзем дзівіцца, калі падчас мэта, якую распрацоўваем, здаецца немагчымаю да здзейсьненьня адзінцы. Калі хочам бачыць той вялізарны ўплыў самаўзгадаваньня, дык глядзема на чалавецкасьць нат і народ ня ў плашчыне падольнай а стоцьнай, тады цемі дзель нас ня будзе.

Цяпер яшчэ некалькі слоў да паказанае дэфініцыі. Бачым у ёй рысы практычныя, абхопліваючыя ня столькі сторуану праблемы, сколькі жыцьцёвую.

У багатым паняцьці характару, судзячы з нашых досьледаў, ёсьць дзьве сторуаны: 1) сума рысаў псыхолёгічных, спадчынных, што чалавек дастаў ад бацькоў, 2) тое ўсенька, што сам чалавек раздабыў. Узаемаадносінны аднае часьці да другое вельмі не аднолькавыя ў розную пару. Гэрбарт аналёгічна бачыць дзьве часьці — кажучы аб іх — аб’ектыўная і суб’ектыўная. Тутака суб’ектыўнаю часьцю былі-б прынцыпы нашага дзеяньня. Лепш яшчэ было-б казаць на гэныя часьці — статычная й дынамічная.

Гэныя сторуаны асабліва неаднолькавыя будучь ў маладзіка й старога. У першага буйна растуць абедзьве, век дасьпеласьці ў роўнавазе, ў пару схіляньня да зямлі дужэйшая шмат старана статычная.

Сьвет, асяродак, у якім жывем, няспыняючыся новыя ўражаньні аддаюць у маладзіка першынства актыўнасьці, дынамізму, дзякуючы зноў чаму багацеюць статычныя элемэнтны (пакуль ня будзе роўнавагі ў пару дасьпеласьці). Тое ймкненьне магутнае сілы маладое, якое хоча ўсенька спазнаць, прысутнасьць „навытару дзейнага” й будзе першым сапраўды важным элемэнтам характару. З невытару, амаль ня выключна, ў нас пачынаюцца ўцяжкі*, паглядны, пераканьні, а на іх і пабудаваны характар. Вось чаму думаю-

* Паняцьця.

чы аб характары трэ́ памятаваць аб дзейным навытары. Пагляды ня чужыя, а собскія, якіх я не падхапіў з чужых гутарак, ці кніжкі дый паклаў у зацемкі мозгу, а пагляды перадуманыя, мае ня толькі з назову, паказуць чалавека дужага, які ведае чаго і як хацець, які ўмее хацець.

Дзейны навытар забяспечвае прысутнасць вясельля душы, тае радасці, жыцьцёахвотнасці без чаго й немагчыма зусім сапраўднае жыцьцё.

Гэткае адношаньне, дзейны навытар, неабходна спараджае другі элемент характару, мяноўна — сьведамасьць, самасьведамасьць.

Яно й сапраўды — чым далей ад пары дзіцячае, тым лепш выяўляецца розніца паміж аб'ектам і суб'ектам, спасьцярогі адна за другою маўляў крычаць аб гэтым. Спасьцярогі выклікаюць, пакідаюць па сабе новы сьвет, сьвет мрыяў, уяўленьняў. Навытар дзейны, рэакцыя на спасьцярогу, паказуе іншасьць выпладаў фантазыі ад існуючае рэальнасці.

Грамадзкае сужыцьцё яшчэ лепш паказуе тую іншасьць аб'екту і суб'екту, спасьцярогі і ўяўленьня. Тое што бачу я, а ня бачаць іншыя, пры аднолькавасьці абставінаў — будзе творама суб'ектыўным. Інакш гэта мы ня сьцямім, калі не ў грамадзкім сужыцьці. Хаця й няма паўсюднае згоды, што-ж гэта такое „Я” нашае, кожны крок наш аднолька-ж выяўляе, што я ня тое самае, што мой знаёмы таварыш.

Толькі сьведамы свае якасьці, цэннасці чалавек згледзіць, дзе ягонае становішча ў грамадзянстве, ён ня будзе пытацца ды ня будзе ў ём і нясьмеласьці.

Чародны элемент характару — гэта актуальны разьвітак духовы. Назоў шырокі, абхопліваў-бы раўнамернае ўзбагачваньне ўсенькіх уладаў душы г. ё. уладаў розуму, волі, почаву (пачуцьця).

Дагэтуль існуючыя пэрыяды мелі характэрнае пяршыньства не аднае дык другое з уладаў, кажуць аб пары рацыяналізму, або зноў пачуцьцё на першай чарзе. Сьцяміць лёгка, што розум і пачуцьцё трэба, каб ішлі заўсёды поруч з сабою. Дурны ніколькі-ж ня будзе чалавекам з характарам. Дзель таго ўжо, што ў апошняга мусіць быць цьвярозасьць прысудаў, паглядаў, а гэта магчыма, калі няма незалежнага думаньня. Што знача незалежнасьць у думаньні, паказуе сёньняшняя школа. У ёй расьцярушаны унівэрсалізм з адначаснаю аднабокасьцю пакідаюць выплады, перамагчы якіх гадунцы ніяк ня здужаюць часта дакуль жывуць.

Дужасьць, могуцьсьць волі настолькі свомна характару, што сустракаем часта ідэнтыфікацыю абодвух паняццяў. Дужасьць гэная вельмі нятрываўкая, калыткая, за ёю трэба заўсёды сачыць, каб пружыністасьць яе не паменшала, до невялічкае дзеі, якая перамітуціць непарушныя, здаецца, здабычы. Без яе розум нічога не здужае. Будзе бачыў нат' і мэту прад сабою, мэту вялікую, ўсёабхопліваючую, а не кранецца да яе, не ўмеціме хацець яе здзейсьніць. Рэалізуючы волю, трэба ймкнуцца йсьці да яе шляхам адначасна адзінкавым — індывідуальным і грамадзкім — сацыяльным. Недахоп аднаго з учасьнікаў — непраходная запыня. Прыкладам, калі няма згоды паміж школаю і бацькоўскаю хатаю, калі аднаго вучаць аб рэлігіі, а бачымо, што тыя самыя настаўнікі робяць інакш, ўсенька гэтая волі не ўзгадоўвае, ня робіць яе дужэйшаю.

Волі трэба імпульсаў. Імпульсы гэныя не заўсёды адныя і тыя самыя. Трэба патрапляць падхапляць згукі, дзе поруч з вечным будзе тое з сучаснасьці, што найбольш закранае адзінку.

Дзеля таго, што воля пачынаецца з пачуцьця, трэба каб і гэная ніва ня была ялавінаю, каб на ёй шкодны пырай ня рос, а каб і тутакца цвьятнік прыгожы красаваўся. Дабрадзьяньне як трэ' ўздаванага пачуцьця бачым асабліва ў рэакцыі на зьявішчы, калі розум не пасьпевае выступіць актыўна, калі нешта робіцца незалежна, апырчна ад яго. Вось тутакца пачуцьцё й зможа паказаць сябе. Дык ясна, як глядзець на яго нам прыдзецца.

Згодна з бачаньнем у характары дзвюх старон — статычнае й дынамічнае, ўсенькія тры памянёныя рысы маглі-б быць абхоплены статычнаю стараною. Усе яны будуць хутчэй магчымасьцю дзьяньня такога, ці іншага, аднолькава-ж дзьяньня ня выклікаюць, нат' будучы ў ім потым. Другая частка характару — гэтая мэта. Мэта, зорка пуцяводная — вась ад чаго амаль ня бязвыключна залежыць, якім будзе жыцьцё. Хай будзе ўсенька іншае й вельмі багатае — й воля трываўкая й розум вялікі і г. д., а калі мэта благая, дык карысьці адтуль няма ніякае ні грамадзянству, ні самай адзінцы.

Бязумоўна найшляхотнейшая мэта, без магчымасьці здзейсьненьня яе, гэтая знача без прысутнасьці наладжанае першае палавіны характару, сьлядоў не пакіне па сабе, блісьне, што тая маланка, глянуць на яе людцы, пагаманяць крышку і больш рупіцца ня будуць.

Мэта дзеліць людзей, на партыі, рознаякія напрамкі пры аднолькавасьці іншых рысаў характару. Дык бачымо адгэтуль, што яна

й ахварбоўвае ў розныя коляры грамадзкае, нацыянальнае, агульна-сусветнае жыццё. Кажучы аб мэце, ідэі інакш, памятуйма, што не даволі, каб гэта абы якая была мэта, хай і надта ідэальная, не эгоістычная, нат' абхопліваючая кругазорам сьвет усенькі. Не — гэтага мала. Трэба яшчэ, каб яна была рэальная, каб была магчымасьць яе здзейсьніць. Гэткая ідэя — мэта згуртуе, аб'яднае й паасобных людзей і вялікія іх грамады — народы. Мэта рэальная, вялікая, падмаючая чалавека што раз вышэй, адчыняючая яму вочы на шчасьце, якая вучыць яго, што шчасьце сапраўднае адзінкі стульна злучана са шчасьцем арганічнае суцэльнасьці — народу, не апырчных клясаў яго, мэта такая так-жа й будучае шчасьце, паўсюднае чалавецтва, шлях да якога бязумоўна праз народ.

— Вось чаму дэфініцыя праф. Закжэўскага найбольш нам адказвае. Яна, як ня трэ лепш абхапіла абедзвія часьці — дынамічную і статычную характару. Бо гляньма на такую дэфініцыю: „характар гэта выплад суцэльнасьці прывычкаў маральных, разумна разгрупаваных каля аднае воці — волі” (P. Gillet, L'Education du caractere, Paris).

Як бачымо дэфініцыя статычная. Гляньма на іншую: „характар гэта зьлічво простае шматлікіх пахілаў, якія змагаюцца паміж сабою аб жыццё чалавека” (P. Dubois, „L'education de soi-meme”). Дэфініцыя выключна дынамічная.

1928 г.

Аб прывычцы ў самаўздаваньні

Характар у чалавека-адзінкі, чалавека-народу, чалавека-дзяржавы — гэта ўсенька. Тутака й шчасьце, бяздольле, мадзеньне бясконцае й дзейнасьць кіпуча-карысная. Прысутнасьць ягоная, ці адсутнасьць — асноведзьдзю ўсіх магчымасьцяў. Цяпер асабліва, калі ўсюды ў нас плоймы зьлідняў-зданьяў лунаюць, агортваючы сьветлыя ідэалы йлжою, трэба змагацца, трэба клікнуць усю магутнасьць характару, бараніцца ня перад сумляваньнямі аб праўдзе нашага шляху, а перад тым, каб ня згубіць яго, каб не расьцярушыцца ў штодзёншчыне, каб ані на хвіліну не апынуцца з пытаньнем: „ці так?”, „дзе ён — наш шлях?”, а магчыма па чарзе й „нашто, пашто”, а потым і сапраўды, каб не застрагнуць у жыццёвай дрыгве-трасіне. Боязна, каб яна — дрыгва — нас не засмактала!! Гляньма на маразм у су-

часных валадароў сьвету, ці нашых суседзяў! — Каб нам ня бачыць на сабе гэткае заразы!!

Найвялікшы ідэал нічога, — калі і пакуль мала робяць дзеля зьдзяйсненьня яго. Ён будзе сам у сабе без перамены, не паменшае, не пагоршае, ды й мы ад яго будзем адступаць, а не падыходзіць, калі абмяжуемся лятуценьнямі, прыгожымі гутаркамі, ці бядульлівымі сказамамі аб сучаснасьці.

Нам трэба дужых, цвёрдых людзей, а не расхістаных ды страгнучых у плыткасьцях.

Хай падумаюць, у каго сэрца яшчэ не астыла, яшчэ адклікаецца на згукі шырокія, думкі вялікія, што да сьвятое-вялікае справы трэба ўзгадаваць, дагадаваць сябе. І тыя знойдуць мо' ў ніжэй паказаных словах шмат спасьцярог, якія не замяніла-б, каб ведалі ўсенькія.

* * *

Кажам аб добрых і бліжніх звыках, больш цямячы на кірунак благога. Кажам аб звыку п'янства, кляцьбы, — а менш думаем аб звыку памяркоўнасьці, цяплівасьці... Аднолькава-ж розніцы сапраўднае, глыбокае паміж цнотамі, а пахібамі, бліжнімі старонамі характару ня ўбачыцца. Жывема мы з бязумоўнаю прысутнасьцю волі ў сабе, волі — дык знача незалежнага, самахотнага выбару гэткага, ці іншага дзеяньня, — ды не заўсёды „вольная воля” паказуе сябе. Вялікая частка ўсенькіх людзей жыве хутчэй імпульсамі, залежна ад прывычкі казаць гэтак, ці рабіць, залежна ад нахілу прыроднага, ці ўзгадаванага. Прывычкі, звычкі, нахілы — вось дзякуючы чаму немагчыма нам быць іншымі, калі-б мы й хацелі бачыць у сабе іншую, лепшую рэакцыю на ўсе магчымыя праявы жыцьця.

У прывычцы, зьявішчы звыкаў — адначасна шчасьце з няшчасьцем. Дзякуючы ім перад намі бясконцы шлях не парываў, а напружаньня, без чаго трывалае будучыні няма. Парывамі жывуць хвіліны; жыцьцё, стагодзьдзе хаця й мераюць хвілінамі, ды гэта ня тое самае. Быць волатам-героям на хвіліну, кажуць, лягчэй, чымся шэрым змагаром чуняць адзін год. Гэтыя прывычкі праклёнам будучь, калі з благое крыніцы яны ў нас!

Зьявішча прывычкі абаснавана мо' на тым, што сьвядомыя нашыя падзеі, ды ўсе агулам магчымыя, пачынаюцца ў нэрвовай сыстэме. Свомасьць аднолькава й нэрвовага каліўа і цэлае сыстэмы — гэта адказ на раздражненьне. Адказ гэты або будзе рэфлексам, або сьвядомаю праяваю рознаякае дзейнасьці. Свомасьць, у якой

практыкаваньні зробіць нешта, перадам хто казаў-бы немагчымае. А гэта дзякуючы плястыцы мозгавае тканіны. У ёй быццам пратоптаецца дарожка, цярэбіцца пуцявіна, па якой новая адказная дзейнасьць выявіцца хутчэй, лягчэй, а паждаўшы тая самая дзейнасьць, на якую трэба было напружаньня вялікага, а цяпер у нас — маўляў прасты хрыбетны рэфлекс, рэфлексная дуга.

Дзеля таго й кажуць, што звык — гэта нашая другая натура, а льга было-б казаць — што яшчэ больш. Прывычкі могуць здужаць, паняволіць і натуру, прыродныя нахілы. Дзевяцьдзсят дзевяць і дзевяць дзесятых усяго, што мы робім, гэта з прывычкі, ня думаючы зусім. Мы ведаем, што робім устаючы, апранаючыся, потым кратаючыся ўвесь дзень, і кладучыся адпачываць, аднолькава-ж гэта ўсё аўтаматычныя рухі. Рэфлекс з канцавін нэрваў на калені, ці пятцы, а гэтка дзеі суседуюць з сабою калі ня ў тэорыі, дык у сапраўднасьці.

Нешта магчымае было-б у тых людзей, якім трэба надумляцца, ці сядзець цяпер ці стаяць, курыць ці не, клапаціцца, ці яшчэ не і г.д., гэта-ж мука нявыказная, такія сумляваньні прадусім забіваюць, адбіраюць характар, выкідаюць такога чалавека з ліку працаздольных адзінак, ён быў-бы ў нас хворым, псыхопатам.

Мы ўсенькія — ня думаючы — гэтка практыкаваньні наладжваем змалку ўжо. Маці з бацькаю першыя нам настаўнікі, хатнія абставіны ўкладаюць нас да рэакцыяў такіх ці іншых, потым равеснікі, іхні капітал моральны й толькі ў пару сьвядомае думкі собскае, у пару дасьпяваньня ўсебаковага, мы сьвядома самі пачынаем укладаньні. Стульна ўвесь час злучаны з сабою ўкладаньні фізычныя — ад вельмі простых, як хадзьба, да вельмі забытаных умецтваў штукарства. Бяспынная аналёгія хай нас тутака навучыла-б аб тых неабмежаваных магчымасьцях звыкаў.

Добрыя бацькі, добрыя настаўнікі часта дадуць такую аснову маладзіку з хатняга й школьнага ўзгадаваньня, што лёгка яму потым стаяць на сваём шляху і ня трэба рабіць адумысловых ахвяраў, каб прышчапіць сабе карысную ці неабходную мо' прывычку. Ня шмат будзе гэтых шчаслівых!..

Прафэсар Бэн паказвае некалькі правілаў вельмі карысных таму, хто хоча нешта з звыкаў кінучь, а збагацець новымі прывычкамі.

Першае — хочучы здзейсьніць або адно або другое, ці абодвья жаданьні адначасна, трэба пастановы рабіць з усею дужасьцю і непарушнасьцю энэргіі ў нас магчымае. Уяўляйма сабе ў гэтка хвілі-

ны ўсе абставіны, якія па магчымасці будуць спагаднымі нашым пастановам. Прыдбайма іх такімі, калі нам будзе лягчэй вытрываць у новых прывычках, ці забыцца аб старых. Напружвайма ўсю сілу, каб ня мінуць і першае нагоды, дзе трэба паказаць перад сабою й людзьмі новыя рысы характару. Перад людзьмі дзеля таго, што лягчэй трываць з пастановаю нейкаю, памятуючы, што людзі сочаць за мною й зрабяць прысуд, калі будуць ведаць, што я йнакш кажу, а йнакш раблю, — бачучы мае спробы адхіліцца ад зробленых пастановаў.

Другое правіла — ніколі не рабіць выключнасьцяў, пакуль новая прывычка намі не заваладае, пакуль яна для нас ня будзе неабходнасьцю. Тое самае што з клубком ніцей: навіваем, навіваем, а як упаў, дык ня хутка наўем назад тое, што было ўжо, ня кажучы аб пабольшаньні. Бязспыннасьць навятару й у сыстэме нэрваў, як ведаем, мае значэньне вялічэзнае. Тое й тутака. Раўнуючы прывычкі моральныя рознакастнага напрамку з ворагамі-змагальнікамі, праф. Бэн кажа: „найвялікшым нашым імкненьнем у дасягненьні ідэалу ў гэнай галіне — гэта такі тасунак вышэйпаказаных ворагаў, каб у аднаго былі адна за адною перамогі, пакуль навятар у іх абуджае нас настолькі, што нягледзячы на ніякія запыні, заўсёды зробіма што належыць ад нас”. Сапраўды, гэта адзін магчымы шлях поступу духовага.

Калі ня шукацім нагоды, каб узмацаваць свае здабычы, — карысьці з пастановаў ня будзе. Чалавек мерацімецца й самым пад канец дзён сваіх і нашчадкамі, што будуць па ім, не шляхотнымі прынцыпамі, якія меў, ня тымі лятученьнямі, ад якіх манілася яму, ён пакідае зямлю й лунаючы над ёю, забыўшыся на ўсенька, робіць максімум. Самая лепшая пастанова, шляхотная думка, калі бяз выпладу астанецца, не пакіне рэальнага рэзультату — горш яшчэ чымся-б іх зусім ня было. Пры другой аказіі думка аб здрадніцтве колішнім ня дасьць магчымасці выявіцца ўсенькай патрэбнай дужасьці. Бязсумліўна, няма больш благога чалавека, чымся бязвольны, сэнтымэнтальны лятученьнік, які шмат і прыгожа, вельмі прыгожа гавора, а сапраўды дык ніколі нічога як сьлед па мужчынску не зрабіў.

Вельмі цікаўна паслухацца на тое, што кажа Дарвін, дзе як ня трэ' лепш паказвае сілу навятару — прывычкі: „Да трыццатага году, ці пазьней яшчэ, я вельмі любіў паззію; быўшы яшчэ вучням, я ўжо захопліваўся Шэкспірам, асабліва-ж ягонымі драмамі гіста-

рычнымі. Любіў я калісь і малярства, а музыка была мне насалодаю раскошнаю.

Цяпер ніякім чынам ня здолею прымусіць сябе, каб прачытаць абыякі верш. Узяў я прачытаць Шэкспіра, гэтка прыдаўся мне мляўкі, што й ахвота прапала. Няма й колішняга захоплення перад малюнкамі, музыкаю... Здаецца мозаг мой цяпер быццам нейкая машына для формуляцыі законаў агульных з дзеяў паасобных; уцяміць не магу, дзеля чаго аднолькава-ж недзе счэзылі тыя часыці мозгу, якімі я ўяўляў прыгожасьць...

Калі-б было магчыма нанова жыць-перажыць, — правілам, неабходнасьцю мне было-б прачытаць крышку вершаў, паўслушацца на мілазычныя гукі музыкі, прынамся раз на тыдзень; мо' тады тыя часыціны мозагу, якія чэзнуць цяпер, былі-б здаровыя, рэагавалі-б на ўсенька. Ня маючы тых спадабаў, ня маю я й таго шчасьця, якое ёсьць у кожным прыгожстве; дзякуючы гэнай нястачы розум мой мо' ня будзе гэткам пруткім у будучыне, шкада й майго характару, бо дзеля гэтага не расьце ў ём старана пачуцьцёвая”.

Шмат хто з маладых з гарачаю, прагавітаю душою на ўсенька, чым жыве, дыхае думка чалавецкая, бачыў сябе й у будучыне далёкай заўсёды маладым, бо-ж моладасьць не гадамі трэ' мерыць, а пругкасьцю, жывадзейнасьцю душы. А ён уяўляў душу сваю вечна кіпучаю, з смагаю таго, што добрае, прыгожае...

Усе інтэлігенты, якім часта трэба абмяжавацца ў сваёй адумываловасьці, кажуць — пакуль яшчэ небасхіл іх вялікі, — што ўсенькія галіны чалавецкае думкі чужымі ім ня будуць.

Ці шмат аднолькава-ж паміж намі тых сапраўды вечна маладых, ці прынамся людзей, якія не астаюцца з-заду ад поступу, якія сочаць за меркаваньнямі й здабычамі дужэйшых за іх, што самыя цярэбляць шлях да заўтра?

Ня шмат, вельмі іх мала. А чаму так, бачыма добра з правілаў прывычкі. Якая што ніна ёсьць вялікая зацікаўленасьць, калі не карміць усё новаю страваю — змадзее, прападзе ад напору штодзенных, шэрых прывычкаў. Мы шчыра цяпер хочам, каб усё, што толькі хапае за душу цяпер, назаўсёды з намі было, ды нічога дзеля гэтага ня робім, ня кратаемся, каб зацікаўленасьць была нашаю прывычкаю а ня плыткія нахілы. Трэба пачынаць навьтар ад сёння, а ў нас калі й думаем аб укладаньні, дык і то пакідаем назаўтра. А добра, перамогі няма без напружаньня, змаганьня мо' ня лёгкага пачаткова.

Тыя, што мелі магчымаць паглядзець на сыноў усходу — Інду-саў — і параўнаць іх твар з эўропэйскімі, не маглі надзівіцца нейкай шляхотнасьці, якую ў іх бачылі, паважнасьці, розуму, вялікай інтэлігэнцыі ў людзей без асьветы. А яно ня так ужо, каб заблытаны быў адказ. Тутака. Жывуць яны больш па чалавецку, чымся мы, прывыклі штодзень, хай некалькі хвілін, падумаць аб найбольш патайных пытаннях, імкненьнях сваіх. Гэта-ж у іх бацькаўшчыне мэтоды перамогі над сабою, ці, лепш казаць, над плыткімі сваімі нахіламі, здзейсьнілі верх дасканальнасьці. А ўсяму прычына — штодзённы, бязспынны навьтар у напрамку зробленых пастановаў.

І таму ня трэба аглядацца за чым вялікім, каб паказаць сабе, што я не драмлю, а чуняю, іду наперад, а карыстаць з таго, што кожны дзень нам дае. Нагодаў штодзень, напгляд вельмі малых (бо ў сапраўднасьці яны-ж усенька), шмат. Гэта, як кажуць, будзе нейкая адносна самых сябе „штрахоўка”. Пакуль што будзем плаціць і плаціць сваімі змаганьнямі, аж прыдзе й тая часіна, калі карысьць уявіцца прад намі. Будзе такая пара, калі маланкі й пяруны жыцьця справядлівага ды бязміласэрнага будуць грукаець нада мною, а я непарушны буду, усе-ж людзі хістацца, дрыжэць, што лісьця ад ветру на дрэвах. Шлях шырокі, вялікі прад намі, памятайма й ня дляйма!

1928 г.

„Учора” і „сяньня”

Спрэчкі філёзафаў і лёгікаў, ці ёсьць абсалютная праўда (не толькі ў плошчы рэлігійнае праблемы) былі і будуць заўсёды жывымі. Ці пагодзяцца рэлятывістыя з прыхільнікамі пагледу, што ўчарашняя праўда на заўсёды астанецца праўдаю такою самаю для ўсіх, якою была ўчора, — няма ведама.

Калі-б праўда існавала, пасколькі яе ўяўляла-б адзінка, дык была-б яна надта хісткаю. Адзінкаю ўладаюць сэнтымэнты розныя, настроі. Ад настройў і сэнтымэнтаў ды ад рознакіх практычных мярканьняў залежала-б тады і праўда!..

Даволі красамоўна бачым адлюстраваньне рэлятывізму праўды ў адной з апошніх кніжак ведамае польскае пісьменьніцы Налкоў-

скае. Назоў кніжкі „Благая любоў”*. Чаму гутарка аб гэнай кніжыцы якга на бачынах беларускага часапісу? Дзеля таго — у першую чаргу, — што пісьменьніца некалькі разоў закранае беларушчыну, беларускага мужыка. Не разглядае плянова нічога асобна беларускага, а спыняецца над гэным пытаньнем пастолькі, паколькі ёй трэба паказаць на перамены ў польскім грамадзянстве даваенным і сучасным. Беларусчына выступае, як асноведзь, на якой лягчэй, больш пуката можна пабачыць гэныя перамены.

Зьмест „Благое любові” ня важны дзеля нас. У аповесці ёсьць некалькі аснаўных ніцяў раману, ніцяў мясцамі вельмі забытаных, паміж тымі самымі і рознымі людзьмі. Акцыя праводзіцца ў адным з „крэсавых” мястэчак, якое пасля вайны вырасла на сталіцу ваяводства. На арэне выступаюць урадоўцы (як прыватныя адзінкі), абшарнікі, грамадзкія дзеячы, даволі вялікі сыяг дамаў і панячак, найчасьцей прадстаўнічак пасьяваеннага ўжо пакаленьня. Гэная рыса — праблематыка душы жанчын, аналіза нутранага іхняга жыцьця — вельмі характэрная дзеля творства Налкоўскае агулам.

Бацька аднае з дамаў, доля загнала якую ў ролі жонкі ўрадоўца ў гэнае глухое мястэчка, чалавек з вялікага сьвету. Гэта адзін з дзясучоў перадаваенных, чалавек блізкі да тых, што давялі да незалежнасьці Польскае дзяржавы. Гэны Валевіч глядзіць быццам аб’ектыўна на тое, што робіцца ў канкрэтных умовах жыцьцёвых, і насколькі можа падсумоўвае перамену ад учора да сяння нікаторых лёзунгаў і сам дзівіцца, што сапраўды робіцца з людзьмі і ідэямі. Ці людзі мяняюцца, ці ідэі — гэта пусты гук, ці мо’ толькі ўчарашняя праўда ў сянняшнім аспэктэ мае іншы воблік?..

Глядзіць ён на людзей кіруючых гэным куском зямлі і розныя рэфлексі лезуць плеймамі яму ў галаву. — „Вось прыкладам Валевіч думаў калісь, як аб нечым надта простым і бязсумліўным, што кожны народ павінен мець сваю зямлю і свае граніцы, хаця-б народ быў найменшым. У сапраўднасьці гэта ня было ані простае ані бязсумліўнае. Вось сьвет здрыгануўся, задрыжаў на сваіх фундамэнтах і гэныя словы, гэная простая праўда азначала ўжо цяпер зусім нешта іншае.

Калісь гэныя словы — свая зямля і свае граніцы — гэта была Польшча, гэта была ейная незалежнасьць і магутнасьць. Сяння гэта азначала-б абнядужаньне Польшчы і меншыя ейныя граніцы”.

* „Niedobra miłość”. Nałkowska. — Romans prowincjonalny.

Як працяг гэтых думак, бачым сказы такія:.....,калісь, у тыя часы, Валевіч глыбака браў да сэрца лёс людзей, якія за сваю дзейнасьць ідэйную лучалі ў вязьніцы... Ён быў з тых, якія цвёрда дзяржалісь пагляду, што ніхто ня можа адбіраць свабоды за пагляд і за гэныя паглядны вешаць на шыбеніцах. Думаў ён, што сапраўды на душы ляжала яму думка аб агідзе ламаньня духа чалавечага ў ягоных шляхотных імкненьнях. Думаў, што сапраўды рупіўся ён заўсёды да супроцьстаўленьня сабе ідэі і гвалту. А вось вышла цяпер пры новай коньонктуры, пасья вялікага зруху ў фактах рэчаіснасьці, што гэныя словы, гэныя собскія, дарагія лэзунгі, яму прыдаюцца цяпер бяз сэнсу ды проста агідлівымі”.

„Былі яны сапраўды дэмагогічным словам, як казалі калісь ягоныя праціўнікі, адкуль пачалі ўцэлаішчаць нешта іншае, адкуль пачалі яны прадстаўляць нешта варожае і небяспечнае.

Каб усё гэта ўявіць, трэба было перажыць перамогу свае ідэі”.

Быццам перадумаўшы ўсё гэта, Валевіч цераз аўтарку снуе гэтыя думкі: „здысейсьненне кажнае гістарычнае ідэі азначае такія ейныя суадносіны з сапраўднасьцю, каб новая ідэя была найбольш сходная з тым, на месца чаго яна прышла. І толькі тады яна можа валадаць і трываць, калі закараніцца ў тых самых мясцох зямлі, з каторых вырвала яна ранейшыя, калі ўвальлецца ў выемкі колішняга жыцьця і да гэных выемак датарнуецца найстульней.

Дык вось цяпер іншыя, новыя людзі сядзелі ў вязьніцах, бо вязьніцы... ня могуць быць парожнімі. І яны, гэныя ўжо людзі, казалі, што нельга зачыняць людзей за ідэі. І зноў пасуседзку зусім, за межамі краіны, дзе іх крыўдзілі, у рэвалюцыйных вязьніцах былі зачынены тыя, каторыя маглі па гэтай старане граніцы зачыняць у вязьніцах.

Ня толькі словы, ня толькі ідэя і лятученьне ў вечнай абнове сьвета было нечым іншым. Нечым іншым робіцца і самое здзяйсненьне. Ды нат’ зямля і граніцы кажны раз азначалі нешта іншае”.

І трудна сказаць, з сумам ці з іроніяю пісьменьніка пытаецца: „Мо’ Валевіч зусім не перамяніўся, мо ня трэ’ сароміцца яму за сваю маладосьць. Мо’ гэта толькі бязупынна мяняўся сьвет, і дзеля гэтага ягонае месца за кажным разам было іншае” (бач. 69-71).

Аўтарка вельмі крытычна і востра судзіць і ацэнівае шмат якіх пасьяваенных прадстаўнікоў „крэсовага грамадзянства”. „Учарашняе” гэных людзей не дае часта, на пагляд аўтаркі, ім дазволу глу-

міць людзей і думкі і пагляды. Паказывае яна тыпы і вайсковых і дзеячоў самаўрадавых і ўрадоўцаў. Сымпатыя ейная па старане дэмакратыі. Усякім адхілам ад дэмакратыі, ад справядлівасці не шкадуе яна вострае сатыры. Не шкадуе яна вострых слоў для прадстаўнікоў учарашняга дня, якія ня імкнуліся да здзейсьнення сянняшняга дня, якім учора надта любілае. Да такіх васьмь тыпаў належыць старая графіня Осенецкая.

Гэтая асоба намагаецца, датарнаваўшыся па меры магчымасці да сучаснасці, вярнуцца да мінуўшых дзён. „Пані Осенецкая добра ўпраўляла сваімі маёнткамі. У ейных маленькіх ручках людзі ўвіхаліся з натугаю і сьпехам, працавалі да сёмага поту. Тое самае было і з жывёлаю, ды нат плугі, машыны, трактары і тыя працавалі быццам да апошніх мераў магчымасці.

Дзерла яна з зямлі не для сябе праўда. Ды за тое і не для сваіх людзей. Стогнуная служба ледзь-ледзь магла дастаць належныя ёй ардынарыі. Служба наракала на немагчымае памешканьне, гэная служба прымушана была таргавацца за грошы, якія зарабіла”.

Гэная п. Осенецкая ведала аб парадках у сваіх маёнтках. Уважала, што йнакш не трэба, ці мо’ інакш нат’ і немагчыма. Сама калісь расказывала: „Я ніколі не хаджу да іхніх (службы) хатаў. Ведаю, што ў іх жудасна, я абсалютна не магу на гэта глядзець. Дзеці там сядзяць у холадзе і макраце, сыцены там дзіравыя, цераз стрэхі цячэ”...

Пані Осенецкая бачыць, што мужыкі маюць вочы, што яны ўмеюць ацаніць належныя да іх адносіны. Аўтарка гаворыць: „усе найміты неахвотна хадзілі на панскае поле. Ведалі, што чалавечыя сілы будуць там выкарыстаны да апошняга, да таго-ж гэныя людзі думалі аб землях, якія абраблялі, як аб нечым, што належаціме да іх” (бач. 87).

Пані Осенецкая быццам мела калісь іншыя пагляды на гэных мужыкоў-„хамаў”. Быццам яна ўмела хадзіць да іхніх цёмных сцюдзёных хатаў, насіла ім лекі, памагала ўсяляк. Сяньня яна ведае, „што гэта злосныя, дурныя барбары, гэта тая маса, з каторае вышаў забойца ейнага малодшага сына”.

Осенецкія ніяк не маглі пасьпець за пераменаю ў парадку і ладзе пасьяваенным, не дапускалі думкі, што „урад, сам урад адчыняе мужыкам школы ў роднай мове, што гэны ўрад з публічных грошаў, народных грошаў утрымлівае настаўнікаў у гэных школах,

настаўнікаў тутэйшых, аўтахтонаў”... (бач. 88). І ў сапраўднай распачы і аканчальным знявераньні пытаецца Осенецкая: „ці можна ўявіць, ці можна падумаць, каб нешта такое рабіла Англія... У нас не разумеюць, што толькі моцная рука, толькі вострая ўлада можа ўсё гэта неяк трымаць у парадку”.

На пагляд п. Осенецкае, добры пан не карыстаецца ніякім аўторытэтам. Калі, скажам, такі пан пазычае сялянам прылады гаспадарчыя, калі дае ім лепшае зярно, калі не бярэ грошаў за занятую жывёлу, дык мужыкі тады думаюць, што гэтакі пан баіцца іх, што ён быццам сядзіць не на сваём, „а мужыка трэба біць, застаўшы яго ў шкодзе, трэба трымаць пагрозамі, тады толькі ён будзе паслухмяны і пакорны, тады не вырасьце з яго разбойнік”.

Уся натуга графіні ідзе на тое, каб найбольш высмактаць з зямлі. На сапраўдны здзек выглядае, што ўсе тыя прадукты, якія мужыкі цяжкаю працаю выпрадукавалі з зямлі, ішлі на стол жыдоўскіх кансумэнтаў, якія адны толькі маглі купляць розныя ласушкі. А грошы ішлі заганіцу да сына, які меў падтрымаць высокія амбіцыі панскага роду.

Ня ўсе людзі са сфэры бліскае да графіні думаюць аднолькавымі з ёю катэгорыямі. Прыкладам, іншым чалавекам будзе жонка ваяводы. Ваяводзіха заглядаецца на сытуацыю графіні, што тая магла б інакш жыць. Паводле ваяводзіхі можна на вёсцы знайсці падыход да сялян, можна паказаць народу добрае сэрца і цераз гэнае сэрца выклікаць давер...

Такіх людзей новых, як ваяводзіха, яшчэ вельмі мала. Земляўласнікі сабраўшыся ў графіні ўмеюць толькі наракаць на ўрад, на малую апеку над імі, на пагражаючую ім парцэляцыю, на мужыкоў, радыкальна настроеных. Наракаюць, што настроі сялянства ня сустракаюць больш рашучага адпору са стараны ўладаў.

Усё гэта высказвалі ў такі спосаб, быццам гэта былі праблемы агульныя, грамадзкія, у якіх усе зацікаўленыя. Сапраўды аднак выходзіла на тое, што наракалі яны на свае клопаты, што хацелі выкарыстаць сытуацыю, каб абгаварыць іх у прыватным памешканьні з урадавымі дзейнікамі замест зьвяртацца да апошніх да афіцыйнага бюро.

Гэныя людзі ня ўмелі датарнавацца да новых умоваў жыцьцёвых, баранілі сваіх колішніх прывілеяў і ў змаганьні за штотдзеньныя дробязі гублялі свой аснаўны тып, мянялі свой характар (101).

Жыцьцё штотраз больш крутое сьціскала іх быццам абцугамі. Культура іхняя, традыцыі, мінуўшчына на сяньня ня былі здавальняючым аргумэнтам. Былі яны яшчэ арыстократыяю. Косьці іхнія былі крыху танчэйшыя, апранывалісь яны часта лепш. За тое мянялась тое, што было найбольш сутным, іншая была ў іх ужо мэнтальнасьць, структура псыхічная. Клопаты, дробныя раструскі, неабходнасьць змаганьня за кусок хлеба — усё гэта было або нечым, да чаго яны прывыклі, або ад чаго адвыклі ў цэлым сьцягу пакаленьняў. Новы лад выклікаў у іх новы сьветапагляд, мяняў адносіны да жыцьця. Згубілі яны панскую пэўнасьць і адначасна тую нейкую бязінтэрсуюнасьць, якую можна наглядаць і ў сытага сабакі ў адносінах да галоднага цюцькі-бадзякі.

Сяньня ў іншых сфэрах вялісь гутаркі аб каханьні, аб мастацтве, аб прыгожых жанчынах, кніжках і падарожжах, аб усіх прадметах, мо' зусім непатрэбных, якія зьяўляюцца крыніцаю псыхічнае роскашы.

Вывод і аканчальны прысуд аўтаркі, — што ў сфэры „крэсавых” земляўласьнікаў спробы эканамічных клопатаў ня выдзержала культура інтэлектуальная.

Іншы тып паказаны аўтаркаю — сыновая Осенецкае, амэрыканка з паходжаньня. Лучыла „да нас” з таго асяродзішча, дзе ў пасьляваенную пару „былі модныя гуманітарныя адносіны да права кажнага народу, да собскага жыцьця паводле нерэальнае ідэолёгіі Вільсона”. Блізка да сэрца Флёр „чужыя меншасьці нацыянальныя, прыгнечаныя ў чужых дзяржавах”... Гэная чужаземка выказывала свае пагляды шчыра, ня глядзячы, ці каму мо' гэта зусім не ўспадобу. Цікавілась усім, езьдзіла з мужам па маёнтках і ваколіцах. Езьдзіла ня дзеля спорту, а каб усё паглядзець. Навучылась хутка пазнаваць селяніна беларуса ад паляка. Шмат чаго ёй не падабалась у краёвай рэчаістасьці.

Флёр са сваім цьвёрдым падыходам да жыцьця не магла зразу мець шмат якіх зьявішчаў, якія наглядала. У аднэй з гутарак са старою Осенецкаю апошняя казалла ёй аб знатнасьці роду, аб вялікіх ягоных заслугах у мінуўшчыне, ужо хаця-б дзеля таго толькі, што „пільнаваў” свайго гнязда.

Пытаецца Флёр: „а што гэта такое датрываць на становішчы?” Ці гэта азначае, што яны радзілісь і паміралі на гэным месцы па тое, каб якга „датрываць”? І адказвае, што аканчальна найлягчэй, калі чалавек якга жыве і працуе там, дзе радзіўся. Гэта і робіць каж-

ны тутэйшы селянін і ніхто не захопліваецца тым, што селянін „датыраваў”, што не пакінуў свае мовы беларускае”.

Старая графіня паклікаецца тады на пралітую кроў продкаў, на заслугі іхнія і змаганьні ў паўстаньнях. Гэта мала зразумела паамэрыканску ўзгадаванай маладой графіні. На ейны пагляд зусім ня трэба выступаць проці свае ўлады. „Аб тым (паўстаньні) гаворыцца тутака — геройства. Тыя-ж сяляне, што забілі Валерага (другі сын Осенецкае) так сама імкнуліся да нейкае незалежнасьці і яны змагаліся за зямлю. Толькі што ў іх гэта называецца азьвярэласьць. Ці-ж вы ўсё-такі ня бачыце, што гэныя зьявішчы сходныя з сабою?”.

Ці аўтарка добра ведае ўмовы і лад сялянскага жыцьця тых ваколіцаў, якія выводзіць у сваёй аповесьці, сказаць трудна. Хутчэй аднак што не, ня ведае. Калі ведае, дык з птушынага лёту. Яна хоча быць аднолькава аб’ектыўнаю і да маладое і да старое Осенецкае і да Валевіча і да ўсіх іншых тыпаў. Аб’ектыўная яна між іншым і да праблемы беларускае. Яна стаіць за аснаўныя правы да жыцьця кажнае адзінкі, кажнага народу, яна за права кажнага станавіць самому аб сваім лёсе.

І мо’ дзякуючы таму, што ня ведае яна тутэйшага жыцьця ў дэталях, дзякуючы таму, што яна далёкая, ня тутэйшая, пачуцьцёва не зацікаўлена, — дзякуючы гэтаму змагла прадставіць бяз большых пахібаў адну са старон краёвага жыцьця. Яна ня злоўжывае інтэлекту. Аб гэным злоўжываньні гаворыць яна вельмі красамоўна. „Калі падумаць над дзейнасьцю інтэлекту, дык гэта ён паясьняе, апраўдывае, што здзейсніла даўно пачуцьцё. Інтэлект па тое, каб абаснаваў нашае дзеяньне, каб успакоіў нашыя сумлівы. Дзеля матывіроўкі, можна казаць, служыць усякія лёзунгі” (бач. 208).

Сьведамасьць аб ролі інтэлекту выказаная ў форме даволі рызыкаўнай, амаль што не парадоксальнай, хай нам паможа знайсці адказ на сумлівы, як паясьніць такія вялікія разыходжаньні паміж людзьмі ды лёзунгамі дзён „учарашніх” і „сяньняшніх”.

1938 г.

Трагічны крызыс

Аднэй з характэрных, найбольш мо' важных свомасьцяў і праяваў жыцця зьяўляецца рух. У пайме руху ляжыць імкненьне (у самым прадмеце ці дзеючай волі) да нечага новага. Рух — гэта перамена месца, пошукі новых аспэктаў, новых формаў жыцця.

Ад пачатку арганізаванага жыцця ў людзей наглядаецца гэнае самае зьявішча. Новыя ідэі, вандроўкі людзей паасобных і народаў, сацыяльныя, рэлігійныя, эканамічныя плыні, а ў сувязі з гэтым войны, рэвалюцыі, змаганьні аружныя і неаружныя — гэта ня што іншае, як праявы таго самага біолёгічнага закону, датарнаванага да канкрэтнае эпохі. Гэныя рознаякія „рухі” — сьведамыя й нясьведамыя, прадбачаныя й непрадбачаныя, ці накінутыя незалежнымі вонкавымі ўмовамі, — здзейсьняюць паасобныя культуры й цывілізацыі. Вядомы нам сьвет у сваю гістарычную пару перажыў шмат заняпадаў і нарадзінаў новых культураў і цывілізацыяў.

Ці заняпады адных эпохаў і паяўленьне новых прыходзілі крытычна, значыцца раптоўна, неспадзеўкі, трудна сказаць. Трэба думаць, што крызыс, аднолькава з гэтым, як наглядаем у біолёгіі, мае свае прадпасылкі. Прадпасылкі, вялікае іх мноства, расьцярушываюць нашу ўвагу й дзякуючы таму сам крызыс часта здаецца нам зусім незразумелым, вырасшым неспадзеўкі, хаця ён толькі лёгічным канчаткам ранейшых фактаў.

Мы сянья прывыклі да самога тэрміну „крызыс”. Ён не прадстаўляе для нас быццам нічога таёмнага. Усе прывыклі да крызысу эканамічнага, які толькі што перажылі, ці яшчэ перажываем. Крызыс сянья — гэта нешта пэрманэнтнае. Наймаладзейшае, пасьяваеннае пакаленьне не ведае агулам іншых умоваў жыцця, чымся з пары „крызысу”. Думаючы аб крызысе, маем на ўвесе адну толькі ягоную старану, мяноўна эканамічную. У сапраўднасьці гэта адна толькі з праяваў трагічных нашых дзён, ломкі старога, пошукаў новага, нейкае вялікае мітусні ідэяў, лёзунгаў з павадырамі ўсякіх масьцяў. За гэнымі фрагмэнтамі, за жывымі дзеючымі асобамі, за падзеямі блізкімі нам асабіста, ня відаць сапраўднага жарала мітусьні, ня бачым, як чэзьне дасюлешняя форма праяваў душы, ня бачым, як памірае, прыйшоўшы ў тупік, сучасная нам культура й цывілізацыя.

Чаму думаючы аб сучаснай пары датарнаваў-бы да яе назоў „трагічны крызыс”? Дзеля таго, што на’т пры сьмерці вока радуецца новым жыцьцём, якое прышло на зьмену старога. У ймгле, расьцярушанасьці сянняяшняя эпохі ня вырастае нічога новага, што магло-б, хаця-б ад часьці, быць лепшым за паміраючае старое.

Ці сапраўды ніхто ня бачыць і не ўяўляе трагедыі нашых дзён? Ёсьць людзі дальназоркія, цвярозныя, правільна ацэніваючыя становішча. Іхні голас мала толькі чутны сярод зьвягі падгалоскаў тых, каму патрэбныя чад і гоман ніжэйшых інстынктаў іпчаваў чалавека.

З паміж дыягностаў, пішучых у розных мовах, у розных часьцях сьвету, хацеў-бы спыніцца над паглядамі А. Carrela. Кніжка, у якой гаворыць на нашу тэму аўтар, мае назоў „L’homme, cet inconnu” („Чалавек істота няведамая”). Вельмі цікаўна, што аб чалавеку, як аб нечым няведамым, піша біолёг, адзін з найбольш выдатных і заслужаных дасьледчыкаў у сваёй адумьсловасьці. Прозьвішча аўтара шырока праслаўленае ў міжнародным сьвеце, як найбольш сьмелага экспэрымэнтатара над тайніцамі жыцьця. У сваёй кніжцы на некалькісот бачынах даў ён чытачу амаль ня поўную сынтэзу ўсяго, што навука ў сваіх рознакіх галінах даведалася аб чалавеку, як аб суцэльнасьці біолёгічна-псыхічнай. І гэны вучоны называе аканчальна свой твор „Чалавек — істота няведамая”...

Некалькі стагодзьдзяў працяжнае працы ў лабараторыях, кніжніцах, нагляданьня за праявамі натуры паказала нам тайніцы й свомасьці матэрыі, дало ўладаньне над „небам і зямлёю”, толькі ўсё гэта не дало адказу, не адчыніла нас самых перад сабою. Гэта тэза й адначасна выснаў Carrela. Кажэ ён, што ўвесь поступ цывілізацыі ня вырашыў найважнейшых, найбольш аснаўных праблемаў, чым можам прыдбаць чалавеку больш шчасьця, ад якіх дзейнікаў шчасьце залежыць. І здаецца, што не падыходзілі мы бліжэй да вырашэньня гэтага пытаньня, хаця ўсё было быццам накіравана да гэтага. Заміна ляжала ў памылковым сьветапаглядзе, у самай атмасфэры адносінаў да жыцьця. Матэрыялізм — вось калецтва чалавека. „Вера”, што матэрыя крыніца й чалавека й ягонага шчасьця, накіроувала на фальшывы шлях пошукаў у напрамку ня тым, як трэба. Боль, цяпненьні паказывалі, што неяк яно няскладна йдзе, клікалі да рэвізіі паглядаў.

Здабычы тэхнікі выклікалі колёсальныя перамены ў жыцьці штодзённым. Жывецца сянняя лепш і лягчэй, чым калісь. І хаця аўтар

мае на ўвесе Амэрыку з ейнаю цывілізацыяю, можа з ім згадзіцца без засьцярогаў. Бязумоўна, сучасны пролетары й селянін жывуць і ядуць быццам лепш, чымся вяльможа некалькі стагодзьдзяў таму назад.

Здабычы іншых эпохаў, ведамасьці тэхнічныя й агульныя, дзякуючы прэсе, дзякуючы агульнай шырокай асьвесе, узбагачываюць розум. Затое трудна казаць, каб старана маральная паказывала аднолькавы поступ і была на вялікім узроўні. Вера ў матэрыю зрабіла непатрэбную веру ў значэньні рэлігійным.

Як гэта пераломліваецца ў чалавеку? Усе меркаваньні й дзеяньні накіроўваюцца ў напрамку, які здаецца нам практычным і карысным. Тып адзінкі, якая вырастае ў такой атмасфэры, вызначаецца хітрасьцю, адсутнасьцю таго, што завём „хрыбятніцаю маральнаю”. Нястача фундамэнту маральнага, калі няма нічога сьвятога, пэўнага, адклікаецца ў плошчы інтэлекту. Асьвета робіцца патрэбнай, паколькі яна мяркуе аб практычнай старане, няма імкненьня безінтэрэсоўнага паглыбіць яе.

З памылковых адносінаў да праўды жыцьця пачало яно выглядаць, як прыгожы твар адлюстраваны ў крывым люстры. Заняпад маральнасьці, нястача вялікіх ідэалаў, дэгэнарацыя духоўная й далей цялесная — вось дарожка, якая адчыняецца перад намі. А ўсё праз тое, што натуга навукі й тэхнікі мела на ўвесе не найшырэйшае дабро чалавека, а толькі выкарыстаньне ўсіх магчымасьцяў адзінкі й грамады дзеля разьвіцьця і поступу гэнае-ж тэхнікі. Ніхто ня цікавіўся чалавекам-адзінкаю, ня ведалі ці забыліся аб сапраўдным зьмесьце чалавека. Забыліся, што самапазнаньне можа быць лекам на гэнае зраўнаньне ўсіх перад бажком — цывілізацыяю матэрыяльнаю.

Чалавек — гэта крыху больш, як пэўная колькасьць фізыка-хімічных свомасьцяў. Дзеля здароўя, значыцца дзеля добрага самапачуваньня, ня толькі важна, каб усе органы цела працавалі без пахібаў. Пачуцьцё, якасьць інтэлекту, узровень маралі, агульнае разьвіцьцё духовае — усё гэта дзейнікі й складовыя часткі здароўя і якасьці адзінкі й ня менш важныя за старану чыста цялесную. Бяз гэных свомасьцяў вышэйшае катэгорыі безкарысны, ці на т шкодны будзе поступ тэхнічны. Не навукі мэханічныя, фізычныя і хімічныя дадуць нам мараль, здароўе, розум, роўнавагу псыхічную й нэрвовую, пачуцьцё бяспечнасьці. Ня толькі фізыка і фізыёлёгія хай бу-

дуць асновамі ўзгадавання, трэба пакінуць належнае месца дзеля характару, праблемаў эстэтыкі, рэлігіі.

Ашчаднасьць, імкненьне да найбольшае карысьці й выкарыстаньня давялі да спэцыялізацыі, звужваючы й абмяжоўваючы агульныя магчымасьці паасобнае адзінкі. Жыцьцё-ж само ня ведае такое вызначанасьці й яно прымушае адзінку непадгатаваную вырашаць у чужой ёй дзялянцы.

Дык ніколі ня можна астацца й бяз людзей, якія выпрацоўваюць сынтэзы, прынамся найважнейшыя з іх.

Дасюлешнія нашыя ведамасьці аб старане цялеснай чалавека выраслі вельмі высока. Трэба аднак сказаць, што такія, вельмі простыя, хаця й аснаўныя адначасна пытаньні, як скажам: як здзяйсняецца паняцьце? якія шляхі лучаць мозаг з думкаю? — яны дасюль нем няведаныя й ня вырашаныя. Ахвотна раўняюць арганізм чалавека з машынаю. Калі ёсьць тутакі аналёгіі, дык ня трэба забывацца, што й розьніцы вельмі вялікія. Чалавек можа нясумерна больш стрываць, чымся выходзіла-б з магчымасьцяў ягонага цела, дзе нам здаецца мы ўсё разумеем.

Незалежна ад аднароднасьці прыроднае, можна павялічыць інтэлект пры дапамозе працы — прывычкі да мышленьня, спасьцярогаў, нутранае дысцыпліны. Затое пераход хуткі да новых уражаньняў, шматлікія перамены розных абразоў і перажываньняў, недахоп ці нястача паглыбленьня, няўмеласьць да напружаньня — усё гэта спыняе разьвіцьцё інтэлекту. Можна было-б дадаць, што зашмат спортаў, лішне багатая ежа пакідаюць ад’емныя сьляды на духовым росьце. Аднаго толькі інтэлекту мала на тое, каб стварыць веду. Навуковая праца, досьледы — залежаць ня толькі ад розуму. У вялікай часьці гэта выплад інтуіцыі, выбражэньня — іншых старон і праяваў духа. Нашаю толькі аднабокасьцю можам паясьніць крытычныя адносіны да мэтапсыхікі, тэлепатыі, шостага органу пачуцьця (К. Рышэт). Трэба прыйсьці да вываду, што ёсьць у нас і пачуцьцё маралі. Яно слаба разьвітае, гэта праўда, праца над ім пакінута прадстаўніком веравызнаўчых установаў (калі агулам пакінута). Гэнае пачуцьцё можна ўздаваць.

Незалежна ад паглядаў, трэба згадзіцца, што адзіным правілам паступаньня, у лепшым разуменьні гэтага слова, у адносінах паміж людзьмі, асталася мараль хрысьціянская. Праўда, на жаль, яна што-раз больш цьвёрда адкідаецца, як нейкая непатрэбшчына. Адначасна

бачым, што мараль біолёгічная й прамысловая, як крытэрыі паступаньня, даводзяць да сытуацыяў вельмі добра ведамым усім, між іншым і нам Беларусам. Бяз правілаў нутраных няма роўнавагі ў жыцьці асабістым, грамадзкім, дзяржаўным. Маралі не накіне нам дзяржава. Найбольш накіне яна нам межы, за каторымі чакае нас кара. Апошняя форма ўзгадаваньня ня будзе сапраўдным узгадаваньнем.

У хрысьціянстве наглядаем цікавае зьявішча, сьняння амаль што нам незразумелае. Сьвятыя ў хрысьціянстве не найразумнейшыя, а найбольш стойкія характарам і моцнаю воляю. І сапраўды, пачуцьцё маралі важнейшае ад розуму. Харакство маральнае можа нас хутчэй закрануць і скрануць, чымся харакство прыроды й навукі. Адначасна-ж яно павялічвае сілу інтэлекту. Яно зьяўляецца асноваю лепшае стараны нашае цывілізацыі й культуры ў большай меры, чымся навук а й мастацтва.

Умовы сучаснага жыцьця забіваюць эстэтычныя патрэбы й вымогі. Арганізацыя працы нажалі накіроўваецца так, каб прыбіць эстэтычныя пачуцьці. І тутакі прападае магчымасьць здабыцьця крышкі шчасьця, неабходнага, каб жыць нармальна, гармонійна. І вось гэнае гармоніі не хапае якга ў нашым сучасным жыцьці. Такі пагляд мае сваё абаснаваньне ў фізыёлёгіі. Аднабокае раздражненьне даводзіць да закалоту ў дзейнасьці на’т чыста цялеснай. А пяршыньства матэрыі і ўтылітарызму — гэтыя догматы промыслу — давялі да аднабокасьці ў разьвіцьці адзінкі, выкрывілі культуру інтэлекту. Імкненьне да карысьці, да багацьця робіцца ўсім і ўсё апраўдвае. Такія сытуацыі даводзяць да зьявішча, амаль што натуральнага для нас, што ў вязьніцы сядзяць людзі толькі дурныя. Іншыя, якім, скажам, трэба было-б сядзець, карыстаюцца пашанаю й славаю. Астаючыся пастаянна ў гэтых плынях, чалавек пачынае да іх прывыкаць і ня ўяўляе іншае магчымае рэчаіснасьці.

Бязвыхаднаю ўжо трагедыяю будзе вывад, якога ніхто не аспорывае, што праца — гэта найвялікшае зло. Можна думаць, што ўвесь наш поступ накіроўваецца да таго, каб нічога, а прынамся найменш рабіць. Другая трагедыя, што чалавецтву не пакідаецца „надзеі” іншае, як тая, што менш будзе працы й больш грошаў. Надзея — магутны дзейнік пры вучобе датарнаваньня да новых умоваў. Багацьце ня будзе замінаю ў тых ці іншых імкненьнях адзінкі. Замінаю ў багацьці будзе варожасьць да асяродзішча й консэрватызм, якія йдуць поруч з багацьцем.

Увесь склад нашага жыцця такі, што не падтрымлівае яно індывідуальнасьці адзінкі, а заганяе яе ў тую ці іншую форму. Да ад’емных старон сучаснае школы, абмінуць якія здаецца зусім немагчыма, — што лішне рана дзіця мусіць уваходзіць у форму. Няма што казаць аб тых пэрспэктывах, якія робяцца вельмі актуальнымі, калі дзеці ад першых дзён будуць узгадовывацца ў грамадзе без атмасфэры хатняе. Калі й будзе тутака натуральны падбор, дык ня ў добрым значэньні паняцця.

Усё гэта, можна сказаць, адзін вялікі грэх проці натуре. Помста біолёгічная рэалізуецца залежна ад умоваў і магчымасьцяў. Тутака помста праяўляецца ў тым, што ток, разгон жыцця аслабляе. Прападае ідэя...

* * *

Вось дробная жменя думак з кніжкі Carrela. Carrel — Амэрыканец, чалавек практычны, які лёгічна думае і ўсё даводзіць да канца, ня спынячыся на палавіне дарогі. Паставіўшы дыягнозу на аснове дзі вышэй паказаных фактаў, што чалавецтва апынулася ў тупіку, шукае ён леку. Яму здаецца, што ён яго найшоў. Ці так, — казаць цяжка.

Мы, „адсталыя” людзі, інакш крыху ацэніваем сытуацыю, глядзячы на свой панадворак. Нам не пагражае яшчэ сяньня бязідэйнасьць, вузкі матэрыялізм, мы ўмеем бачыць зоры на небе, а дробныя клопаты — хмаркі хаваюць іх ад нас, аднак ад пуцыводнае зоркі не астаёмся далёка. Дык і лек паводле рэцэпты Carrela прадчасны, хаця ня можна казаць, каб быў ён несымпатычны. „Найвышэйшая рада мудрацоў”, вельмі блізкая да ідэалу манахаў, нікому не пашкодзіць, а памагчы можа шмат каму. Carrel рабіў-бы сваю „раду” паводле агульнага й вострага стажу паасобных сяброў. Мы мо’ вырашылі-б больш індывідуальна, кожна па сабе на свой лад.

Ня будзем спорыць з аўтарам. Важнейшы для нас дыягноз і аналіза сытуацыі, якія праведзены вобразна й пуката. Лішне чорныя колеры мясцамі выкліканы лёкальнымі амэрыканскімі ўмовамі. У цэласьці бяручы, кніжка — гэта крык адчаю чалавека, які глянуў цяжкой праўдзе ў вочы. Выхад з сытуацыі бачыць ня ў поступе цывілізацыі й тэхнікі, а ў старых праўдах, даўно ведамых і таму недацэніваных, як трэба.

Кожны чалавек можа сам толькі навучыцца хадзіць. Усякія хітра выдуманя прылады, палягчаючыя навуку хадзьбы, — карыс-

ныя пастолькі, што памагаюць менш разоў падаць на зямлю. Знайсці свой шлях можа кожны паасобку. Стадныя рэцэпты жыццё пакідае вельмі хутка, бо яны ня могуць адрабіць работы за адзінку. Усё-ж такі практыка й досвед чалавека шчырага, сумленнага будзе заўсёды павучальны й што найменш гэтак можам глядзець на кніжку Carrela.

1939 г.

Паны „Жолондзі”

У мінулым годзе паявілася ў Вільні у польскай мове повесць пад назоваю „Zwycięstwo Żołądzia”. Варта над ёю крыху спыніцца. Кніжка гэтая між іншым была нагароджана віленскім Таварыствам Філёматаў і агулам выклікала даволі жывую дыскусію, рэха якой пайшло даволі далёка за Вільню. Цікавая гэта кніжка з беларускага боку гледжання. Змест коратка повесці гэтае такі. На тэрыторыі беларускай працуе адна са шматлікіх арганізацыяў, якая завецца Стражаю. Мэта арганізацыі падрыхтаваць кадры будучых змагароў за цэласць граніцаў польскіх на ўсходзе. Камэндантам Стражы ў адным з паведаў зьяўляецца нейкі Жолондзь, адзін з культуртрэгераў, наехаўшых пашыраць культуру да нас з Галіччыны. У свабодных часінах паміж папойкамі, рамансамі з вучыцелькамі, паненкамі з маёнткаў, займаецца ён замацоўваньнем польскасці сярод гушчаў сялянскіх. У вадным з аддзелаў арганізацыі паявіўся бальшавіцкі дух. Павадыр гэнае работы бальшавіцкае ўцякае з некалькімі са сваіх спагаднікаў у лес. Стараста, паліцыя, ня маючы даверу сярод насельніцтва і адначасна дзякуючы таму, што паліцыя ўся чужая, якая ня ведае зусім тэрыторыі, дзе хаваюцца гэныя бальшавікі, ня ўмеюць правесці ліквідацыі гэнае жменькі людзей. Жолондзь выкарыстаў сытуацыю, каб падчыркнуць патрэбу свае арганізацыі, амаль што не правакуе аружны напад гэных бальшавікоў на маёнтак буйнага землеўласніка і зьяўляецца ў апошні момэнт, ратуючы старасту і ўсіх гасьцей ад нападу. Дзякуючы гэтаму, забываюцца аб „недалікатных” адносінах Жолондзя да арганізацыйных грошаў. Жолондзь выходзіць героем, у нагароду ён, здаецца, ажэніцца з паненкаю, дачкой землеўласніка і будзе далей больш радыкальна працаваць над замацаваньнем усходніх граніцаў польскае дзяржавы.

У повесці, як у крывым люстры, можна бачыць польскую адміністрацыю, грамадзкіх працаўнікоў польскіх арганізацыяў. Гэта ўсё да пэўнае меры рэвэляцыі і можам верыць аўтарцы на слова, што яна лепш за нас ведае ўсе ўзаемаадносінны ў сфэрах землеўласнікаў, польскага настаўніцтва, урадоўцаў, стараства, паліцыі і г. д. Пакінем зусім на старане тое, што аўтарка піша аб нашым народзе. Народу гэтага яна ня ведае, як ня ведае ягонае мовы, не разумее абычаяў, душы народнае. Цікаўна адзначыць мо' толькі, што ў повесці праводзіцца думка, што беларус і сянняя такі пацыфіст, так баіцца крыві, што гатоў на'т выдаць сваіх сяброў у рукі паліцыі, каб толькі суседу ягонаму, хаця ён і пан-абшарнік, як кажучь — волас ня спаў з галавы. Дужа сумлеваюся, ці такая адрысоўка характару беларуса правільная.

За тое, як кажу, паверым на слова аўтарцы, што ўсенька тое, што яна кажа аб сваіх людзях — гэта сапраўднасьць. Пачнем ад стараствы. Гэта тутэйшы землеўласнік, якога няведама дзеля чаго трымаюць пакульшто на пасадзе. Чалавек гэны ў аповесці некалькі разоў трымае тэлефон у руках, курачы пры гэтым шмат папяросаў. Іншым разам ён іграе ў карты, іншым разам з агідаю адварочваецца ад Улькі, жонкі аднаго з сяброў Стражы, які падпаў пад уплывы бальшавіцкія і якога за гэта пасадзілі ў вязьніцу. Жонка, між іншым, у цяжку, праўдамі і няпраўдамі стараецца адведаць мужа і вось нараілі ёй звярнуцца да стараствы. Стараства, глядзячы з агідаю на яе, пачуўшы, хто яна такая, уцякае. Бачым некалькі разоў гэнага старасту ў гутарках з Волловічам, старшынёю Стражы, на тэму Жолондзя.

Ня выходзячы са Стараства, знаёмімся яшчэ з Огуркевічам, рэфэрэнтам бясьпечнасьці. Гэта чалавек з Галіччыны. Ня ўмее ён ані як схпіць настрою душы селяніна беларускага. Калі-ж нешта ад яго і пачуем, дык гэта будуць такія словы: „...яны ўсе аднолькавыя (значыцца сяляне)... я-б з іх скуру дзёр... праваслаўнае гэта чужое, паганае...” У іншым месцы зноў ён не шкадуе моцных словаў, каб дамаляваць аўтохтонаў... „дзікарства і дурнота, што валасы на галаве падымаюцца”. Зразумела, што лінія ягонае палітыкі даволі простая. Калі нехта пытаецца ў яго, як ён са сваімі паглядамі можа дагаварыцца з народам, дык ён адказвае: „я-ж і не хачу з ім дагаварывацца, а хачу іх толькі акелзаць”. Што азначае „акелзаць” у рэфэрэнта бясьпечнасьці, ведаем даволі добра, дык і паясьняць ня трэба.

Паглянем на іншых урадоўцаў, у гэным Старастве. Вельмі часта гэныя людзі „ждуць”. Ждуць, каб хутчэй трэцяя, канец іх працы. Каб ня надта доўжылася, адведываюць карчму жыдка Ротмана, таму, што яна пасуседзку. Огуркевіч дык прынамся ведае меру. Ён афіцыйна ўпарадку, пап’яному не зьяўляецца ў Старастве. Другі важны рэфэрэнт, дык хістаючыся на нагах, прыходзіць каля трэцяе пачынаць працу. Кумпанія, калі яна часамі і вясёлая, дык казачь ня можна, каб была сымпатычная, ці прынамся салідная.

Прадстаўнікі абшарнікаў, якіх даволі шмат выводзіць аўтарка, розныя па масьці. Ёсьць такі Волловіч, старшыня Стражы, арганізацыі, якая мае ў сфэрах абшарнікаў фірму, напалову бальшавіцкай. Ня ведаем, што загнала Волловіча да старшынства. Чалавек ён даволі асабіста сымпатычны, розумам не далёкі, усё-ж такі ня п’е, грашэй не раскідае на лішнія роскашы. Ня бачым яго нідзе ў рэальнай рабоце, так што яно даволі цяжкавата сказаць, якім ён быў-бы ў адносінах да людзей жывых.

Усе іншыя землеўласнікі аджыўшыя людзі. Умеюць адно толькі — стагнаць на падаткі, што іх Варшава ня хоча падтрымліваць, што хутка скончыцца іхняя эра, што і зямлю ў іх адбярдуць, як яны кажуць „галіцыякі”, а што там крыху астанецца, дык і тое аддадуць сялянам беларускім, каб прысвоіць іх да польшчыны. Хаця яны ўсе яшчэ жывуць, аднак можна сказаць, ня ўмеюць нічога рабіць. Маюць культуру, толькі і тае культуры ня ўмеюць ніяк выкарыстаць, яна ў іх багаст. На’т і маладзейшыя з іх ня ўмеюць быць добрымі працаўнікамі, калі і лучаюць на пасаду, дзякуючы знаёмасьцям са старастаю і г. д.

Жонкі абшарнікаў, агулам жанчыны гэнае сфэры, выходзяць даволі бледна. Некаторыя традыцыйна ўмеюць добра варыць, ці на’т лепш сказаць — пячы. Бяда, што найчасьцей ня маюць з чаго, дык нічога не астаетца ім, як плёткі рабіць. Маладыя з іх, як маладыя, і для таго памоднаму ўзгадованья, ловяць жыцьцё, кахаюцца.

Побач пана абшарніка, у повесьці польскай бачым, ды ня толькі ў повесьці, але і ў нашай практыцы жыцьцёвай, ксяндза. Ёсьць ён тутака. Ксёндз дзекан зусім традыцыйны. Старэнькі, ахвотнік добра зьесьці і выпіць. Больш аб ём нічога ня можна сказаць.

Ёсьць і настаўнік, ці лепш настаўніца. Бедная дзяўчына, нейкая замораная, ня мае на’т прызваітага абутку на нагах. Вучыць дзяцей чытаць і пісаць, пакідае іх у пару вучобы на... гадзінку, каб ісьці пакахацца з Жолондзем.

Маркотнасьць нейкая абхоплівае чалавека, глядзячы на гэных людзей і міжвольна накідваецца думка, дзе-ж тая пружына, на якой трымаецца ўсё жыццё польскае сапраўднасьці сярод беларускага насельніцтва? Бязумоўна, што ёсьць паліцыя, аб ёй часта гаворыцца ў повесьці, выступае яна на сцэну, аднак як орган выканаўчы. Ня відаць за тое ў сфэрах, аб якіх была дагэтуль гутарка, ніякае ідэалёгіі, ніякае думкі, якая магла-б апраўдаць існаваньне такога грамадзянства.

Ёсьць той элемэнт, які паводле аўтаркі рыхтуе будучыну польскую, які зьяўляецца найбольш бадзёрым, да якога бязумоўна належаць гэнае заўтра. Элемэнт бадзёрасьці, элемэнт заўтра ўяўляе Жолондзь, цэнтральная асоба повесьці. Цікава будзе прыглядзецца да гэтага чалавека. Гаворыць ён сам аб сабе шмат. Гавораць аб ім іншыя асобы, гавораць аб ім тое, што ён робіць. Аб мінуўшчыне героя ведаем мала. Малым хлапцом уцёк ён з хаты і пашоў ваяваць. Бадзяўся па розных фронтах. Сын шаўца, да якога неахвотна прызнаецца, кончыў 6 клясаў гімназіі і вась ён адказны грамадзкі працаўнік. На ім трымаецца акцыя Стражы. Калі старшыня Стражы хоча яго выкінуць за кражу грамадзкіх грошаў, дык стараста бароніць, кажучы, што такіх працаўнікоў мала дзе можна сустрэнуць.

Жолондзь, камэндант Стражы, едзе на паседжаньне ўраду аднаго з аддзелаў і думае: „ці надта доўгія і скучныя будуць нарады і ці сапраўды прыедзе Зоня” (Зоня — гэта дачка старшыні Стражы). Да Зоні ён узяўся вельмі шчыра. Яна не падабаецца яму зусім. За тое дачка і спадкаберніца Волловіча. Бацька ейны мае маёнтак, на які мае вялікую ахвоту сам Жолондзь. А вось што сам аб сабе кажа гэны герой: „ах, каб мець іх усіх (жанчын) на кожны кліч! кожную іншую, патрэбную думкам, сэрцу, крыві! Каб мець шмат грошаў, каб раскідаць іх прыгоршчамі, бяз думкі аб заўтрашні дзень! Каб мець грамадскую чэсьць такую вялікую, каб ніхто ня сьмеў прыступіцца з крытыкаю. Каб таптаць нагамі масы...”

І гэны вась панок на сходках Стражы навучае аб працы на карысьць дзяржавы, агулам польшчыны. Рэзультаты працы такіх людзей — загадзя можна казаць — будуць надта сумніўныя. Няма на грош веры, шчырасьці, усё, што гаворыць такі чалавек — гэта пустаслоўе. Нядзіўна таму, калі пачуем на паседжаньні ўраду аддзелу Стражы пры абгаворваньні справы большае актывізацыі працы: — „ніколі ня можна дачакацца, каб яны (сяляне) плацілі за прадстаўленьне, добра што дарма прыходзяць!”... Бачым у Стражы эле-

мэнт, які цікае на карысьць з арганізацыі пры падатках, цікае на палёгкі пры адбыўцы службы вайсковае і г. д.

Сумныя рэфлексіі агортываюць чалавека, глянуўшы на такую галерэю тыпаў. Хто-ж тады трымае ў сваіх руках нашага селяніна?

Выглядае з повесці, што паны Жолондзі зусім бяскарна гаспадарыць ня толькі над нашымі грашмі, што ідуць у падатках, ці розных ахвярах, яны-ж адначасова трымаюць, прынамся фармальна, уладу над душамі нашае моладзі, заганыючы яе ў свае арганізацыі, рыхтуючы яе да будучага жыцця!

Наканец адна заўвага: добра, што гэнае крывое люстра нашае сапраўднасьці ўзяла ў рукі аўтарка з прозьвішчам Добачэўска, інакш гэнае сапраўднасьці ніколі мы і не пабачылі-б з тае прычыны, што ў беларускай вопратцы не прапусьціла-б яе цензура.

1936 г.

Каментарыі

Публіцыстычныя артыкулы Станіслава Грынкевіча на эстэтычныя і літаратурныя тэмы друкуюцца паводле часопісаў „Студэнцкая думка” і „Калосьсе”.

Праваліс аўтара захоўваецца.

Творы друкуюцца не ў храналагічным парадку.

З роднае Сакольшчыны

Друкуецца паводле часопіса „Калосьсе”, 1937, № 4, дзе ўпершыню быў апублікаваны.

З зацемак аб характары беларусаў

Друкуецца паводле часопіса „Калосьсе”, 1935, № 2, дзе ўпершыню быў апублікаваны.

З зацемак аб тэатры

Друкуецца паводле часопіса „Калосьсе”, 1935, № 3, дзе ўпершыню быў апублікаваны.

Узгадаваньне характару

Друкуецца паводле часопіса „Студэнцкая думка”, 1928, № 2, дзе ўпершыню быў апублікаваны.

Аб прывычцы ў самаўзгадаваньні

Друкуецца паводле часопіса „Студэнцкая думка”, 1928, № 3, дзе ўпершыню быў апублікаваны.

„Учора” і „сяньня”

Друкуецца паводле часопіса „Калосьсе”, 1938, № 4, дзе ўпершыню быў апублікаваны.

Трагічны крызыс

Друкуецца паводле часопіса „Калосьсе”, 1939, № 2, дзе ўпершыню быў апублікаваны.

Паны „Жолондзі”

Друкуецца паводле часопіса „Калосьсе”, 1936, № 2, дзе ўпершыню быў апублікаваны.

Франук Грышкевіч



З народу мы...

З народу мы...

З Народу выйшлі і ў Народ
Мы пойдзем поўны веры...
З народам пойдзем мы ўпярод,
Як верныя жаўнеры.
З Народам мы... Народ за нас...
Пад намі збройны коні...
Ах... годзі спаць!... Ісьці ўжо час!...
Араць трэ родны гоні.
Скарэй за плуг, хто жыў і дуж
Дзяры дзірван палетку...
Нясі сьвятло ў цёмну глуш,
Дай брату шчасьця кветку.
З Народам мы!...Хто ж проціў нас,
Хто йдзе супроць Народу.
Каму прамень надзеі згас,
Хто ждзэ няшчасьця году —
Ах... проч ад нас!... З народам мы!
Бо дзеці мы Народу:
З Народам церпім мы адны
За Волю і Свабоду.

Беларусь, Беларусь...

Беларусь, Беларусь, — што за дзіва!
Нейка дзіўная хваля цячэ.
Што Тваіх поль сухая крапіва
Маіх рук маладых не пячэ.

Беларусь, Беларусь, — што за зьява:
Нейкай зьявы таемнай працяг
Нада мною сьмяецца крывава
І вядзе на няведамы шлях.

Ах, куды ты вядзеш маладога,
Ты пагана й звадліва мана.
Не пайду!.. У мяне ёсьць дарога...
У мяне Беларусь ёсьць адна!

На маім беларускім палетку
Расьце родны мне мой васілёк:
Я сарву гэту цудную кветку
І ўтаплю ў мае крыві паток.

Хай нап'ецца атрутнае хвалі,
Хвалі струтай нявольнай парой...
Й на палетку крывіцкае долі
Хай падзеліцца бодем са мной.

І калі на крывавым улоньні
Блісьне ўжо васілёчкавы цьвет,
Я сарву й на аўтары Пагоні
Палажу свайго сэрца букет.

Ах, пакінь! Ах, пакінь маладога,
Ты пагана й звадліва мана,
Не пайду!.. У мяне ёсьць дарога...
У мяне Беларусь ёсьць адна!

Калыханка

Ноч рассыпала зораў вагні,
Ў сінім небе яны патанулі,
Вее сон над прасторам зямлі,
Люлі, люлі, засьні мой сыночак.

З срэбных зораў, з чырвоных агнёў
Упляту я праменны вяночак,
Над галоўкай завешу тваёй,
Люлі, люлі, засьні, мой сыночак.

Будуць зоркі малому сьвяціць,
Будуць сны залатыя дарыць.

Ўсюды ціша і сонны спакой...
Вербы гібкае вецьце пагнулі
Над халоднаю, змрочнай ракой.
Люлі, люлі, сыночак мой, люлі.

Я падслухаю шэпты вярбін,
Я падслухаю шорахі ночак
І зьлію ўсё у хор у вадзін
Люлі, люлі, засьні мой сыночак.

Будуць вербы над хлопцам шаптаць
Будуць ціхія сны пасылаць.

Нібы плачучы, у кропельках сьлёз
Прыгажуні-бярозы паснулі:
Гэта ў пэрлы прыбраў іх мароз.
Люлі, люлі, сыночак мой, люлі.

Тыя пэрлінкі-сьлёзкі зьбяру,
Наніжу з іх пацёркаў шнурочак
І на шыйку завешу тваю.
Люлі, люлі, засьні, мой сыночак...

Будзе з імі маленькі гуляць,
Ручкай пацеркі-сьлёзы ссыпаць.

Сее ночка чароўныя сны
Над палямі зямелькі-матулі.
Сьніць усё...Сьні ж аб сонцы і ты...
Люлі, люлі, сыночак мой, люлі...

25.III.1918

Як на нашай Русі Белай
Сталі званы моцна біць
Й аб пабедзі думы сьмелай
Сталі звонка гаварыць:
Задрыжэлі сёлы й вёскі,
Задрыжэў нат слаўны Менск,
Задрыжэлі ўсе палоскі
Ад Асоўца пад Смаленск.
Едзе Люд на Веча Славы,
Едзе Люд вітаць байцоў
І фундамант для Дзяржавы
Сьвеціць звычай айцоў.
Загудзелі званы ў вежах,
Распусьціўся ў сэрцах Май
І ў абшырных нашых межах
Загрымела: „Вольны Край!”...
Як на нашай Русі Белай
Нахлынула ўража раць,
З табуна арды здзічэлай
Ўчулась: „біць і рабаваць!”...
Занямелі сёлы й вёскі,
Занямеў нат слаўны Менск,
Занямелі ўсе палоскі
Ад Асоўца пад Смаленск.
Млее бацька каля печы,
У вострагах гіне сын,
Змоўк у вежы звон аб Вечы,
Зноў над намі панскі чын.

Музей Івана Луцкевіча

(У пятыя ўгодкі сьмерці 1919 – 1924)

Ты схоў сьвяты – ўсяго, што мелі,
У аддалі ланцуга сталеццяў,
Слаўнейшы продкі Чарадзеі.
Будзь слаўны бацька! – моляць дзеці.

Ты люстра нашых часаў волі,
Галоснай славы у сусьвеце;
Ты сьведак слаўных бойкаў ў полі.
Сьвятым будзь, мёртвы! – просяць дзеці.

Памяць Твая ў Краіне Славы,
Бязьсмертна будзе зігацеці.
Тварэц Усяго і Збаўца наш ласкавы!
Ўсьвяці Яго! бо хочучь дзеці.

Бальяда працы

Скора, ці ня скоры,
Аднак трэснула запора,
Што вязьніла Працы дух...
І шырока на ўсе бокі,
А высокая – пад ваблокі
Рынуў сьмела Люду рух.
Што за зьява?... Ўсе палацы
Мусяць кланяцца да працы.
Люд ідзе, а ў вуснах гром,
А прад Людям тут навокал
Кружыць страху чорны сокал,
А у дзюбе крыўд альбом.
Пане, гэты ж ты ўпісаўся,
Ты на памяць люду даўся,

Пане, тут на карце кроў:
Табе любя спомніць гэта,
Як пісаў ты кожна лета
Соткай смачных бізуноў.
Пане, глянь, вась хмара Люду
Дачакалась часу-цуду
К табе ў двор ідзе гасьціць...
Ня прымі, спусьці сабакі,
Вазьмі стрэльбу да атакі,
Пастарайся ня пусьціць!
Глянь, той самы лапаць, сьвіта...
І той самы дзед Мікіта
На чале Народу йдзе...
Ня дрыжы, чаго пужацца,
Лепш мацней за стрэльбу ўзяцца
І адпор даць грамадзе.
Пане, глянь, вась хмара Люду
Пяе грозна „Не забуду!”
„Не забуду мора сьлёз!” ...
Віджу ўжо палацу сына,
Ты трасешся як асіна,
Ты баішся тых пагроз...

Малітва

Дай жа нам дай,
Сілу ў змаганьні;
Дай жа нам дай,
Моц у трываньні...
Прымі наш зоў,
Нашы малітвы,
Як жаўняроў
З крывавай бітвы.

Дай жа нам дай,
Сілу ў змаганьні;
Дай жа нам дай,

Моц у трыванні —
Хай слабасць нас
Колам абходзіць
І зводны час
Хай нам ня шкодзіць.

Пачуй наш зоў,
Нашу малітву,
Як жаўняроў
З крывавай бітвы...
Малю бяз слоў
Душой збалелай,
Пачуй мой зоў,
Зоў Русі-Белай!

* * *

Ці знаеш Край, дзе востраю стралою
Зялёна хвойка меця ў ясну выш,
Дзе горды дуб паважна галавою
Чаруе пушчы казкаю старою
Й калыша гаю неабняту ціш...
Туды, туды душа мая збалела
На крыльлях ветру даўна паляцела.
Ці знаеш Край, дзе стрэхі саламяны
Блішчаць ад сонца праглядных хваль,
Дзе вочы мілай верна закаханы,
Святлом яскравым сонца змяляваны,
Глядзяць зайздросна за табою ў даль...
Туды, туды душа мая збалела
На крыльлях ветру даўна паляцела.
Ці знаеш Край, дзе ў вечары з крыніцы
Таёмны шопат спатыкае ноч,
Дзе рэха гучна з шэрае званіцы
Пльве у гору да нябёс граніцы
І цягне ў неба міліёны воч...
Туды, туды душа мая збалела

На крыльях ветру даўна паляцела.
Ці знаеш Край, што звецца Руссю Белар
І зьліты кроўю дарагіх ахвяр,
Дзе гвалт прэць лётам буры ашалелай
І здзек, як хваля сьмерці зшатанелай,
Кладзе байцоў няўхільных на аўтар...
Туды, туды душа мая збалела
На крыльях ветру даўна паляцела.

Варганы

Сягонья я пачуў варганы:
Недзе ў далі
Цудны хвалі
Сілай чару
Забіралі,
Выдзіралі
З сэрца сьлёзы й...
Прападалі
Недзе ў далі...
Сягонья я пачуў варганы.
Мне стаў прад вочы Край

Каханы:

Край разьбіты,
Крывёю зьліты;
Воблік Краю
Быў прыкрыты
Нейкай плітай.
А на пліці
Словы ўрыты:
„Край забіты”...
Мне стаў прад вочы Край
Каханы.

„Крыніцы”

Ты цякла
дзесяць год
у Народ
па лугу Белай-Русі зялёным:
І ніхто ня стрымаў
І ніхто не ўстаяў
насупроць
Тваім хвалям бялява-чырвоным.
„Беларусь” — вечны знак чыстых вуснаў Тваіх.
Ты цалком захавала нам чары Пагоні;
Да Цябе ня прыстаў павеў ветраў бурных,
што засеяў пыр’ём нашы гоні.
Цячы!
гудзі!
напярод
у Народ,
ня сыціхай!
Пакуль Край
у крыві —
Ты плыві і плыві...

* * *

Я сягоньня душой
Распаліў трыбуляр.
Ходзьце, браця, са мной,
Пойдзем кадзіць Пагоні аўтар;
І паложым шнурок
З сэрцаў нашых ахвяр;
Ходзьце, браця, са мной,
Пойдзем кадзіць Пагоні аўтар...
Я сягоньня душой
Распаліў трыбуляр.

Мо расыпіцца рой
Апляваўшых нас мар.
Ходзьце, браця, са мной,
Пойдзем кадзіць Пагоні аўтар...
Я сягонья душой
Распаліў трыбуляр.

* * *

Ах ты, чэшка маладая,
Чэшка вогністай крыві,
Ты на вока, як сьвятая...
Прытулі і абдымі!
Ах ты, чэшка, з дымнай Прагі,
І ў раскошнай хвальлі смагі
Дай мне, любя, утануць.
Ах ты, чэшка, з факультэту
Філязофіі старой,
Ходзь, схаваемся ад сьвету,
Ходзь-жа, чэшка, ходзь са мной.
Выбач нам, праслаўны Рыгер*,
Што мы ў твой садок ідзём,
Мы ня ўчынім там гармідар,
Мы някую ціш нясём.
Верна дцэра** Яна Гуса,
Абыймі, чым наймацней,
Й зімна сэрца Бела-Руса
На сваіх грудзёх сагрэй!

* * *

Скажы, паўночная раса,
Ці там, дзе Нёман коціць хвалі,

* Рыгаровы сады ў Празе.

** дцэра — дачка.

Ці ў той абкрытай хмарай далі —
Блісьціць ужо ў траве каса?..
Ці брат мой выйшаў да работы,
Касою вострай цяць асоты?..
Скажы, паўночная раса!

Скажы, крыштальная раса,
Ці мой палетак шнураваны,
Зярнём крывавым абсяваны,
Ужо чысьціць з пыраю каса?..
Ці сохнуць корні дзічы польнай?
Ці брат мой сьніць аб хвілі вольнай?
Скажы, крыштальная раса!

* * *

Дзе ня стану.
Як ня гляну,
Што рабіці не вазьмуся...
Ўсюды вока,
Хоць здалёка,
Бачыць постаць Беларусі.
З роднай далі
Ветру хвалі
Калі веюць — ім малюся...
Бо ў той хвалі
З роднай далі
Вее постаць Беларусі.
Калі вочы
Ў цёмнай ночы
Скрыюць млелыя павекі,
То шаптаньне
Аж да раньня
Звоніць з далі... „зьдзекі, зьдзекі...”
І прачнешся...
Ўміг сарвешся...
Шыбы звоняць бязустанку;

Й нейкі вочы
З даляў ночы
Страшна сочаць аж да ранку.
І здрыжэлым
Злосьцяй цела
Крыкну ў цемру — „ Не баюся!”
Страшны вочы
Шчэзьлі ў ночы...
Бачу постаць Беларусі.

* * *

Хто нас зможа?!... Гэй жа брацьця!
Ў гору сэрца!... Ў гору духа!...
Хто нас сянняя пераможа?...
І якая завіруха
Згасіць сьветач ў нашай хаце?...

Хто стрымае нас ад лёту,
Хто вязаць нас болей зможа?...
І на вечную жарботу —
Хто засудзіць?...
Нас ніхто не пераможа!

Праз вастрожнае ваконца
Толькі волю ўбачым, браце,
І праз краты Сонца —
Сьвет бяз конца —
Зьмерцьвіць цемру ў роднай хаце!

* * *

Росткі, ростачкі,
вы, мае ляпёстачкі,
мо захуценька вы праглянулі,
неяк страшна мне — каб ня зьвянулі.

Абуліў я вас машком цёпленькім,
машком цёпленькім назьбіраным тут
па лугох, лясох, стрэхах вёсачкаў...
на аздобу ўсё маіх ростачкаў,
маіх ростачкаў і ляпёстачкаў.
Мо загляне хто, дзе вы схованы
і пакажа вам косы сонейка;
пакланецся яму нізенька,
мае ростачкі і ляпёстачкі...
А як стопча вас, мае кволенькі,
мае ростачкі і ляпёстачкі,
прыпаецца сваім каранькам,
сваім каранькам у зямелькі глуб,
у зямелькі глуб моцна-моцненька...
Мо з карэньчыка адрасьцецца дуб.

Русь Бела

Ціха...
Тут гримелі ўчора громы,
тут гудзелі сталь-гарматы
і нікчэмны чорны троны,
як павеў вагну шалёны,
як панурай песьні тоны,
былі знакам кожнай хаты.

Ціха...
Тут і слёзы бурнай рэчкай,
тут і звон кайданаў ліха,
тут і гвалты й здзекі печкай
зігацелі ярка сьвечкай
і шапталі нам за печкай:
„ціха быдла, ціха... ціха”.

Ціха...
Тут і воля была пана,
ён быў даны нам царамі,

каб ад рана, аж да рана
наша скура была прана
і каб песьня была грана...
нам на скуры бізунамі.

Ціха...

Тут учора у капліцы,
на залочаным аўтары
нас змушалі кроў праліці
і мільёны лбоў пабіці...
каб цара грэх замаліці
й вырваць з неба новы дары.

Ціха...

Тут учора на дыване,
мы самлелі у палацу
і малілі „пане, пане,
„хай табе ўсё косьцяй стане,
„хай твой сын на сьвет ні гляне,
„дай хоць хлеба нам за працу”...

Ціха...

Тут і сяньня гром гарматы,
тут і сяньня звон кайданаў
і гнілыя нашы хаты
гэткі самыя багаты,
той сам пан сядзіць пракляты
й смокча нашу кроў із ранаў.

Ціха...

Сяньня сьлёзы буйнай рэчкай,
сяньня звон кайданаў ліха,
сяньня гвалты й зьдзекі печкай
адгарэлі ярка сьвечкай
і крычыць нам то-ж за печкай:
„ціха быдла, ціха... ціха”...

Ціха...

Тут і сянняя воля пана,
пан сягонья то-ж пад намі
даглядае, каб шторана
наша шкура была прана
і каб песьня была грана
нам на карку бізунамі.

Ціха...

Тут сягонья у капліцы
на залочаным аўтары
нас змушаюць кроў праліці
і таксама лбы пабіці,
каб грэх пана замаліці
й вырваць з неба яму дары.

Ціха...

Сянняя так жа на дыване
Мы тут млеем у палацу
І галосім „пане, пане,
„хай табе ўсё косьцяй стане,
„хай твой сын на сьвет ні гляне,
„дай хоць хлеба нам за працу”.

Слухай!...

Шчупай, браце, шчупай рукі,
ці за локцям пацьвядзела,
годзі гэтай страшнай мукі,
годзі панскае прынукі.
Мы гэрояў вольных ўнукі...
мусіць вольнай быць Русь-Бела!

Раб

У гору зрок,
Да сонца зрок,
Наперад скок,
Назад ні крок!
Ўжо Раб выйшаў незнарок.
У вочах кроў,
На целе кроў,
Спамін гадоў,
Спамін слядоў,
Спамін крывавых бізуноў...
„Пракляты хам,
„Нягодны хам,
„Ён грозіць нам,
„Крычыць „Аддам!”
„Ён грозіць нам, замлі панам.
„Ў помсты звон
„Ў волі звон
„З усіх старон,
„Дзе ступіць ён,
„Плыве да чысьценькіх вакон”...
Працоўны сын,
Мазольны сын,
Прэ, як адзін
З брудных нізін
Мільён галоў зь мільёнам сьпін.
„Страшэнны рок,
„Няшчасны рок,
„Так, як прарок,
„Прарочыць змрок;
Палацу змрок дасьць Працы крок!
„ Мазольны сьлед,
„ Ты, хамскі сьлед,
„ Прад’знака бед,
„ Бо ў лапцях дзед

„ Ідзе адважна ў белы сьвет ” ...

Народны гнеў,
Галодны гнеў
Ужо дасьпеў.
Ужо здужэў

І крыўдзе ў вочы паглядзеў.

Я страшны Раб,
Нявольны Раб,
Бо немагла б,
І не прышла б,

Ніколі праўда не знайшла б.

Маіх вачоў,
Маіх грудзёў,
Маіх шрамоў
Ад бізуноў

Не паказаў я б для паноў...

Гудзі гудок!
Трашчы гудок!
Прыходзіць рок,
Наперад крок!

За Беларусь ідзі, браток!

Сьлед Чарадзея

У таёмную гушч беларускіх лясоў,
Пойдзем важна адкопываць стару пячаць
І на мейсца пачэсна павесім ізноў,
Як вісела яна ў нашых слаўных дзядоў,
Пойдзем, браця, хутчэй — годзі ёй спачываць.

На ланцуг залаты Чарадзея байца,
Ўніжам пацеркай зноў Белай Русі пячаць
І паклонам глыбока ўшануем Тварца
Чарадзея князя — слаўнай Русі Айца,
Пойдзем, браце, хутчэй — годзі ёй спачываць.

Забойчая ціш

Ціха ў боры,
Ціха ў гаю,
Нават птушкі не пяюць;
Толькі зоры
З неба краю
Ў даль нязнаную пльвуць.
Ціха ў боры,
Ціха ў гаю,
Ціха траўка ў ценю сьпіць.
Я на зоры
Паглядаю
І душа мая гарыць...
Чом вы, зоры,
Ў нашым Краю
Так яскрава гарыць
І у боры
І у гаю
Мост сьвятлісты кладзіце?...
Наш бор хворы
Ў чудным маю,
Без жыцця ягоны шмэр;
Страшны зморы
Там у гаю,
Дзе пануе гвалту зьвер.
А з-за бору,
І з-за гаю
Заблышчаў жыцця прамень,
Я на зоры
Паглядаю
І тану ў забойчу цень.

Роспач

Разьдзяры мне бура,
Грудзі маладыя
І завый панура,
Як васеньня бура
На Усе Сьвятыя.

Вырві мне з карэньнем
Сэрца маладое
І паконч з цярпеньнем,
Вырваўшы з карэньнем
Ўсё балюча-злое.

Занясі на полі,
На зелень каберца,
Дзе ня быў сьлед волі,
Вось на гэтым полі
Нясі маё сэрца.

Гэй, завыйце буры,
Пад вакном сталіцы
І рвецце пануры
Абраз чорнай буры...
На роднай зямліцы.

Князь Вітаўт

Там за гарамі, там за лясамі,
Дзе слаўна Вільня стаіць,
Там пад старымі, там пад мурамі
Грозны дух Вітаўтаў сьпіць.
Ціха, ціхутка ў тым падзямельлі
Лямпа лаёва гарыць,
Лямпа лаёва ў мнішае кельлі,

А побач — Вітаўт Князь сьпіць.
Нераспануты і неразуты,
Зброя на Князю блішчыць.
Дзверы да кельлі моцна замкнуты,
Рыцар пры клямцы стаіць,
Вус як кудзеля, зрок пяруновы,
Молат руку яму гне...
У дзверы кельлі кожны Год Новы
Моцна тры раза ён б'е.
Моцна тры разы б'е ў дзверы кельлі,
Ўходзіць і гасіць сьвятло
І справазданьне чуць ў падзямельлі:
„Столькі гадоў уцякло!”
Князь без адказу правай рукою
Знак дае выйсьць, а сам сьпіць:
Рыцар да лямпы ўлівае лою
Паліць вагонь і... стаіць.
Ціха, ціхутка, там пад зямлёю,
Дзе сьпіць наш Вітаўт ваяк,
А над мурамі, а над гарою
Вісіць няволянькі знак.

* * *

„На вуліцы знойдзены труп юнака, які
кулёю ў мазгі пазбавіўся жыцьця”.

(З хронікі віленскіх газ.)

На бельлі сьнежна-рыхлістай пярыны,
На крок ад сьцен абнятых сном паўсьмерці,
Відаць крыві дзьве доўгі касуліны:
Тут выбраў мейсца ён сабе памерці.
І ночы глуш пасьпела ўсё схваці,
Як родна маці плач свайго дзіцяці
Стамуе моцным сэрца пацалункам,
Забіўшы жаль пацехі мілай трункам.
Ён выбраў ноч нямую і таёмну,
Паверыў ёй астатня сэрца слова,

А пух жыцця дзьмухнуў у гору цёмну
І паў, як з вочаў слязіна пэрлова...
Ня выдай, ноч, ягоных слоў завету,
Трымай на дне свае таёмнай хвалі;
Хай будуць тайнай вечнаю для свету
Пад домам тым крываваыя каралі.

Лятуценьне

Колькі чару,
Колькі ласкі,
Колькі жару
Й мілай казкі
Мела ты
Ў вуснах тых,
Дзе сьвятоя
Із сьвятых,
Мела трон свайго быцця
І гуляла, як дзіця,
Бяз тугі і страхацця.
Колькі чару,
Колькі ласкі,
Колькі жару
Й мілай казкі
Мела ты
Ў вуснах тых,
Скуль сьвятоя
Із сьвятых,
Выйшла каб мяне спаткаць
І дарогу паказаць,
Як ісьці ў Рай пагуляць.
Колькі чару,
Колькі ласкі,
Колькі жару
Й цуднай казкі
Мела ты
Ў вуснах тых,

Скуль сьвятоя
Із сьвятых,
Боскі мне ліло нэктар,
Як раскошны неба дар —
Пацалункаў ярых жар.

* * *

Ваконны заслоны
Зрухнуліся ў бокі
І дзіўныя тоны
У хвалдах заслоны,
Як водгук далёкі
Зайгралі жалосна.
І міла гасподу
Запоўнілі пахам,
Ды пахам з усходу,
На ўсходнюю моду,
З нястрыманым жахам...
Парвалі так злосна.
А струны спаміну
Угнулісь ад хвалі:
І спомніў дзяўчыну
На ўсходняй адалі...
І стала нязносна.
Нязносна ў гасподзе,
Нязносна у вочы,
Ах, мілы усходзе,
Забудзь аб гасподзе,
Ня вей мне у вочы...
Ня муч бязлітосна.

* * *

Можа гэта толькі згадка,
Мо ня так ёсьць, як здаецца:
Пры ламаньню мо аплатка
Нам спаткацца йшчэ прыдзецца,
Хоць ня веру ў гэта, братка,
Што час прошлы нам вярнецца...
Бо страшэнна сэрца б'ецца...
Можа гляне хто з укрادка
І спытае, дзе мне дзецца:
Я скажу... ў мяне ёсьць хатка,
Можаш Ёй ты прыглядзецца:
Дом мой — Край, Айчызна — матка.
Вось і мейсца — дзе падзецца...
Аднак, сэрца страшна б'ецца...
Сэрца стань! ня біся... годзе!
Бо жыцця праява млее:
Сэрца, будзь з жыццём у згодзе,
Бо душа ашатанее
І шалёна ў дзікай тродзе
Паўстрымацца не здалее...
Сэрца стань... бо сіла млее.

Восень

За сьцяною хаткі
Восень павявае,
Дзетанькаў да маткі
Кучка падб'ягае.
„Маці, міла маці, —
Кажа Ясь да маткі, —
Будзем лепш гуляці
У куточку хаткі;
Бо на панадворку

Зюзя ўхапіць хоча
І так, як Тадорку,
На сьмерць завалоча.
Мы баімся сьмерці,
Ня хочам ўміраці,
Ня хочам памерці”
Дзеці ў хор да маці.
Маці так міленька
На іх паглядае
І сьлязу чысьценьку
З вочаў абцірае.
„Апраньце халаткі —
Кажа дзеткам маці —
І ідзіце з хаткі
Вы на двор гуляці.
Вось там, як міленька,
На лугу прасторным;
Ой барджэй, барзьдзенька,
Бо мы ў пакаморным.
То ня наша хатка,
То ня наш куточак”.
Кажа дзеткам матка,
А ў іх сьлёзкі з вочак
На чырвоны шчочкі,
Як гарошак льюцца,
Поўны сьлёзаў вочкі...
Дзеткі не сьмяюцца.

Signum

Забыць трэ песьні смутных дзён заглуму,
Калі мы млелі ад крывавай раны;
Забыць трэ страшну нашай сьмерці думу
І места суму — трэба меч каваны
Нясьці пад стрэхі тонам буйнай песьні,
Дзе гінуць краскі на зімным Прадвесьні.

Пякельнай сілы трэ пусьціць машыну,
Дзе Дух Народу загрыміць маторам,
А песьня помсты Белай-Русі сыну
Штодзенным будзе пры малітве хорам;
І сонца ясна заблішчыць ад сталі,
А іскры ярка разьнясуцца ў далі.

Хай Нёман слаўны на сваім улоньні,
Мест хвоек, соснаў і дубоў вяковых,
Нясе штандары вольнае Пагоні,
Якія стройна ў руках вясковых
На бокі розны парывае бура
І ноціць песню змагаром панура.

Ня трэба песьні аб нямым падданьні,
Народ ня знае гымну за дукаты;
Хто лямпай здрады сьвеце ў сваём пляні
І з здрадай прэцца да вясковай хаты —
То пэўна згіне на сваёй дарозе,
Бо здрадзе месца нет на тым парозе.

* * *

Стань
І глянь:
Вось на небе бліскучая зорка плыве,
Зорка ўкутана цемрай... цемра гоне яе...
І здаецца бясконца цемра зорку заб'е;
Згасе зорчын агоньчык і ня будзе яе.
Ты аднак
Ляж наўзнак
І уцем свае вочы у выш,
Спраўдзь, ці добра глядзіш,
Ці ня склеіў вачэй табе сон,
Бо да нас так прысвойніўся ён,
Што нат сонца у дзень ня відаць...

Глядзі ў выш і старайся ня спаць.
Зоркі крок,
З боку ў бок,
Ты глядзі
І сьлядзі,
Як яскрава ў ночы б'е зорачкі сьвет.
Пора цемру глыбока яе вагнаецвет.
Цэлу ноч
Ня сплюшч воч,
Бо ураньні ня будзеш на зорку глядзець,
Зорка з цемраю разам на векі памрэць.
Ты аб зорцы ўспамін захавай
І ноч досьледу ўсьцяж спамінай.
А паверыць гэтак будзе найлягчэй табе,
Што агоньчык зоркі яркі толькі ў ночнай цьме.

* * *

Не пытай, не скажу я ні слова,
Дзе падзеўся з душы маей май,
Хай абхопіць маўчаньне грабова...
Не пытай, не скажу я ні слова,
Не пытай, не пытай...

Не пытай, чаму вочы вагністы
Рвуцца гэндзе* ў далёкі той Край,
Дзе зіе Усход прамяністы,
Чаму рвуцца там вочы вагністы...
Не пытай, не пытай...

Не пытай, не скажу ні слова,
Дзе падзеўся з душы маей май,
Хай абхопіць маўчаньне грабова...
Не пытай, не скажу я ні слова,
Не пытай, не пытай...

* гэндзе — там.

Кліч

Як шопат пушчы шэмручы ў аддалі
Трывожыць клетку схопленана льва,
Так шопат Волі ў паветранай хвалі
Трывожыць грудзі, дзе душа мая
Закута скомліць і грызе аковы...
Каб вольным вокам глянуць на сьвет новы.

Доля

Між балотаў і лясоў
Я з табою, Доля, йшоў
Ах!...праклята.
Першы я, ты ўсьлед за мной,
А Няволя за табой
Йшла заўзята.
Выйшлі мы ў вяскowy бор,
Тут я ўбачыў пышны двор
І спытаўся:
„Мо скіруем там свой крок!..”
Мне ў адказ пануры змрок
Засьмяяўся.
„Нельга там! — трэ меці кроў,
„Трэба быць з крыві паноў...”
Ты сказала.
А твая сяброўка тут
Разьвязала вузы пут
Й засьпявала:
„Грэх так, хлопча, лятуець,
„Хочаш ты ад нас ляцець —
Не дазволю!
„Дай галоўку, сынку, тут,
„Бо ты створаны для пут
І ў няволю...”

Йшли дарогай...ля бяроз...
Я ланцуг на шы нёс,
Як забойца
І з урэху на урэх
Йшла да вёскі беднай стрэх
Наша тройца.
„На бяздольны век парог
„Выслаў нас з табою Бог...”
Ты сказала.
І вугол паўзгнілых сыцен
Мне над рэчкай гэн аж..гэн
Паказала.

Брату

Наш буйны сьвет плыве ў жыцьцёвым сьвісьце,
Няма кутка — дзе б сьмерць свой мела схоў;
Жыцьцё бяжыць, у след за ім жа ўзноў
Ідзець жыцьцё ў апараты цуднай лісьця.

Прамень сьвятла... — ці ж гэта ноль жыцьцёвы,
Ці ж ён ня твораць роскашы для нас?
Ён страх страхоў, ён сьмерць для цемры мас;
Жыцьцёвы рай, жыцьця й раю асновы.

Бяры усё -- махаеш ты рукою,
Табе ня ўсмак жыцьця Эдэну сок!
І так што дзень, што тыдзень і што рок —
Жадаеш толькі вечнага спакою.

Тут сьмерці нет, а ты яе шукаеш,
Цябе мазоль кіруець вечна ў дол, —
Ці чалавек жа, ці зямны ты вол?
Ў неба глянь, брат, а рай жыцьця пазнаеш.

Я чую стогн душы тваей збалелай.
Слабы йшчэ нат яе няшчаснай зрок.

Адважна ў даль, сапхні усіх на бок,
Іх мейсца — ноч! — Сам прыся к зорцы белай.

* * *

Ты сягонья спомніў мне
Аб далёкай старане,
Дзе дуб з хвойкай таёмна гавора;
Аб далёкай старане
Ты сягонья спомніў мне,
Дзе да сонца маліўся я ўчора.

Ты сягонья спомніў мне
Аб далёкай старане,
Дзе шалее крывавае бура:
Аб далёкай старане
Ты сягонья спомніў мне,
Дзе грамзоляць кайданы панура.

Ты ня знаў, што мне яна,
Гэта ў далі старана
Свае казкі паветрам гавора;
Бо Яна ў мяне адна,
Гэта міла старана,
Там да сонца маліўся я ўчора.

Моладасьць

Праходзіш міма бяз усмешкі.
Як на Грамніцы дзікі воўк:
Бяз тону песьні — тон замоўк.
Так моўчкі топчыш крокам сьцежкі.
Нямья вусны, зрок бліскучы
Гарыць, як пекла страшна дно:
Ты бязуважна... ўсё адно,
Ці ў цёмну ноч, ці ў дзень гарачы

Хачу злавіць... Ты не даешся,
Здалёк трымаеш бойкі крок...
І так што дзень, што месяц і што рок.
О, Моладасьць, калі ты засьмяешся?...

Жніво

Па мяжы сярод калосься
Йду з збанком вады:
Сяньня выйсьці мне ўдалося
Вось туды, туды...
Тут хвалюецца бясконца
Зерня-збожны цвет,
Тут гарача сьвеціць сонца,
Тут зямельны сьвет.
Побач з пераду і з заду
Хвалі каласоў...
Іх жа бляск — як капля яду
Бурліць-круціць кроў.
Прада мною за гарою
Жне сястра з сястрой.
А у след жа тут са мною
Брат ідзе з касой.
Гэй, ты, жніва, залатое,
Жніва працы, дар;
Цябе дарыць, як святое,
Ўклонам гаспадар.

Матывы вясны

О песьня любя, ты, вясны маеі
Як міла ты мне сяньня звоніш,
Як гожа л'ецца хваль струі тваеі —
Ты цудну казку мне гамоніш,
Ты страшна вабіш нотаю сваеі;
Ў абняцьці ты мяне палоніш,

Ты з воч маіх парвала ўжо заслону
І цягнеш там... да шчасся трону...

О песьня сумна, ты душы маеі
Забойча — дзікі твае тоны,
Сарвіся з сэрца ты майго скарэй,
Пусьціся ў бег стралой шалёнай,
Ляці у даль... дзе сьледу нет людзей,
Дзе ёсьць нячутны гора званы.
Ляці... хай ціша тут загляне,
А ты ляці і згінь жа ў тумане.

Ня штурхай!...

Ня штурхай старога абломка нагою,
Пабач, нейка рыска наскробана там;
Павер, гэта рыска ёсьць Славаю нам,
Мой мілы, калі ты сягонья са мною...
Ня штурхай старога абломка нагою.

Магіла волата

Волата магілу
Я сягонья ўскрыў
І каменну брылу
З гробу адваліў...
Хай заглянуць зоры
У магільны роў
І высокі горы
Хай прышлюць арлоў.
Будзем у грамадзе
Века падымаць
І ў сумнай парадзе
Волата вітаць.
Меў калісь акляскі,
Роўны быў арлом;

Жыў як бог парнаскі
На зямлі царом.
Пацямнелі зоры,
Ветрыска завьў
І арол у горы
Свае крыльлі скрыў:
Я на мейсца Славы,
Як нямы глядзеў –
Прад вачыма цьмары
Царскі попел тлеў.

* * *

Разьбіўся звон стары,
Нячутна звону Славы
І мёртва ціш з гары
Кладзецца ў ніз на травы:
Заціх той вежы мур,
Скуль некалісь, што сьвята
На крыльлях дзікіх бур
Галосна і крылата
Ляцела песьня ў даль
І тонам чаравала,
Як кіт між морскіх хваль,
Дно сьвету грунтавала.
Замоўк разьбіўся звон,
Адзіна гордасьць вежы
І сьціх чароўны тон.
Ня чуюць песьні межы
І чудны краскі іх...
Разьбіўся звон у вежы
Ў на векі ён заціх.
Шчарнелі вежы муры,
Здаліся дзікай буры;
Пад імі дзед стары
Сядзеў як гроб пануры:
Сядзеў і ўпарта ў выш

Страляў балючым зрокам,
Дзе ночных глыбаў ціш
Кланялася ваблокам.

Гімн

Для Цябе, Беларусь, наша праца,
Для Цябе з сэрцаў нашых б'е жар:
Станем дружна да працы ў рад, брацьця!
Зложым труд свой на Волі аўтар.

На Твае, Беларусь, шыр палеткі
Ўцягнем з сталі гартованы плуг,
І твае ў белай вопратцы дзеткі
Ў школе змыюць знак „верненькіх слуг”.

За Цябе, Беларусь, міліёны
Стануць родных вясковых сыноў —
Ў гучнай песьні галосісты званы
Паплывуць ад краёў да краёў.

* * *

Праца, праца для Народу
Зродзіць вольна-святлы час,
Ад усходу да заходу
Хай працуе кожны з нас!

Гэй да працы! Гэй да працы!
Дружна у шэрэнгу стаць,
Гэй да працы! Гэй да працы!
Будаваць і асьвячаць.

На палетак дзірвановы
Трэ цягнуць сталёвы плуг,

А для школы гмах дубовы —
Хай крапчэе родны дух!

Гэй да працы! Гэй да працы!
Дружна у шэрэнгу стаць,
Гэй да працы! Гэй да працы!
Будаваць і асьвячаць.

Ад куточка — да куточка
Як шырокі й доўгі край:
Дзе пануе страшна ночка
Засявай і асьвячай!

Гэй да працы! Гэй да працы!
Дружна у шэрэнгу стаць,
Гэй да працы! Гэй да працы!
Будаваць і асьвячаць.

* * *

Маўкліва і нема ў салі,
Ціш брадзіла з куточка ў куток;
Лямпы ціха і нема стралялі
Бліскатлівым сьвятлом буйнай хвалі
Разьліваючы сонца паток.

Ты адна, абапёршысь рукою,
На гладкім невялічкім стале
Гаварыла у сэрцы з сабою,
Пламянеючы ярка душою,
І танула ў расплыўным сьвятле.

Скрып дзьвярэй. Уваходжу. Прачула
І схілялася ў бок галава,
У далонях абліча ўтанула,
На хвілінку вось быццам заснула...
Як прыгожай тагды ты была!

* * *

Ты ўпорна глядзела ў гору,
Як замёршы — бяз руху і здрыг
І казала буючы ў мору...
„Паглядзі на мяне ў гэты міг,
„Паглядзі і скажы бяз уданьня,
„Ці я годна тваёга каханьня?“...

Пяруновай стралой майго зроку
Я схапіў тваю постаць тады:
Нашы душы памчалісь далёка
І спаіліся там наўсягды...
Ты мне зрокам закон дыктавала,
Я паняў і прыстаў... ўсё прапала.

* * *

Падпісалася ты на бачыні
Проціў даты ў бягучым тым дню:
Я заўважыў і ў той жа хвіліні
Запаліўся ў пламеньнях вагню,
Мне хацелася ўбачыці рыскі
Тваёй, любя, ў сшыточку падпіскі.

Ты пазнала ўсё гэта адразу
І нявольны усьмешак усплыў
На рубочкі між вуснаў для сказу,
Пазваленьня ён знакам мне быў,
А таёмныя вочы з забавы
Гаварылі „які ты цікавы!“

* * *

Ты глянула, помню, навокал
І раптам збялела як сьнег,
Што сталася? Нехта з далёка
Так уразіў тваё вока
І бледам зьмяніў любы сьмех.

Што гэта? Ці можа птушына
Прад вочмі тваймі ў перабег
Асьнежыла твар твой, дзяўчына,
Мо гэтая чорна птушына
Прагнала із вусначкаў сьмех?...

* * *

Ці ж толькі сухімі славамі
Я мог бы спаткацца з табою...
Слоў мала. Спатканьне між намі,
Быць можа ўжо гэтымі днямі,
Уісьціцца сэрцам й душою.

Таёмныя вочы замкнуцца
І ціха, маўкліва, бяз слова
Малінныя вусны зьліюцца,
Каб потым памалу прачнуцца
І зьліцца ізноў жа нанова.

Ты ціхім і мілым шаптаньнем,
Нясьмела з раскошы і больлі,
Спытаеш з нявінным уданьнем...
„Ці ты спатыкаўся з каханьнем?”
Маўкліва скажу я „ніколі”...

* * *

Тагды ты, помню, неяк сьмела,
Бяз штучнай засланкі з рукі,
Мне проста ў вочы паглядзела
І ў міг уся сама зьбялела,
Спусьціўшы ручкі на бакі.

Пасьля зноў далыш чытаць хацела...
Дарэмна. Сілы больш няма...
Ізноў з пад пальчыкаў нясьмела
У той куточак паглядзела,
Дзе вось сядзеў я ля вакна.

* * *

Ты засланіла на тварык вуаль
І абтуліла на шыяццы шаль:

Дробненька шпарнула сходкай свой крок,
Хутка пабегла ў няведамы бок.

Лёганька нёс цябе там тратуар,
Сонейка міленька з шэранькіх хмар

Стрэльнула метка у вочкі твае,
Ты адказала: „Яны не мае,

„Нехта чужы у мяне іх Украў
„І сьцерагчы іх на век загадаў,

„Сонца, вярніся ў нязнаную даль,
„Вочкі яму я схавала ў вуаль”.

* * *

Я знаю, тут цябе няма,
Ты зьнікла у бяздоннай хвалі
І я цябе ў нязнанай далі
Шукаю зрокам з таго дня.

Я чую шопат вусн тваіх,
Дрыжучы грудзі твае бачу,
Як страшна: я тут чуць ня плачу,
Мне жаль хвілін кароткіх тых.

Ты прадамною, як імгла,
Была і зьнікла ў косах сонца,
Цябе я ўбачыў праз ваконца,
Калі ты ў даль адна ішла.

Было адчынена вакно,
Я сэрцам ўпіўся ў мгісты хвалі,
Душой паплыў з табою ў далі
З шаптаньнем „мне ўжо ўсё адно...”

* * *

Можа збрыдне мне доўга чакаць
І сачыць твае мілыя крокі,
Аглядацца на ўсенькія бокі,
Каб цябе найчасьцей спатыкаць...
І каб скончыць пэрыяд міражны,
Напішу табе ліст невыразны.

Напішу, як у вечар між зор
Плаўна месяц срабрысты лунае,
Як у гаю чароўна сьпявае
Мілых птушачкаў звонкавы хор...

Ты манліва яго прачытаеш
І шапнеш: „Не мані, ты кахаеш”.

* * *

Враг мой вечный, пора научиться
Вам кого-нибудь вправду любить.
А. Ахматова.

Трэ парадзіцца можа з варожкай,
Мо яна мне асьветліць той гай,
Дзе гуляеш ты вузкай дарожкай
І ківаеш мне пальцам „сюдай!...”
Мо варожка парадзіць мне ціха,
Як схавацца ад бурнага ліха.

Што ж варожкі: мне толькі здаецца...
Усё ж паслухаць нямог бы іх я;
Калі сэрца так міленька б'ецца
І нясецца, дзе постаць твая
Калыхаецца ў цені між дрэва,
Як у раю галюткая Ева.

* * *

Умеет так сладко рыдать
В молитве тоскующей скрипки,
И страшно её угадать
В ещё незнакомой улыбке.
Анна Ахматова.

Як раскелзана бура зімою
Рве і сьвішча ў начы між вугламі
І пужае равучай трубою
Бедных дзеткаў сабраных пры мамі,
Так страшэннай і мілай здаецца

Гэта бура, што цягне з сабою
Нас абое і дзіка зноў прэцца,
Каб схаваць нас ад свету за мглою.
А пасья можа з нас засьмяецца...
І ня прыме за працу прызнаньня...
Ах, чаму мне ўсё гэтак здаецца,
Ці ж у гэтым істота каханьня?...

* * *

Пасьвячаю М. Ш.

Сьцямнела і сумна на дворы;
Я берагам слаўнай Вултавы,
Дзе ветрычак вее ласкавы,
Іду ў пазаместныя горы.

І цёмна, і сумна на дворы,
Жалобна плюскочуць тут хвалі,
Плюскочуць і недзе ў аддалі...
Канаюць, як голас на моры.

Памалу ўваходжу на горы,
Хвалдуюцца побач узгоркі,
Далёка бліснулі дзьве зоркі
І зьніклі у цёмным прасторы.

І ціха і млеўка на дворы;
Я сьпёрся не камень сьцюдзённы
І глянуў у бок паудзённы,
Дзе ярка сьвяціліся зоры.

У цёмна-таёмным прасторы,
Затуляным шэрай імглою,
Я воблік увідзеў той зоры,
Якую я бачыў з Табою.

* * *

Ты адна тут, дзяўчынка, ў задумі
Сочыш сэрца прыспешаны стук,
Блёды тварык твой ўкутаны ў сумі
І на вочках сьлед горасных мук.

Зьнік румянец малінны ўжо з шчочкаў.
Губкі сталі, як сьвежанькі сьнег,
Знаць мучэньні бязсоньненькіх ночкаў
Ў безнадзейным чаканьню пацех.

Нейка страшна й таёмна прычына
Абхапіла цябе сумам хваль:
Жаль цябе мне, чароўна дзяўчына,
Жаль цябе мне, дзяўчыначка, жаль.

Сколькі сянняя ўздыханьняў і болі
Шлеш, дзяўчынка, каханаму ў даль,
Не кахай лепш ты болей ніколі,
Бо цябе мне, чароўненька, жаль.

* * *

Туды, туды.. ў таёмну даль
Нясі мяне павеў ласкавы,
Нясі і кінь у сонну хваль,
У сонну хваль... далёка ў даль,
Дзе вечна зелянеюць травы.

Нясі туды, дзе любай крок
Па цудных кветачках ступае
Наперад, зад і з боку ў бок
Жартоўна й міленька... знарок
Там ручкай кветачкі зрывае.

Я буду кветкай зелянець
І буйным цвіетам распушчуся,
Яе рука мяне сарвець,
На грудзях шпілачкай прыткнець,
А я у сэрца ёй уг'юся.

* * *

Ты песню маю пакахала дзяўчынка,
Дзе ўчула каханьня чаруючы сьпеў;
Цалункам яе ты пясціла б, малінка,
Калі б цяпер на цябе не глядзеў.

Дзяўчынка, ня песенька вінна за гэта;
Ня можна цалункамі песню караць,
Карай ты лепш імі мяне вершаклета,
Я кару гатовы маўкліва прыняць.

Затуляцца вочы дачыста ў павеці,
Ня будзе вязаць цябе, любя, мой зрок,
Аддамся за песню табе я на здзекі,
Цалункамі здзекуйся, міла, хоць рок.

Славачцы

Пакіну я Цябе нязнанай
Над кнігай Зэйера сьвятою,
А сам паеду ў сэрцы з ранай
І Ты мне будзеш век нязнанай...
Болей ня ўбачуся з Табою...

І толькі сэрца будзе помніць
Твой сьнежны твар і мілы зрок;
Яно Цябе мне часта ўспомніць,
Твой мілы зрок яно прыпомніць...
За дзень, за месяц і за рок...

Ах, скажы...

Ах, скажы, дзяўчына,
Аж, скажы, малінка,
Ці бывае, што ў бляндына
Ўлюбіцца бляндынка...
Ой, скажы мне, міла,
Ах, каб гэтак была,
То маё бы сэрца
Слёзаньку ня ліла.
Мо ты маеш зельле
Бабы чараўніцы,
Тое, што ў вясельле
Ўсе п'юць маладзіцы...
Ой, каб жа ты мела
Гэта цудна зельле,
То маё бы сэрца
З горанька ня млела.
Не кажы, дзяўчына,
Не кажы, малінка,
Я ўжо знаю, што бляндына
Ня любіць бляндынка...
Ўжо ня трэба зельля
Бабы чараўніцы,
Таго, што ў вясельля
Усе п'юць маладзіцы.

* * *

(З гімназіяльных матываў)

Цябе я ўчора поўна надзеі
Доўга чакала ў ціхай алеі,
А ты — я знаю — у той хвіліне
Кляўся ў каханьню другой дзяўчыне...

Бяз страху сянняя я прад табою,
Скажы, ці вернеш мне дзень спакою,
Скажы, ці вернеш чар ціхай ночы...
Ціха!... ўжо знаю, мне кажуць вочы.
Дай руку, мілы, мне тут на грудзі,
Хай сэрца скажа, што потым будзе;
Ня бойся сэрца, яно бяз сілы
Стаіць над ямай сырой магілы.
Будзь шчасны з ёю, я ўжо за вамі
Ня буду млеці ў ціш вечарамі.
Ах, досыць болю ўжо сэрца мае,
Хай верным сянняя тут памірае.

Трафіка

Прада мной таблічка
Вісіць невялічка
І крывы напісак
Із чырвоных рысак:
„Трафіка”.
Тут дзяўчынка
Як малінка;
Вочы чорны,
Як вуглінка...
Прытулілася ў ражок
Міла й пекна, як бажок.
Вочы чорны,
Вы палючы,
І харошы
І магучы...
Як люблю я вас...
Як баюся вас...
Знаць ня ў добры час
Я убачыў вас...

* * *

Тваю постаць бачу сяньня

І пяю тут ёй літаньне:

Палюбі,
Пакахай,
Ня губі,
Падтрымай,
Прытулі,
Пашкадуй,
Абдымі,
Пацалуй...

А яна чымсь сьнег бялейша

І чым цьвёрды лёд зімнейша

Ўсё глядзіць
Недзе ў даль
І маўчыць,
Як бы хваль

Ціха з мора ў мора трэ

І ў бягу ўсіх бярэ.

* * *

Адказу на любоў маю

Ах,... колькі год калісь чакаў,

Аб ёй дзяцём ужо пяяў,

Аб ёй студэнтам тож пяю.

Яна хапала Музу мне,

Яна казалла мілы каз.

Ах, колькі, колькі ў ночы раз

Яна была са мною ў сьне.

Яна са мной усьцяж плыла.

І лятуценьнем мне была.

* * *

Зайграла музыка зьмярканья
І ўсё туліла ціха ў сьне,
Пакрыўшы хваляй шапатанья
На цэлу ночку аж да ранья,
Замёршы ў сівенькай імгле.

І толькі хвалды цёмнай ночы
Стаялі моўчкі пры вакне,
Прыбіты лісьцям, што шапоча
Апошні гымн свой а паўночы...
Каб утапіцца ў ночы сьне.

Зорка

Ты адна толькі тут
На расхрыстаным ўзору нябёсаў,
Ты адна толькі тут
Сочыш блыскат раскропленых росаў;
На лугох, дзе маркоціцца шэра імгла
Толькі з горы ты, зорачка, сьвеціш адна.

* * *

Па заснуўшай неба сіні
У палёці нестрыманым,
Б'ючы крыльлямі сваімі
Беглі зоркі ў даль нязнану;
А па сьледзі тут за імі
Ноч сваім пакотам цьмяным
Замятала пыл, што зоры
Сваім лётам далі ў горы.

І сьцямнела, ціха стала,
Ноч маўкліва свае казкі
Лісьцям дрэваў шапатала
І рабіла з лісьця маскі,
Землю імі аздабляла,
Пакрапіла роскай краскі
І маўкліва шывкім скокам
Падымалася к аблокам.

Кляштар

Абвязаны мурам навокал,
Сьцямнелы ад процьмы гадоў,
З жалезнымі кратамі ў боках,
З азнакай турботы сьлядоў,
Стаіш ты закутаны ў цішы
Лунаючы крыжам у вышы.

Праз браму сталёвую ў боку
Праходзіць тут моладасьць ў кель,
З санлівай сьлязінай на воку
Шчасьлівы затраціўшы цэль
І ціха да самай магілы
Чуць з кельлі: „ах, любы, ах, мілы”...

* * *

Даруй!... Калі можна маліць за другіх...
Малю я сягонья Цябе на каленках,
Даруй тым, якія прад намі ў сукенках
Буяюць. Даруй ім!... малю я за іх.

Даруй тым, якія штоночы як хваль
Бушуюць гвалтоўна ў Чарльстоне
й Флёрыдзе...

Даруй ім, як колей караць усіх прыдзе:
Няможна нявінных — страшэнны іх жаль.

* * *

Не шкадую прошлых днёў,
Не шкадую прошлых сноў,
Не шкадую прошлай мукі:
Мне пустоты іх ня жаль
І марноты іхніх хваль
Ня былі маея зарукай.

Я забыўся аб усім:
Ў выш расплыўся прошлы дым
І ня страшна мне ўжо ў ночы,
Толькі помню аднаго,
Не забуду я таго,
Хто глядзеў мне міла ў вочы.

* * *

Заўсёды ты са мною,
Ці ў вечары, ці ў дзень,
Твая панура цень
Дарожкаю кривою
Стралою бяжыць за мною.

Са мною ты зраднілась,
Табе я стаўся брат,
Ў мазгі на гвалт мне ўвілась;
Крыві маёй напілась
І мучыш так... як кат.

О дума, дума злая,
На век мяне пакінь.
Сама ж на век загінь,

А мне хай засьвітае
У духу радасьць Мая.

У пакою самагубцаў

Я чуў, што недзе ёсьць пакой;
Далі мне нат яго номар,
Там шмат хто скончыў подвіг свой;
Найбольш вась тых, хто тут, як Гомар,
Узяўся гимн красе пяць,
А як іх зваць — мне толькі знаць.

Дай кнігу мне, якія тут
Сабе казалі ўжо капут,
Разьбіўшы вітае горку чару,
Дай кнігу, пане гаспадару...

„Язьмінны пах вясны
„І ўсход брылянту сонца,
„Як чару поўны сны,
„Плывуць тут праз ваконца:
„Мне ўжо ня жаль вясны,
„Ня жаль мне цуду лета,
„Дабрыдлі ўжо яны —
„Яны не для поэта.

„Ах пракурор, павер,
„Калі пабачыш трупа,
„Што сяньня рэвальвэр
„Са мной зрабіў ня глупа.

„Табе апошні сказ,
„Мая багіня сьвета,
„Успомні ты хоць раз,
„Няшчаснага поэта...”

Такі вась пекменькі радок,
Адзін з герояў Фэба музы
І ціха, пекна, без нарок,
Зрабіў апошні тут ён крок
Па чарцы моцнага з Тулузы...
„Тут зрабіў сабе канец

„Збанкрутованы купец...”
Гэта слова чыну мужа,
Рэшня песня музыканта,
Нашых дзён героя, франта,
Яго жаль, сапраўды, дужа.
Ён адзін меў права жыці,
Ён адзін быў сьвету панам,
Жаль, што ён ня мог забыці
Паху грошаў тут над ранам...
Пачуўся ціхі стук у дзьверы,
„Зайдзіце!” — крыкнуў я як гром...
„...Вось тут, мой госьцю, рэвальвэры,
„А вось жа крэпкі ў чары ром...
„Бяз страху толькі, Вы ня першы...
„Запру я шчыльна двоі дзьверы...
„Я знаю...Вы пісалі вершы..
„I...закахаліся... бяз меры”
Мне Вас страшэнны жаль,
Мой пане гаспадару,
Но сяньня я, нажаль,
Тут вып’ю толькі чару:
Калісьць мо йшчэ зайду
На некалькі хвілінак,
Тагды сабе знайду
Тут вечны адпачынак.

Адказы

Разьдзяры грудзей аслону,
Прытулі да сэрца вуха:
І паслухай сэрца тону,
Толькі ўважна там паслухай...
Там паслухай і уважай...
Больш мяне ўжо ня пытай.

Распрані дачыста цела —
Там ёсьць доказ нефальшывы,

А паверыш, як балела
У падзямельлі дэфэнзывы...
Там глядзі і разважай...
Больш мяне ўжо ня пытай.
Прыгатоў на крыж калоду
Й разьдзяры на ёй цвікамі
Найвялікшага з народу -
А ня ўбачыш сьлёз між намі...
А чаму? - то сам пазнай...
І мяне больш ня пытай...

Малітва

Завыла бура, зашумеў
Вясковы хвойнік за папарам;
І дзіка гром там загрымеў.
Пярун лупіў у стрэхі з жарам.

Шугала полымя ў выш,
Трашчалі кроквы ў пламеньні;
Стары відаць быў ясна крыж
І знаць быў рух сагнутай цэльні.

Народ пад крыж... і голас гэн
Расплыўся ў пустач цёмных даляў...
Дасяг палацу гордых сьцен,
І быў заглушан... „Полькі” хваляй.

Аўтару „Моладзі” А. Чачотцы

Стань, задзяржыся, бурная хваль!
Глянь наперад!- дзе ты прэш?..
Ці ж так пэўна й светла даль?..
Там, дзе нас усіх нясеш.
Стань. Стрымай свой грозны вал,
Глянь на бераг - дзе ты беш;

Там скарбніца нашых хвал...
Ты ж яе ў мора рвеш.

Стань, часоў старэчых кат.
Слухай!.. Звоніць веча звон:
А пад стрэхі шэрых хат
Прэцца хваляй звону тон.

Мы задзержым звону хваль,
Можа зьнішчым стрэхі хат?..
Не!..здзяржыся!.. будзе жаль,
Бо пад стрэхай родны брат.

Стань, прадвесьнік сьмерці й бур,
І стрымай свой анімуш:
Нельга нішчыць той мармур,
Дзе ёсьць сьлед слаўнейшых душ.

Стань, здзяржыся бурна хваль,
Бо загубіш імя нат;
А... страшэнны будзе жаль,
Як бяз імя будзеш брат.

Хто мы?

Мы створаны Богам,
Ахрышчаны крыжам
Так слаўны к падмогам
Рукою і хіжам*.
Мы верны, цярплівы,
Умелы, панятны;
На крыўду маўклівы,
А ў працы так знатны,
Падпора Мы сьвету.
Забралі ў няволю

* Хіж – шывкі бег да працы.

Страшэнну плянэту-
Зямельку. А долю
У пекла паслалі.
Запасы каштоўны
Сьвятыням адалі.
І вежы царкоўны
Са срэбра ўкавалі.
Ля боку ў выгодзе
Гадуем тут ката,
А самі ж у годзе
Не зналі шчэ сьвята...
Давольны мы горам...
Братоў нат ня знаем,
А чортавым твора
Ахвяры складаем.
Ад дзеда й прадзеда
Заўсёды чарэда
Гніець нас у брудзі...
Зьвярэ Мы, ці людзі?

Чорны летапіс

Апошні ліст пэргамэнтэ прышылі,
Каб скончыць чорны летапіс пісаць:
А ветры дажджавыя каб нам слоў ня змылі,
Паставім на лісьце працоўную пячаць:
Зачэрнім кроўі, што бурліць у народзе
І ўпішам ёю тут наш гимн Свабодзе.

Стары манах, прад тысячу гадамі,
Пачаў ражном гісторыю пісаць.
А сьмерць і зьдзек між чорнымі радкамі
Стаўлялі кожны дзень галодную пячаць:
Манах глядзеў і строга год па годзе
Лічыў князеў і бунты кляў у народзе.

Апошні ліст пэргамэнту прышылі,
Каб скончыць чорны летапіс пісаць:
А ветры дажджавыя каб нам слоў ня змылі,
Паставім на лісьце працоўную пячаць:
Зачэрпнім кроўі, што бурліць у народзе
І ўпішам ёю тут наш гымн Свабодзе.

Калі народ

Калі народ тугою волі горды,
сваіх дзяцей паслаў змаганьню ў дар;
калі ў грудзях з граніту веры цьвёрдай,
паўстаў народ, паўстаў народ - змагар;
калі з душы бюць вольныя акорды,
а ў руках чырвоны ймкне штандар...
Гэта ня раб. Гэта народ уладар.

Калі народ няволю й вастрогі
перапаліў вызвольна ў сілы жар;
то нат калі ягоны рукі й ногі
яшчэ ланцуг крывавіць і ўдар
за ўдарам бе, каб зьбіць на паўдарогі;
арліным зрокам блішча горда твар...
Гэта ня раб. Гэта народ уладар.

Ноч

Добрай ночы, бедны людзі, добрай ночы вам,
Жабракі з вузенькіх вуліц і старожкі з брам,
Добрай ночы вам...
Сколькі сягонья ёсьць вас без абеда,
Сколькі без сьняданья і без вячэр;
Хто без сарочкі, хто ў сьвітцы суседа,
Брудам чый ліпка падбіты каўнер...
Вы безработныя, бедныя людзі,

Польмя ў вачах іскрыста дрыжыць,
Скора ўжо сонца ўладу здабудзе,
Скора пачнём вольна жыць.
Добрай ночы, бедныя людзі, добрай ночы вам,
Жабракі з вузенькіх вуліц і старожкі з брам,
Добрай ночы вам...
Вільня,
Па вуліцах цёмных зімовай паўночы
Іду спавядаць я твае камяніцы
І ў кожным падвале лічу сьмерць рабочых,
Каб заўтра за іх ты змагла заплаціці.

Каментарыі

Вершы Франука Грышкевіча паходзяць з розных друкаваных крыніц. Асноўныя з іх — гэта газеты „Беларуская крыніца”, „Сялянская ніва”, часопіс „Студэнцкая думка”, асабісты зборнік аўтара „Веснавыя мэлёды” (Вільня, 1927 г.), а таксама некаторыя вершы ўзяты з рукапіснага фонду Цэнтральнай бібліятэкі Акадэміі навук Літвы (Ф. 21, справа 169).

Тэксты твораў падаюцца з захаваньнем аўтарскага правапісу. Храналогія напісаньня вершаў не захоўваецца.

З народу мы...

Упершыню — „Студэнцкая думка”, 1926, № 1.

Беларусь, Беларусь...

Упершыню — „Беларуская крыніца”, 1927, 8 ліпеня.

Кальханка

Друкуецца са зборніка „З роднай нівы”, Вільня, 1928 г.

25.ІІІ.1918

Друкуецца са зборніка аўтара „Веснавыя мэлёды”, Вільня, 1927 г.

Музей Івана Луцкевіча

Упершыню — „Студэнцкая думка”, 1924, № 1. Верш прысвечаны пятым угодкам з дня сьмерці Івана Луцкевіча (1881-1919) — беларускага дзеяча нашаніўскай пары.

Бальяда працы

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 19 сакавіка.

Малітва

Упершыню — „Беларуская крыніца”, 1926, 24 снежня.

Ці знаеш Край, дзе востраю стралою...

Друкецца са зборніка аўтара „Веснавыя мэлэды”, Вільня, 1927 г.

Варганы

Друкецца са зборніка аўтара „Веснавыя мэлэды”, Вільня, 1927 г.

„Крыніцы”

Верш прысвечаны 10-годдзю з дня выхаду першага нумара газеты „Крыніца”. Упершыню надрукаваны ў „Беларускай крыніцы” 10 снежня 1926 г.

Я сягонья душой распаліў трыбуляр...

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 23 сакавіка, пад крыптанімам Фр.Гр.

Ах ты, чэшка маладая...

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 29 студзеня.

Скажы, паўночная раса...

Друкецца са зборніка „3 роднай нівы”, Вільня, 1928 г.

Дзе ня стану...

Упершыню верш быў надрукаваны ў „Беларускім ілюстраваным календары на 1928 год”, Вільня, 1927 г.

Хто нас зможа?!..Гэй жа брацьця!..

Упершыню верш быў надрукаваны ў „Беларускім ілюстраваным календары на 1928 год”, Вільня, 1927 г.

Росткі, рэстачкі...

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 12 сакавіка.

Русь Бела

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 5 лютага.

Раб

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 12 студзеня.

Сьлед Чарадзея

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 19 лютага.

Забойчая ціці

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 29 студзеня.

Роспач

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 1 студзеня.

Князь Вітаўт

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 8 студзеня.

На бельлі сьнежна-рыхлістай пярыны..

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 19 лютага.

Лятуценьне

Друкецца са зборніка аўтара „Веснавыя мэлэды”, Вільня, 1927 г.

Ваконныя заслоны...

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 7 студзеня.

Можа гэта толькі згадка...

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 1 студзеня.

Восень

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1926, 18 лістапада.

Signum

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 15 студзеня.

Стань і глянь...

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1926, 27 лістапада.

Не пытай, не скажу я ні слова...

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 23 сакавіка.

Кліч

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 30 сакавіка.

Доля

Упершыню — „Беларуская крыніца”, 1926, 8 мая.

Брату

Упершыню — „Беларуская крыніца”, 1926, 3 снежня.

Ты сягоньня спомніў мне...

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 30 сакавіка.

Моладасьць

Упершыню — „Беларуская крыніца”, 1927, 18 лютага.

Жніво

Упершыню — „Беларуская крыніца”, 1926, 24 ліпеня.

Матывы вясны

Упершыню — „Беларуская крыніца”, 1926, 7 чэрвеня.

Ня штурхай!...

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 30 сакавіка.

Магіла волата

Упершыню — „Беларуская крыніца”, 1926, 17 снежня.

Разьбіўся зван стары...

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 30 сакавіка.

Гімн

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 30 сакавіка.

Праца, праца для Народу...

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 30 сакавіка.

Маўкліва і нема ў салі...

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 6 красавіка.

Ты ўпорна глядзеда ў гору...

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 6 красавіка.

Падпісалася ты на бачыні...

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 9 красавіка.

- Ты глянула, помню, навокал...
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 9 красавіка.
- Ці ж толькі сухімі славамі...
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 13 красавіка.
- Тагды ты, помню, неяк сьмела...
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 13 красавіка.
- Ты засланіла на тварык вуаль...
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 13 красавіка.
- Я знаю, тут цябе няма...
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 13 красавіка.
- Можа збрыдне мне доўга чакаць...
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 16 красавіка.
- Трэ парадзіцца можа з варожкай...
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 16 красавіка.
- Як разкелзана бура зімою...
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 16 красавіка.
- Сцямнела і сумна на дворы...
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 16 красавіка.
- Ты адна тут, дзяўчынка, ў задумі...
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 23 красавіка.
- Туды, туды...ў таёмну даль...
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 1 студзеня.
- Ты песню маю пакахала, дзяўчынка...
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 23 красавіка.
- Славачы
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 1 студзеня.
- Ах, скажы...
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 19 лютага.
- Цябе я ўчора поўна надзеі...
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 19 лютага.
- Трафіка
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 1 студзеня.
- Тваю постаць бачу сяння...
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 27 красавіка.
- Адказу на любоў маю...
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 27 красавіка.
- Зайграла музыка зьмярканья...
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 27 красавіка.
- Зорка
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 27 красавіка.
- Па заснуўшай неба сні...
Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 30 красавіка.

Кляштар

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 30 красавіка.

Даруй!..Калі можна маліць за другіх...

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 30 красавіка.

Не шкадую прошлых днёў...

Друкуецца са зборніка аўтара „Веснавыя мэлёды”, Вільня, 1927 г.

Заўсёды ты за мною...

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 4 мая.

У пакою самагубцаў

Упершыню — „Сялянская ніва”, 1927, 19 лютага.

Адказы

Упершыню быў апублікаваны ў „Беларускай ніве” ў № 19 ад 1926 г. пад псеўданімам Васіль Горны.

Малітва

Верш быў напісаны 7 снежня 1925 г. Знойдзены ў рукапісным фондзе ЦБ АН Літвы (Ф. 21, справа 169) Янкам Трацяком. Друкуецца ўпершыню.

Аўтару „Моладзі” А. Чачотцы

Верш знойдзены ў рукапісным фондзе ЦБ АН Літвы (Ф. 21, справа 169) Янкам Трацяком. Упершыню быў апублікаваны ў тыднёвіку „Ніва” (Беласток) 31 студзеня 1999 г. пад псеўданімам Васіль Горны.

Хто мы?

Верш знойдзены ў рукапісным фондзе ЦБ АН Літвы (Ф. 21, справа 169) Янкам Трацяком. Упершыню быў апублікаваны ў тыднёвіку „Ніва” (Беласток) 31 студзеня 1999 г. пад псеўданімам Васіль Горны.

Чорны летапіс

Верш знойдзены ў рукапісным фондзе ЦБ АН Літвы (Ф. 21, справа 169) Янкам Трацяком. Упершыню быў апублікаваны ў тыднёвіку „Ніва” (Беласток) 31 студзеня 1999 г.

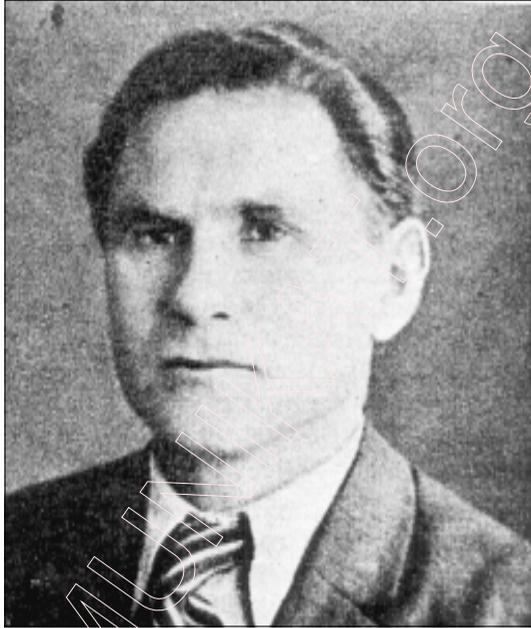
Калі народ

Верш знойдзены ў рукапісным фондзе ЦБ АН Літвы (Ф. 21, справа 169) Янкам Трацяком.

Ноч

Верш знойдзены ў рукапісным фондзе ЦБ АН Літвы (Ф. 21, справа 169) Янкам Трацяком.

Уладыслаў Казлоўшчык



Кліч волі

Да старонкі

Старонка, родная ты маці!
Калі ж ты вырвешся з акоў?
Каб было можна сьвяткаваці
Радасьць і волю тваіх сыноў.
Калі звон Полацкай Сафіі
Загудзіць вольна над Табой
І сьцяг наш бел-чырвона-белы
Акрые ўсю цябе сабой?
Калі распутае Пагоню
Дух-рыцар слаўны і сьвяты
Ї праскоча віхрам над табою
Ї голасна крыкне: ўстаць браты!

Надзея

Як сумна і цяжка часамі на сэрцы,
Ды шчырых пры гэтым няма кумпаноў,
Бо тут не ў сваіх, а ў чужых ў паняверцы
Загнаны я доляй служу у паноў.

Часамі зноў шчыра ў душы засьмяюся;
Надзея мая весяліць мне душу,
Што прыйдзе той час — да сваіх я вярнуся
І ў Маткі я Роднай кутка папрашу.

І буду служыць Ёй усею душою,
І буду грудзьмі бараніць ад злыбед,
І буду старацца сваей чарадою,
Каб кожны сусед наш даваў Ёй прывет.

Здаецца

Здаецца б усіх на каленях прасіў,
І годных, й нягодных, і добрых і злых,
Каб толькі Народ наш ярма не насіў,
Каб мог аддыхнуць й не рабіць на чужых.

Здаецца б зварушыў усю я зямлю,
Скалістыя горы разьбіў бы у прах,
Каб толькі Народ наш меў волю сваю
І моцна трымаў у працоўных руках.

Здаецца б ўсіх біў бы, наводзіў бы жах
На здраднікаў Маткі, крыўдзіцеляў ўсіх,
Ніштожыў бы злыдняў і мсьціў бы аж страх
За крыўды і зьдзекі прадзедаў маіх.

Здаецца б паліў я увесь гэты сьвет,
Агонь каб сьвяціў па ўсіх цёмных кутых,
Мо дзе хто тут праўды знайшоў бы хоць сьлед.
Няма! Марнее яна ў ланцугох.

Здаецца б сварыўся я з Богам самым,
Які дапускае на гэтай зямлі,
Што сіла пануе над праўдай ва ўсім.
Калі ж вызваліш Бога, праўду, калі?

Падыміся народ!

На радзімай ральлі шмат ўзышло кукалю,
Горда ўзраслося ўвакол зельле дзікае;
І паганіць яно нашу родну зямлю,
Заглушае дабро нам вялікае.

І праз гэта народ наш цярпіць так бяду,
Есьць ня мае чаго, босы, змучаны;
А за то, што ня рве гэта зельле — брыду,
Часам кажуць, што ён глуп, ня вучаны.

Падыміся ж тады, люд крывіцкі, стары,
Бяры вілы, нажы, сярпы з косамі,
Падкруці бадзярней свой ты вус да гары
І касі, ты пракос за пракосамі.

Ачышчай ты ральлю ад куколю-сьмяцця,
Грамадой запей песьні жнейныя,
Каб ад песьняў такіх Край наш ўстаў з нябыцця,
Каб пачуў увесь сьвет, што мы дзейныя!...

Узьляці ты, сіла маладая!

Узьляці ты, сіла маладая,
Даволі ўжо табе ляжаць.
Гуртуйся, моладзь удалая,
І аб сабе давай ты знаць.

Збірай усіх, каму край мілы
І дружны, шпарка шчасьце куй;
Свае фізычныя ты сілы
Гартуй, змацняй, гімнастыкуй.

Бо кволы, мляўкі, недарэчны,
Сказаўшы проста — цяляпей —
У жыцці ня будзе ён карысны,
На печы хай сядзіць ляпей.

Бо толькі сіла ў нашых часах
Павагу мае і паслух,

А кволым кожны па абцасах
Натопча — зьдзьмухне, як той пух.

Дык моладзь, ёмкая, гаротна,
Зьбірайся ты ў свае гурткі,
Тады ня будуць так маркотна
Глядзець вясковыя куткі.

У гуртках супольна і ахвотна
Сваю ты ёмкасьць практыкуй,
Ня будзь ніколі ты маркотна,
А дружна з песняй шчасьце куй.

Пустая хатка

Каля выгану, за вёскай
Стаіць хатачка крывенька;
Вокны ў ёй — забіты дошкай,
Спарахнела сама ўсенька.
Пры ёй — дрэўца, кусьцік рожы,
Паламаны ёсьць платочак —
Быў калісь, відаць, прыгожы
І прытульны тут садочак.
Каля зрубу тэй хацінкі
Зельле дзікае ўзраслося;
Ня чуваць пры ёй жывінкі,
Толькі ластаўкам ўдалося
Гнёзды тут сабе зрабіці,
Пуста так стаіць тут хатка
І няма каму ў ёй жыці,
Бо... паслухай, мой ты братка:
Тут калісь жыла бабуля
Так як хатка ўжо старэнька,
І дачка яе Настуля,
Шмат прыгожа, маладзенька.
Яна, дзеўча як маліна,
Прыбірала гэту хатку,

Працавала, як пчалінка
І любіла вельмі матку.
І жыла бабулька сіва
Пры харошай той Настульцы
І яна была шчасьліва
І хапала есьць бабульцы.
Але трэба было долі
Гэткай горкай і няшчаснай,
Што ня стала ўжо болей
Той Настулькі — зоркі яснай.

2.

У вёсцы жыў дзяцюк прыгожы,
Молад, дужы і разумны;
Назваўся ён Амброжы,
А меў выгляд трошкі сумны.
Шчыры, добры, супакойны,
Ён ня лез другім ў дарогу,
Меў характар ня прыгонны;
Не стаўляў нікому ногу.
Хто, аднак, яго зачэпіць,
Хто яму ня йдзе з дарогі,
Ён гузоў таму налепіць,
Той сабе зламае ногі.
З „мужыкоў” быў наш Амброжы,
Ня стыдаўся свайго стану.
Горда ён глядзеў на людзі,
Не кланяўся нізка пану.
Ён тутэйшым ўжо ня зваўся,
А быў шчырым беларусам
І праз гэта спатыкаўся
І з начальствам, і з прымусам.
І хацеў хлапец зрабіці
Для народу лепшу долю,
Каб яму было як жыці,
Ды каб меў зямлю і волю.
Беларусам ў нас на вёсцы

Хто адважна прызнаецца,
Будзе шмат ў каго ня ў ласцы,
Бунтаром нат назавецца.
Дык і наш дзяцок Амброжы
Усім паном быў сольлю ў воку
І амаль увесь дзень Божы
Пільнаваўся з усіх бокаў.
Ён Настулячку-маліну
Пакахаў усёй душою,
Не адну яны хвіліну
Гаманілі між сабою
Аб старонцы, аб нядолі,
Аб народзе так няшчасным,
Аб яго духовай болі,
Што цярпіць у краю ўласным.
А Настулька яго словы
Усе да сэрца сабе брала
І ў душы ўжо нат аковы
Свайго Краю яна рвала.
І што вечар спатыкалісь,
І сядзелі тут на прызьбе,
Пешчатліва прытулялісь,
Прыракалі жыць у дружбе.

3.

Цёплы дзень вясны прыгожай
Скончыў працу ўжо сьвятую
І пашоў ён з моцы Божай
У старонку дзесь другую.
Сонца села за гародам.
Дзесьці там ўжо заначуе;
На дабранач прад заходам
Небасхіл яно цалуе.
Завялі свой говар жабы
І дзяргач ім дзесь ўтаруе.
Ужо вячэру вараць бабы,
А ня сьпіць зязюлька, куе.

Вечар. Спаць пашлі старыя,
Каб назаўтра борзда ўстаці;
Толькі хлопцы маладыя
І дзяўчата ня йдуць спаці,
А сядзяць сабе на прызьбе
І жартуюць, і сьмяюцца,
А іх сьмехі ў ночнай цішбе
Аж за вёску дзесь нясуцца.
А Амброжы – галубочак
Да Настулькі чэша сьпешна...
І за хату у садочак
Разам з ёю сеў усьцешна.
Было ціха у садочку;
Зоркі ясныя сьвяцілі;
У зацішным там куточку
Так абое лятуцелі:
Прыдзе час, калі мы пойдзем
З вёскі ў вёску, з хаты ў хату
І будзіць народ мы будзем
І – нясьці пацеху брату.
Збудзім мы народ пакутны,
Каб устаў ён – зварухнуўся
І каб выдаў кліч магутны,
Каб аж сьвет ускалыхнуўся.
Каб распутаў ён пагоню,
Каб сваіх бацькоў быў годны,
Каб узяў свой лёс ў далоню
І падняў свой сыяг народны...
І калі яны сядзелі,
Быццам тыя галубочки,
Тут ня стуль ня зсюль ўляцелі
Добра знанья паночки.
Наш Амброжы дагадаўся,
Што за справа іх прыводзіць:
Часта з імі спатыкаўся –
Урэшце, хто з нас ім дагодзіць...
І зрабілі вобыск ў хаце,
Як у злодзея якога

І ужо нат арыштаваці
Захацелі, быццам злога.
Але з ім ня лёгка справа:
Калі стаў у небацьпецы,
Дык забыўся ён, што права
Дзесь існуе тут на сьвеце:
І калі адзін з паночкаў
Палажыў на плечы руку,
Наш Амброжы, быццам дошкай
Даў яму так аплявуху.
І Амброжы – бойкі волат
Частаваць хацеў другога,
Але чуў Настулькі голас: ◊
– Супакойся, бойся-ж Бога:
Ты ж ня злыдзень, знаюць людзі,
Ня крыўдзіцель нейкі дрэнны;
Тут памылка мусіць будзе:
Ты-ж ёсьць добры і сумленны.
І хлапец апамятаўся,
Як пачуў Настулькі гукі
І ўжо нат не спраціўляўся
Ланцугі ўлажыць на рукі...
Павязьлі яго паночкі.
Сакала злавлі ў клетку.
На дарогу Наста трошкі
Яму дала хлеба й кветку.

4.

За сталом сядзяць паважна
І судзьдзі і пракуратар;
У папер глядзяць уважна –
Тут і сьведка правакатар...
Пачалі чытаці многа,
Што Амброжаму ўпісалі.
Столькі ў думцы ня меў злога,
Сколькі тут яму чыталі...
У канцы, дазвол дастаўшы

У абарону прамаўляці,
Наш Амброжы, з лаўкі ўстаўшы,
Так пачаў судзьдём казаці:
Не рабіў людзём я злога,
І ня лез ім у дарогу.
Ні казаў ліхога слова.
Не хацеў быць дрэнным Богу.
Толькі я хацеў зрабіці
Для народу лепшу долю,
Каб яму было як жыці,
Ды каб меў зямлю і волю.
Каб ня быў галодны босы,
Каб ён хлеб еў не мякіну;
Каб кахаў свае палосы,
Каб ў хляве ён меў жывіну.
Выгнаць вон душу прыгонну,
Каб прад кожным не кланяўся,
Каб быў горды, не паклонны,
Каб благоцьця не баяўся.
Каб кахаў ён край свой родны,
Мовы роднай не чураўся
Каб бацькоў сваіх быў годны,
Каб сярмягі ня стыдаўся.
Абудзіць душу загнану,
Каб ўжо ведаў хто ён гэткі,
Каб ня быў служакай пану,
Каб гараў свае палеткі.
Каб ня быў ён бедны, голы
Не цягнуць з яго астаткі,
Бо і так галодны, кволы,
Адае шмат на падаткі.
Каб у нас у домах Божых
Ня вучылі адракацца
Родных звычайў прыгожых.
Беларускасьці чурацца.
Дык, судзьдзі, мае паночкі,
Дзе-ж праступак, дзе-ж тут бунты?
Я-ж чужой ня ўзяў сарочкі,

Ані хлеба нават фунта...
А судзьдзі паперы ўзяўшы
На параду йшлі паважна,
А пасья назад прыйшоўшы
Пачалі чытаць уважна.
У канцы... паслухай дружа:
Усім прысуд апавясьцілі,
Што яго на летак дужа
У вязьніцу засудзілі...
Дык Настулька асталася
Сама, бедна, як калочак
І да дзеяньня ўзялася,
Як вучыў яе дружочак.
Але думаеш, мой браце,
Было суджана Настульцы
Жыць шчасьліва ў сваёй хаце,
Памагаць сваёй матульцы?
Не. За тое, што хацела,
Каб народ пабачыў волю
І Настулька наша мела
Свайго міленькага долю.

5.

А цяпер, чытач цярплівы,
Хочаш ведаць аб бабульцы,
Аб старэнькай і руплівай
Тэй Настулінай матульцы?
Нейкі час яшчэ тут была,
Прабавала з працы жыці,
Потым з торбачкай хадзіла
На жыцьцё ў другіх прасіці.
Ад тугі ад цяжай працы,
Ад няшчасьця таго злога
У нябесных палацы
Была ўзятая да Бога.
А вясковыя асілкі,
Знаўшы долю яе горку,

Занясьлі аж на магілкі,
Пахавалі на прыгорку.
І пакінула гаротна
Сваю хатачку крывеньку
І Настульку у вязьніцы —
Яе дочку маладзеньку.
А цяпер у гэй хаціне
Ня чуваць жывога духа,
У куце на павуціньне,
Ня дундзіць там нават муха.
Часам толькі верабейка
Шчабятліва тут заўецца,
Або сумная жалейка
З вёскі рэхам адабьецца.
Або ластаўкі рупліва
Робяць гнёзды і лятаюць,
І галосяць шчабятліва —
Гэту хатку ажыўляюць.
А у ночы, хто праходзіць,
Гэту хатку амінае,
Бо штось жудасьць тут наводзіць,
Кожны страх чагосьці мае.
А страшко суседу, сваціці
І ўсёй вёсцы ўжо расносіць,
Што ня раз ён чуў, як ў хаце
А паўночы хтось галосіць.
А хто мае страху вочы —
Зараз кажа: гэта знача,
Дух бабулькі а паўночы
Над Настулькі доляй плача...
Ой ты, хатачка крывенька,
Ці дажджэсься гаспадыні?
Яна квола, маладзенька
У вязьніцы можа зьгіне!?
А мо дасць Бог лепшу долю,
Што Амброжы і Настуля
Будуць мець свабоду, волю,
Закуе ім шлюб зязюля...

Гэтак часта, мой ты братка,
Наша моладзь так марнее;
Не адна у нас так хатка
Стаіць пуста й парахнее.
Але ведай, мой ты дружа,
Што старонка наша мае
Сілы моцы, вельмі дужа;
Змагароў нам прыбывае.
І хаця што-раз то болей
Аддаюць яны галоўкі
За правы свае, за волю
Бяз пары йдуць ў дамоўкі,
Але іх душа — ідэя
З намі верна ўсюды ходзіць
І мільёны за сабою
Змагароў яна прыводзіць.

Жыцьцёвы шлях

Мятусяцца думкі ў краіне пражыцьцяў,
У вачох стаіць мною прабыты ўжо шлях.
Сілюся ўгадаць я шлях новых прабыцьцяў,
Жыцьцёвае сьцежкі далейшы працяг.

Хачу разгадаць я, якія дарожкі
Прыдзецца ў далейшым жыцьці мне прайсьці?
Ці будуць мо ліцца па іх мае сьлёзкі,
Ці будуць мо краскі на іх мне цвьісьці.

Ці хопіць мне сілы змагацца з віхурай,
Ламаць будаваны праз злыдняў мне плот?
Ці мо не змагу я там цемры панурай,
Жыцьця майго сьцежкі прарвецца мо knot?...

Якая б ня стала ў жыцьці мне дарога
І колькі б равоў не капала судзьба —

Я знаю, што прыйдзе тады мне падмога,
Як будзе вясьціся мая барацьба.

Устань, рыцар слаўны

Распутай Пагоню,
Устань, рыцар слаўны!
Вазьмі у далоню
Наш гэрб, сьцяг дзяржаўны.

Акрый гэтым сьцягам
Пакутну старонку,
Ляці роўным шляхам
За воляй ў дагонку.

Ляці, ня спыніся,
Стаўляй ўсіх на ногі,
Каб зараз ўзяліся
Наладзіць нарогі.

Наладзіць нарогі
І ехаць у поле,
Араць ўсе адлогі
І чысьціць з куколя;

І сеяць на плоднай
Зямельцы зярняты,
Каб быў кожны ў роднай
Старонцы багаты.

Варушыся, моладзь!

Варушыся, моладзь міла,
Моладзь — будучыні сіла.
Усе на плошчу сабірацца
Розным спортам аддавацца!

Варушыцца ахвотна,
Каб ня было вам маркотна,
Каб ніхто не ленаваўся,
Руху, працы ня чураўся.
Хто муштруе ногі, рукі,
Той ня ведае прынукі.
Да ўсяго ён ёсьць ахвочы,
Відзяць ўсе ягоны вочы.
Хто гартуе дух і цела,
У вагонь той пойдзе сьмела,
Не прад чым ня мае страху —
Асіліць усё з размаху;
Не зьбянтэжыць яго сіла,
Ані кат, ані магіла.
Будзе ён усім карысны,
І прыемны, і памысны;
Усе такога ў нас палюбяць,
Наг дзяўчаткі прыгалубяць,
Будзе ён пад роднай стрэхай
І бацькам сваім пацехаі.
А старонка наша Родна
Прывітае яго годна
І усьцешыцца сардэчна —
Яна — сумная адвечна.
Бо надзею мець мо ў сэрцы,
Што ня будзе ў паняверцы:
Бо як кожны будзе бойкі,
Так адважны і так стойкі,
Дык яе — Старонкі мілай —
Ня скуе ніхто ўжо сілай.

Барацьба

Я ня буду пець аб тошнай,
Аб няшчаснай, злой судзьбе;
Запяю аб дружнай моцнай,
Аб зяўзятай барацьбе.

Бо ці нам дадуць што сьлёзы,
Нараканьні на бяду,
Слаць ляпей будзе пагрозы,
Біць, ніштожыць ту брыду.

Нашы продкі наракалі,
Вывіталі мора сьлёз —
Ці пацеху атрымалі?
Кожны з іх ў няволі рос.

І не дзіва: толькі сіла
Панаваньне мая ў нас.
Справядлівасьць дык магіла
Дзесь забрала на папас.

Бог ўжо так стварыў прыроду,
Яна права нам дала:
Каб жывінка ад уроду
У барацьбе ўсьцяж жыла.

Галаву даць за свабоду,
Злыдняў з сотню палажыць —
Зробіш больш дабра народу,
Чымся вечна з плачам жыць.

Дык гартуй ты, дружа, сілу
Борзда дзейай, бійся ўсьцяж,
А як трэба, дык у магілу
За свабоду сьмела ляж.

А з тваей жыцьця ахвяры
Уваскрэсьне помсты дух;
Збурыць ён ману аўтары,
Змусіць праўдзе даць паслух.

* * *

Прайшоўшы праз мора жыцьцёвых сапусьцяў,
Хацеў згрунтаваць я, дзе пекла ёсьць спод.
Шукаў для сябе я ўсё новых пакусаў,
З Бахусам й Вэнэрай я веў карагод.

Яшчэ ня зыйшоў я ў бяздоньне ўсіх змыслаў,
Каб там любавалца цяпнёнем граха:
Устрымала мяне ўжо любоўю прачыстай
Дзявочай душы ядвабіста рука.

Яна абудзіла зярнятка каханья,
Сьвятога каханья нявіннай душы,
Што дзесьці дагэтуль было без пазнанья
У маёй ўжо прайшоўшай жыцьцёвай глушы...

Мо гэта зярнятка яшчэ закрасуе,
Прыгожаю кветкай ва сне зацьвіце,
А можа зярнятка чарвяк злы папсуе
Й на дрэва няшчасьця яно ўзрасьце.

Дай мне руку, каханая дзяўчына...

Дай мне руку, каханая дзяўчына,
Пойдзем разам мы шляхам жыцьця;
Нас ня зломіць ліхая часіна,
Кранем шчасьце з яго нябыцьця.

Пойдзем цьвёрдай, жыцьцёвай мы сыцежкай
І ня будзем баяцца злых бед;
Не засьмецім шляху свайго спрэчкай,
Злое сваркі загіне нат сьлед.

Цемру ночы асьвеціш ты зрокам
Сваіх шэрых мілосных вачэй
І ня спудзімся чорных мы духаў,
Ці іх цёмных, віхурных начэй.

Усе платы, што нам будуць стаўляці
Паламае супольна любоў,
Нас ня змогуць яны затрымаці,
Як тых шэранькіх двох галубоў.

А як роў мы спаткаем глыбокі
На жыцьцёвым тым нашым шляху –
Пераскочым, хоць будзе шырокі,
Дзяржучыся рука за руку.

А як скажа Тварэц нам галосна,
Што даволі ўжо так мы ідзём,
Мы абнімемся моцна, мілосна
І ў абняцьці навекі заснём.

Ці я цябе люблю...

Ці я цябе люблю, пытай тых ночак цёмных,
Што ў мроях аб Табе да сну мяне кладуць,
Калышуць так мяне, нясуць у край таёмны,
Пасьля мне пра Цябе ўсе сны мае снуюць.

Ці я цябе люблю, хай скажуць зоркі ў небе,
Што вечарам сьпяшаць прыгожа нам ірдзець
І бачаць, як няраз ў душы маёй патрэбе
Іду я, каб здалёк ў вакно Тваё глядзець.

Ці я цябе люблю, хай скажуць мае вочы,
Што сьвецяцца агнём, як бачаць дзе Цябе,
І доўга йшчэ пасьля той вобраз Твой дзявочы
Трымаюць мне яны ў лятунках аб Табе.

Ці я цябе люблю, хай скажа маё сэрца,
Што б'ецца весялей на думку аб Табе.
І з думкай так маей к Табе яно ўсьцяж рвецца
Ї знаходзіць шчасьце там тады яно сабе...

О, так! люблю Цябе я, моцна закаханы;
За што, дык нават я сказаць ня мог бы сам.
Адно цьвяджу, што я Табой ачараваны
Ї ніколі я Цябе нікому не аддам.

І толькі сам Тварэц забраць Цябе мне зможа.
Калі пакліча мо ў сваіх анёлаў лік,
Тады скажу Яму: й мяне бяры о, Божа!
Бо мне ўжо на зямлі праменьчык шчасьця зьнік.

Новы шлях

З духовай кволасьці, з вяковае няволі,
З прыгону цяжкага і з мляўкага быцьця —
Устане ўсёткі нам дух моцнай нашай волі,
Каб захапіць, вясці да дзейнага жыцьця.

Адзене ў вопратку бадзёрасьці вясёлай,
Улье амбіцыю у мляўкі ціхі дух;
Пакору вырве нам — азнаку волі кволай
І уступлівасьці разгоніць ўвесь задух.

І зварухнёмся мы, паднімемся на ногі,
І пойдзем волатам да дзейнага жыцьця;
І працярэбім ўсе паросшыя дарогі;
Ачысьцім сьцежкі ўсе ад бруду і сьмяцьця.

І з песьняй вольнаю, і з воляю няўхільнай
На новы ўзыйдзем мы прачышчаны свой шлях.
Змаганьнем, працаю, бадзёрым духам сільным
Мы незалежнасьці паднімем горда сьцяг.

Кліч волі

Хай волі гром грыміць і будзіць тых, што дрэмлюць,
Што дзень і ноч ляжыць у мляўкасыці пуху;
Пра дабрабыт сабе пакорна злыдняў ськемлюць,
Выцягваюць сваю расьпешчану руку.

Магутнай волі кліч хай Край увесь абудзіць;
Ягону мляўкасыць хай зварушыць, скалыхне;
Хай злыдняў, ворагаў сваіх належна судзіць;
Да творчай дзейнасьці народ увесь папхне.

Улье у сэрцы нам амбіцыю і гордасыць.
Прагоніць нам з душы наш мляўкі пацыфізм,
Што векі цэлыя няволіў нам бядзэрасыць,
Паганіў кволасыцю народны арганізм.

Хай воля праз наш Край маланкай пранясецца,
Бадзэрасыці агнём асьвеціць наш народ.
У змаганьня моры ён як хваля скалыхнецца
І пойдзе як віхор за воляй упярод.

Хай наша воля так з імпэтам пранясецца,
Каб скорчылася уся, дзе толькі ёсьць мана,
Аж пекла ўсё да дна ад гневу затрасецца
І перапудзіцца галоўны сатана...

Але ня збудзіць вас, вы мляўкія натуры,
Пацыфістычныя і кволяя труссы:
Змаганьне, бой і сьмерць — вам вобраз за пануры.
На печы ў кажуху — там вашы галасы.

Аб незалежнасьці, аб долі і свабодзе
Адтуль патрапіце гаворку вы пачаць.
Як здарыцца калі сядзець вам на парозе —
Вы тонам еўнуха пачнеце нат крычаць.

Але выконываць загады сільнай волі;
Змаганьне, дзеянне, драпежнасьць паказаць —
О, гэтага дык вы ня зробіце ніколі
Пра мляўкі супакой пачнеце нам казаць.

Дык будзе ўсё бяз вас, вы мляўкія натуры,
Пацыфістычныя і кволыя трусы!
Змаганьне, бой і сьмерць — вам вобраз за пануры.
На печы ў кажуху — там вашы галасы.

25.III.1918 — 25.III.1932

Ад громаў гарматніх зямля ўся стагнала,
Крыві чалавечай прымаць не ўспявала.
Нявіннага люду ў прымусе мільёны
За справу тыранаў ішлі ў бой шалёны.

.....
Уставай! Уставай, хто сьпіць у няволі!
За злыдняў справу ўжо даволі
Бязмэтна йсьці на зьніштажэньне:
Свайго нам трэба вызваленьня!
Далоў цароў, далоў іх путы!
Зьбірайцесь ўсе, хто ёсьць закуты
У ланцуг няволі той ганебны.
Далоў! Цары нам не патрэбны!
Пара змагацца за свабоду! —
Падняўся кліч усіх народаў...

.....
Крывіцкі народзе!
Кажы аб свабодзе.
Цябе воля кліча.
Зьбірайся на вечы!...
На вялікі сход
Ішоў народ...
Ішлі бяз прынукі.

У мазолях рукі.
У лапцях абуты.
Ішлі скінуць пугы;
Сказаць ішлі сьвету,
Каб праўду знаў гэту,
Што так як з прадвеку
Ня сьцерпяць ўжо зьдзеку;
Зьніштожаць прымусы.
Яны – Беларусы!
Іх воля бязмежна.
Іх кліч – Незалежнасьць!

.....
Ад гэтай усьцешнай і памятнай весткі
У лясох беларускіх сьмяялісь пралескі;
Шумелі радосна крывіцкія пушчы
І ціўкалі птушкі ў няпройдзенай гушчы.
Рунелі вясёла істужкі-палеткі;
Прывет слалі сонцу прыгожыя кветкі;
Старонка уся весялілась бязмежна:
 Беларусь – Незалежна!
 Сказала так веча...
 Ці чуў, чалавеча!?...
.....

Па крывавай усей завярусе
Шчасьлівейшыя вольныя былі,
Падаліся той самай пакусе,
Чым тыраны-цары праслылі:
 Не давалі свабоды слабейшым,
 Не хацелі іх кліч шанаваць,
 Царскім звычайем найганябнейшым
 Пачалі ў ланцугі іх кавачь...
З прагавітасьцяй страшнай, вялікай,
З ненавісьцяй заўзятай і дзікай
Карагод нат крывавай вадзілі,
Як Ёй цела на часткі дзялілі.

.....
Чатырнаццаць год ўжо прайшло з таго часу.
Як стогне Старонка бяз энку-галасу.

Як цяжка гаруе, цярпіць у прымусе.
Ці чуеш стагнаўшы ў бядзе,
Беларусе!?
Ня сьпі!
Зважай!
Няўпынна дзеяй!
Змагайся з поўнаю надзеяй
За кліч Крывіцкага Народу:
За незалежнасьць!
За Свабоду!

Беларусь

Хто сяньня бяз волі Цябе спамінае,
У сяньняшняя, любіць Тваё палажэньне —
Хай ласкі ніколі Тваёй не зазнае,
Хаця бы прасіў ён калі прабачэньня.

Бо гэтка аб заўтра ніколі не дбае,
І сяньня, нат здраду Табе мо гатуе.
Ён жаласьці ў сэрцы ніякай ня мае.
Ня чуе як злыдзень Цябе ўсьцяж катуе.

Вясна

Столькі дрэваў і кветак расьцвіўшых,
Столькі сонца праменьняў радосных;
А навокал шмат сэрцаў самлеўшых,
Шмат няволі і зьдзекаў нязносных.

Гэй, вясна! Ты стрымай свае кветкі —
Не давай ім цьвісьці, красавацца —
Калі нашы ў няволі палеткі,
Калі змушаны гірсе падацца.

Зрок у будучыню

Калі зрок скірую ў дарогу стагодзьдзяў
І дзеяў вяковых адкрыюцца далі —
У часу залівах я бачу разводзьдзе
І чую стагодзьдзяў таёмныя хвалі,
Што шумамі пены нясуць ўсьцяж навіны
Для нашай Краіны.

І бачу тады, як наш Край весяліцца,
Як кветкамі волі красуюць палеткі,
Як ў попелі зьдзекаў няволі крыж тліцца,
На могілках гнёту сьпяваюць як дзеткі.
Душой адчуваю я гэныя песні
На волі прадвесні.

Дух волі

З курганаў вяковых, са стогну стагодзьдзяў
Ускрэсьне дух волі — з трыумфам паўстане,
І ўсенькія енкі, што чутны ў народзе,
Заменіць ў змаганьне.

Пабудзіць да чыну, дасьць кліч ўсемагутны,
Завесіць працоўны наш сьцяг над Краінай
І дзейнай народ наш сярмяжны, пакутны
Папхне каляінай.

І пульсам магутным забьецца ў народзе,
Ахопіць змаганьнем і душы, і сэрцы,
Аж покуль ня пройдзе пашана свабодзе,
А сьмерць паняверцы.

Пратэст

Супраць няволі, зьдзеку, аблуды,
Стогну пры сьценках-стральніцах;
Супраць бяспраўя, што гне усюды,
Енку у лохах-вязьніцах;
Супраць тых залпаў, што ў вёсках чую —
Я пратэстую!

Хай крык збалелы, што з сэрца рвецца
Хмарамі неба закрыве;
Хай злыдням громам у сумленьні б'ецца,
Віхрамі, бура завые;
Хай ў душах люцкіх бунтам бушуе.
Хай пратэстуе!

Пратэст кідаю з душы збалелай
Проста тым злыдням у вочы,
Што ў прагавітасьці ашалелай
Знішчыць нас вельмі ахвочы;
Што абсьмяваюць справу сьвятую —
Я пратэстую!

Калі памру, дык мой дух паўстане,
Зямлі пратэстам у вочы гляне,
Громам усіх іх паваліць
Па-над Краінай будзе лятаці —
Пратэставаці.

У цёмных лохах, пры шыбеніцах
Марай у вочы ён стане
І з дзікай бурай, і ў навальніцах
Злыднем у вочы загляне,
Іхня сумленьня каб катаваці —
Пратэставаці.

Пратэст кідаю з мільёнаў сэрцаў,
Вечна што церпіць нягоды,
І з тых мільёнаў, што ў паняверцы,
З распачы, энку народы,
Якога мукі я ў сэрцы чую,
Дык пратэстую!

Будзеш незалежнай

Няшчасныя дзеі Цябе гартавалі
І сілу давалі ў нядолі бязьмежнай —
Ты мусіш паўстаці мацнейшай ад сталі
І быць незалежнай.

Хаця б Цябе пекла ўсе сілы тапталі,
Трымалі ў няволі рукою жалезнай —
Ты мусіш паўстаці мацнейшай ад сталі
І быць незалежнай.

Раней ці пазьней Ты зьбярэш свае роты
І пойдзеш у бой аканчальны, вызвольны.
Тады сьвет пачуе маланкі-грымоты
З пярунаў, што пусьціць народ паднявольны;
І злыдняўску страшну пачуе сьвет зьвягу,
І здзіўлена ўбачыць працоўных адвагу,
Што сыяг свой крываваы адважна паднялі
І пліту нядолі звалілі жалезну.
Тады Ты паўстанеш мацнейшай ад сталі,
Каб быць незалежнай.

Трымайся горда

Як сіла варожа
На нас пачне зьвягу
І путы наложа

На нашу адвагу,
І сьцісьне нас крыўдай
Балюча і цьвёрта —
Трымайся горда.

Калі вораг рукі
Нам сьцісьне ў кайданы
І кату на мукі
Мы будзем адданы;
Захоча зламаць нас
Усіх злыдняў орда —
Трымайся горда.

Калі сьмерць загляне
Нам страхам у вочы
І клікаць нас стане
Да вечнае ночы;
Калі капцюрамі
Усьцісьне нас цьвёрта —
Трымайся горда.

Уздым волі

Калі ўсё ломіцца ўнутры,
Моўкне пабеда веры —
Надзеяй мляўкасьць ты сатры
І ня шукай больш меры.

У рассудку зломленым тваім
На чыны ўздыму волі.
Змаганьня ў імпаце сваім
Ня мерай ты ніколі.

Сумлівы, трэзвасьць... а нашто?
Каб больш нас брала распач?!
Хоць чын наш быў бы нінашто —
У барацьбе ёсьць роскаш.

Маўчыць ці бье ў душы журба —
Нам цемру грэба ськінуць.
Ляпей сьмяротна барацьба,
Чымся ляжачым зьгінуць.

Дык хай ляціць бадзёры ўздым,
Над краем громам крыкне,
Разьвее ўвесь манлівы дым,
Хай вораг ўжо прывыкне.

Нас бачыць стойкіх ў барацьбе;
Ня знаўшых болі, страху;
Чужых той жаласнай мальбе
І мляўкасыці, і жаху.

Наш шлях — змаганьне

Наш шлях — змаганьне,
Чын бяз хістанья,
Бадзёрасьць з працай і барацьбой.
З душою гордай
І з воляй цьвёрдай
Па ім ідзём мы ў вызвольны бой.

Чужынцаў хмары,
„Сваіх” удары
Наш шлях барозьняць із года ў год,
Маною вечнай
І недарэчнай
Стаўляюць многа нам перашкод.

Той шлях за намі,
Што йшлі гадамі,
Абліты потам, крывёй, слязьмі.
А нараканьні

І плач, стаганьні,
Журба і мляўкасьць ішлі з людзьмі.

З тае прычыны
Прадзедаў чыны
Праз плач і енкі губілі моц,
І стогн стагодзьдзяў
І сьлёз разводзьдзе
Не асьвяцілі няволі ноч.

Ёсьць так з прадвеку,
Што чалавеку
Сьвяза ня можа карыснай быць:
Хаця бы з гора
Наплакаў мора —
Ня зможа волі сабе здабыць:

Бо гарт змаганьня,
Чын бяз хістаньня,
Бадзёрасьць з працай і барацьбой;
І духа гордасьць,
І волі цьвёрдасьць
Вядуць няўхільна ў вызвольны бой.

Дык шляхам гэтым
Пайдзём да мэты:
Да вызваленьня праз волі гарт.
А на пагрозы...
Ня капнуць сьлёзы —
Дастане кожны, хто сколькі варт.

Не паддавацца

Калі віхор пачне бандыцкія напевы,
І вые з посьвістам з пад плотаў і вуглоў,
І злосна ўзьнімецца, каб гнуць галіны, дрэвы,
Ламаць і штурхацца, ляцець на стрымгалоў —

Трасьцінка кволая прад сілаю сагнецца,
Але ня дасьць, аднак, сябе пераламаць.
Калі пасья вихор загіне, пранясецца —
Бадзёра голаву ізноў пачне трымаць.

Так трэба й нам браты, вихром не падавацца
І не пазволіць ім сябе пераламаць:
Пры добрых поглядах заўсёды аставацца,
Бадзёра голаву прад ворагам трымаць.

Бывае, што рака узбурыцца вясною,
Зімовы бруд з палёў увесь сабе усьсе
І плюне сьпененай і мутнаю сьлюною
На твар абхопленай прырэчнай паласе;

Магутным гоманам гудзіць, або рагоча
І дзікім голасам захопніцкім раве,
Разводзьдем — потапам усё заліці хоча —
Здавалася б ніхто прад ёю ня ўжыве.

А траўка кволая, маленькая такая,
Патрапіць каранем ў сырой зямлі сядзець,
Захопніцкі імпэт разводзьдзя працакае,
Пасья каб зноў устаць, прыгожа зарунець.

Хаця здараецца захопніцка навала
Яе маленькую пяском ўсю занясе —
Яна усётакі, хоць трудзіцца ня мала,
З пад ілу вырвецца, галоўку паднясе.

Так трэба й нам, браты, бадзёра ўсім трымацца,
Імпэт захопніцкі каб нас ня перамог.
А будуць нас душыць — ня трэба падавацца,
Хаця б сам сатана гнясьці нас ім памог.

Няраз бывае так, што летняю парою
Усе хмары цёмныя зьбіраюцца зусюль;

Наперад пруща ўсе вялізнаю гарою,
Захопніцка плывуць няведама і скуль;

На цёмным дыване маланкаю зазяюць,
Галосяць громамі і бураю задзьмуць,
Далоняй чорнаю палеткі абхапляюць,
Каб ліўнем-потакам згары на іх хлюснуць.

Але ўвесь іх імпэт ня страшны ёсьць палеткам:
Маланка, лівень, гром ня шкодзяць ім зусім,
Ды гэта нат яшчэ прыносіць сьвежасьць кветкам
І чысьціць лепясткі ад пылу краскам ўсім.

Так сама й нам, браты, ня страшныя ёсьць хмары
Чужынцаў ворагаў, што к нам зусюль плывуць;
Ня страшныя ёсьць нам пяронаў іх удары,
Што хітрай подласьцяй душу народну бьюць.

А іхні лівень нат нам змые рэнэгатаў,
Ачысьціць наш народ ад рознае брыды.
Але ня чэпіць нам радзімых нашых хатаў,
Што прастаялі ўжо бязьлікія гады.

А прыйдзе вась зіма: дае свае загады,
Грызе марозамі, мяцеліцай плюе.
Здавалася б ужо няма ніякай рады —
Надоўга ўсіх яна ў аковы закуе.

А бачыш сонейка вяснянае прыгрэе,
Загляне соладка зіме у злосны твар.
Зіма як не злуе, як з ветрам ня дурэе,
А ўсёткі пойдзе проч — вясна ўжо гаспадар.

І нас замаразіць зіма ужо ня зможа,
Ня будзе ўсьцяж яна віхуры паднімаць.
Загляне сонца нам і праўда пераможа,
І будзем вольна мы Крывіцкі сьцяг трымаць.

Шляхам змаганьня

Пратром свае вочы, працоўны народзе!
Век ночы праходзіць. Ужо — разьвіднаньне.
Ідзём мы магутна, ўсе дружна, у згодзе
Шляхам змаганьня.

Бяз скаргаў, пакоры, а думна і горда
Імкнёмся да волі бяз ценю хістаньня;
Наперад ідзём мы няўхільна і цвёрда
Шляхам змаганьня.

Мы ўжо не заплачам. Ні ў болі, ні ў страху
Ніхто не пачуе у нас нараканьня.
Бадзёра і горда пайдзём мы бяз жаху
Шляхам змаганьня.

Страсём сваю мляўкасьць. Пайдзём няўступліва.
Пакоры ужо ў нас ня будзе ні званьня.
Пайдзём мы ўсе горда, але справядліва
Шляхам змаганьня.

Наперад і разам, працоўны народзе!
Трымаймасья дружна ў вянку аб'яднаньня.
Наперад! Супольна. У ладзе і згодзе
Шляхам змаганьня!

Хай нам жыве...

Хай нам жыве Беларусь дарагая
Сьмела да волі ідзе.
Мэты сваей хай хутчэй дасягае,
Люд свой да шчасьця вядзе.

Мы за Цябе, наша родна Краіна,
Сэрцам, душой стаімо,
А як надойдзе патрэбна хвіліна —
Сьмела жыцьцё аддамо.

Мы — дзеці працы. Ня страшны нам хмары.
Усім мы дамо, хто што варт.
Жыцьцё патрапім злажыць на аўтары,
Бо ў сэрцы ў нас — волі гарт.

Дык, брацьця, ідзём мы наперад,
Куйма адважна свой лёс!
Доўгай нядолі парвём стары нерат,
Што мохам крыўды парос.

Буры стагодзьдзяў нас загартавалі.
Беды для нас моц далі.
Нас не зальюць ўжо варожыя хвалі —
Мы стаімо пры рулі.

Дык хай жыве Беларусь дарагая,
Сьмела да волі ідзе.
Мэты сваей хай хутчэй дасягае,
Люд свой да шчасьця вядзе.

Наш сьцяг

(Насьледаваньне М. Канапніцкай)

Сьцяг ткала наш жывая моц,
Што сьмерці не баіцца,
У хмарных днях, глухую ноч,
Дзе дух свабоды сьніцца.

І з крыўды сотнямі гадоў
Вілася нітка нова;

Із духа нашых прадзядоў
Тварылася аснова.

Наш родны сьцяг ёсьць на кіі,
Узятым з дубу ў полі,
Што вырас з бацькаўскай зямлі,
Пусьціўшы корань волі.

Ніхто ня вырве нам сьцягу,
Што з бурай разаўецца,
Калі на родным нам шляху
Дух волі адазьвецца.

Сьцяг мае наш адзіны кліч
Праўдзівы і магутны;
Змагайся і працуй Крывіч,
І больш ня будзь пакутны!

Сьцяг даў нам моц, ён нас вядзе,
Каб Край адвагай зьмерыць,
Той толькі хай за ім ідзе,
Хто ў перамогу верыць.

На прадвесні

Мы новай долі на прадвесні.
Стары ўжо сьнег сьцякае проч.
Ужо дух волі грае песьні.
Ужо ня страшна цемра — ноч.

Зіма праходзіць. Ёсьць надзея,
Што звалы лёду разабьём.
Заціхне ворагаў завая,
Як песьні волі запяём.

Да працы, брацьця, грамадою
Фундамант новы даць страсе.

Бяз сваркаў, згоднай чарадою
З нас кожны цэглу хай нясе.

Хаця няраз трашчаць марозы,
Грызньёй мяцеліца плюе
І бура злосна шле пагрозы.
Нязгода ведзьмаю снуе —

Кладзема цэглы мы пад сьцены,
Каб моцны быў наш родны дом.
У нашай хаце зробім зьмены
Змаганьнем, працай і трудом.

Сьпявайма згодна сонцу песні.
Яно асьвеціць цемру-ноч.
Мы новай долі на прадвесні.
Стары ўжо сьнег сыцякае проч.

Ужо пралескі расьцьвітаюць.
Зямля ўжо тчэ свой новы ўзор.
Свабоды духі нас вітаюць —
Сьмялей на вольны йдзём прастор!

Крывіцкі дух

Уцякай хутчэй манлівы дым,
Бо ўжо ідзе крывіцкі ўздым.
Уцякай цямноты ўвесь задух,
Бо ўжо ідзе крывіцкі дух.
Ідзе з нізоў ён, не з гары.
Трашчаць прад ім ўсе аўтары;
Дрыжаць усе байцы мань;
Дрыжаць багацьце і паны,
Дрыжыць і беленька рука,
Што эксплятуе бедака.
Дрыжаць прад ім багі і чорт,
Бо знаюць, што для іх кагорт

Нясе ён пугы — ланцугі —
Бярэ ў рассудку абцугі.
І слугі іхнія дрыжаць,
Бо знаюць, што ім не зьдзяржаць:
У барацьбе крывіцкі дух
Іх разьнясе у прах і пух.
Бо ён магутны сьмела йдзе;
Нясе пацеху у бядзе.
Жыцьцё нясе для беднаты,
Сьвятло для доўгай цемнаты.
Ману ён доўгую уняў,
З гразі бядноту ўсю падняў.
Яе ачысьціў, асьвяціў.
У яе душы ён загасьціў.
І ад яе бярэ ён моц,
Каб разагнаць ўсю цемру-ноч,
З гразі стагодзьдзя ачышчаць
І духам праўды асьвячаць.
Дык глянь-жа, наша Старана,
Дрыжыць як крыўда і мана,
Як корчыцца манлівы дым,
Бо йдзе па ім крывіцкі ўздым.

Пагоня

Ляціць Крывіцкая Пагоня
Праз горы, рэкі і лясы,
Праз мора, акіяны, нават
На хмары пнецца ў небаьсы.

А гэтай слаўнае Пагоні
Ніхто ня можа упыніць,
Бо дух Крывіцкага ваякі
З мячом агністым там сядзіць.

І гэны меч падняў высока,
Прыціснуў шпорами каня

І дзесьці прэцца ён далёка,
Аж стогне й енчыць ўся зямля.

Куды-ж сьпяшыць Пагоня наша?
Каго дух-рыцар хоча біць?
Над кім памсьціцца хоча строга,
Што так імчыць, аж ня спыніць?

Маскаль, ці Лях яго угневіў,
Татарын скрыўдзіў, ці Крыжак,
Грунвальдзкую пабеду можа
Прыпомніў ён і гоніць так?

О, не, працоўны ты мой дружа,
Ня тым наш рыцар заняты:
Імчыцца ён у край пакутны,
Там, дзе жывуць яго браты.

Сьпяшыць Крывіцкі рыцар з неба
У старонку, сковану ў ланцуг,
Распутаць хоча ёй Пагоню,
У жывых братоў — збудзіць там дух.

Наш дух

З доўгай, крыўднай болі,
Вечнае бяды
Вырвецца да волі
Дух наш малады.

Клічам да змаганьня
Край ускалыхне,
Усіх да аб'яднаньня
Дзейнасьцю папхне.

Будзе ён бадзёра
Волю галасіць

І сьпякоту гора
Вераю гасіць.

Вузел злы развяжа,
Горда ўзьніме сьцяг,
Нам усім пакажа
Долі нашай шлях.

Песьня беларускай моладзі

Мы бойкая моладзь — арлы маладыя,
За намі йдзе воля братоў.
У душах нашых шчырых ідэі сьвятыя,
А ў жылах — Крывіцкая кроў.

А гэтую волю, мы моладзь, здабудзем,
Хаця б было трэба ахвяр,
Хаця б было трэба вялікіх натугаў,
Хаця б — класьць жыцьцё на аўтар.

Дык дружна, мы брацьця, гартуймся моцна,
Магчы каб нам волю здабыць,
Хаця бы пры гэтым прышлося нам нават
Нялюдзкую моц паваліць.

Ня боймся бураў, віхураў, марозаў,
Мы ж — дзеці працоўнай сямі.
Ня боймся злыдняў, ані іх пагрозаў,
І так калісь ляжам ў зямлі.

Гартуймся, брацьця, да ўсіх нявыгодаў;
Вучэмся Край свой кахаць,
Каб наша Старонка, Старонка няшчасна
Магла перастаць гараваць.

Няхай нас ня страшыць ні голад, ні холад —
Да гэтага, брат, прывыкай.

Вучыся, працуй і змагайся, як волат,
Братом ты сваім памагай.

Заглядывай часта ў сялянскую хату;
Нясі там навукі сьвятло.
Нясі там пацеху сярмяжнаму брату,
Вучы, каб ня даўся ў ярмо.

Ня бойся ўзяць ў рукі плужок, ці рыдлёўку,
Ад працы ты, брат, не ўцякай,
Бо працай ты зробіш няволі дамоўку,
Дык лень ад сябе праганяй.

Гартуй сваю волю, і нэрвы, і цела,
І дух наш народны змацняй,
Каб мог ты калісьці адважна і сьмела
Паклікаць: народзе ўставай!

Сіла

Калі ўзяць ўсю прошласць і сённяшні час,
Пачаць разглядаць так у думцы сваёй,
Дык можна сказаць, што на сьвеце у нас
Пануе тут сіла, ўсе чэсьць даюць ёй.

Але. Сіла, грошы, аб быт барацьба —
Багі васьмь якія пануюць цяпер.
Ня думай, што прыйдзе нам праўды сяўба:
Яе тут замучаць на сьмерць сіла-звер.

Дык, брат Крывічанін працоўны ты мой,
Які ж з таго прыклад быць можа для нас?
Тварыць трэба сілу, вясці трэба бой,
А прыйдзе напэўна для нас лепшы час.

Калі будзе сіла і ў нашых руках,
Дык праўда сама прыйдзе нам з барацьбы;

І тое, што маем мы толькі у снах,
Узыйдзе й зацьвіце з баявое сяўбы.

Узмацняй, Беларусь...

Узмацняй, Беларусь,
Сілу дзетак сваіх,
Каб маглі ўсе грудзьмі
Бараніць праў тваіх.

Бо ніхто для Цябе
Добрай волі ня дасьць,
Толькі дзеткі твае
Мусяць самі узяць.

А ці ведаеш, брат,
Што ня лёгкая рэч
Ськінуць злое ярмо
З маладых кволых плеч.

Дык гаргуй сваю моц,
Каб быць цьвёрдым як сталь,
І працуй дзень і ноч,
Як у кузьні каваль.

Бо ня ведаеш дня,
Калі прыйдзе той час,
Калі волі сямья
Заклікаць будзе нас.

Заклікаць будзе нас
Да работы сьвятой:
Шукаць праўды сабе,
Рабіць глум над бядой.

Дык ўзмацняй, Беларусь,
Сілу дзетак сваіх,

Каб маглі ўсе грудзьмі
Бараніць праў Тваіх;

Каб маглі за Цябе
Усе гарой пастаяць,
А ў патрэбе, бядзе
І жыцьцё нат аддаць.

Гартуйся, моладзь

Гэй, моладзь, гартуйся
К рабоце рыхтуйся,
Бо ўстане айчына,
Пакліча да чынаў.
Гартуй сваю волю,
Каб мог выкуць долю
Сабе залатую,
Як сталь ня гнутую.
Гартуй свае нэрвы,
Каб мог без пярэрвы
Жыцьцё ўсё змагацца,
У няволю ня здацца.
Гартуй свае рукі,
Каб мог бяз прынукі
Зямельку араці,
А злыдням ня даці.
Гартуй свае ногі,
Каб ў Краю дарогі
Прайсьці мог ўсе вокал
І відзець як сокал,
Братом як живеца:
Сьвяза ці ім льеца,
Настрой ці бадзёры,
Ці гнуцца ў пакоры
Прад кожным нягодным,
Манлівым і шкодным.
Гартуй усё цела,

Старонка каб мела
З цябе шмат пацехі,
Каб жыць магла векі.
Калі будзеш сільна
І зьвінна, і лоўка,
Дык будзе Айчыны
Спакойна галоўка.
Краіна магчыме
Тады быць бяспечна,
З сваімі сынамі
На славу жыць вечна.

Ставайма ў шарэнгу

Ставайма ў шарэнгу,
Хлапцы-дзяцюкі;
Ставайма ўдалыя
Байцы-юнакі.

Нясема з сабою
Мы сілу і гарт,
Бо кволы і мляўкі
Нічога ня варт.

А бойкім хлапцом, дык
Няма перашкод:
У вадугу і агонь ўсе
Ідуць упярод.

Раўнуймася хутка
І роўна, як шнур,
Ды стойма мы прутка
І моцна, як мур.

Хай нашая постаць
Бадзёрасыць дае;

Хай знаюць суседзі,
Што гарт ў нас жыве.

Як трэба нам будзе
Ісьці у паход
Дык пойдзем маланкай
І бурай ўпярод.

Шукаць будзем праўды,
Ісьці за ёй ў сьлед,
Хаця б нам прышлося
Разьбіць увесь сьвет.

Пазычаць нам крыльляў
Арлы, сакалы.
Мы з імі паймчымся
Разьбіць кандалы;

Распугаць Пагоню,
Падняць родны сьцяг,
Узяць лёс ў далоню,
Прагнаць мляўкі страх.

І нас ня стрымае
Ніхто на зямлі,
Аж край дачакае
Свабоднай сямі.

Узьляцім, браты...

Узьляцім, браты,
Лётам сокала
І зірнём на сьвет
Усюды вокала.

Убачым як жывуць
Людзі вольныя

І ня гнуць сьпіны —
Непакорныя.

Як ўсяго свайго
Ня чураюцца
І братоў сваіх
Ня стыдаюцца;

Як пяюць свае
Песьні родныя,
Не глядзяць ці ўсе
Яны модныя;

Як шануюць там
Мову родную
І даюць усе
Ім чэсьць годную.

Як кахаюць ўсе
Свой край родненькі;
За яго кладуць
Нат галованькі.

Паляцім, зірнём
На сьвет вокала
І убачым ўсё
Вокам сокала.

Прыляцім адтуль
Да сваіх братоў
І заглянем мы
Да усіх кугоў.

Паглядзім ці ў нас
Гэтак робіцца,
Ці ня раз бяда
Праз нас родзіцца.

Навучэмася
Быць адважнымі,
Справядлівымі,
Не прадажнымі;

Знаць цану сабе
І ня корчыцца,
Хоць на нас паны
Будуць моршчыцца.

Калі мы, браты,
Дагадаемся
І на вольных ўсіх
Наўглядаемся —

Тады мо й да нас
Прыйдзе шчасьцейка.
Дык зважай ты, мой
Мілы брацейка!

Бацька і сын

На пяшчанай ральлі
Беларускай зямлі
Хлебароб жыў працоўны, бяздольны.
Дзень і ноч працаваў,
Сілы ўсе аддаваў,
Каб мець хлеба кусочак штадзённы.
Меў ён сына хлапца —
Маладога ўдальца,
Ня прыгоннага духа: бунтарны,
Што яму памагаў:
Сеяў, пасьвіў, араў
І быў зоркай яму сьветазарнай.
Бацька з сынам тады
Не баялісь бяды,

Працай, потам яе праганялі,
І праз шмат мазалёў
Із дзірвану-палёў
Хлеб з мякінай сабе здабывалі.
Бацька, быццам, нат быў
З сваёй долі шчасьліў
І паслушна бядзе аддаваўся.
Ён, як кажуць, „мужык”
Да ўсяго быў прывык
І палепшыць жыцця не зьбіраўся.
Але сын малады
Ненавідзеў бяды
Бадзярнейшым ужо глядзеў вокам.
Бачыў шмат курганоў,
Бачыў роскаш паноў;
Пранікаў ён пранырным ўсё зрокам.
— Бацька родненькі мой,
Трэ змагацца з бядой,
Нельга гнуці сьпіны прад панамі,
Бо яны-ж ад вякоў
Нас усіх мужыкоў
Выкарыствалі, жылі ўсе намі.
Бацьку сын так казаў
Ды яго ўсьведамляў,
Каб узяў ён усё пад увагу:
— Вось глядзі — кажа ён:
Не адзін нас мільён,
Што ўсе носім парвану сярмягу,
І із нашых то рук,
З нашых сіл, з нашых мук
Усе жывуць, ды ўсё сыта, багата.
А у нас, — бацька, глянь:
Позна ляж, рана ўстань
Працуй дзень цэлы ёмка, заўзятая,
А ўсё роўна, бяда,
Гора, пошасьць нуда,
З намі ў хаце сядзіць неразлучна.
Сілы ўсе нам бярэ,

Сьветлых дзён не дае
І жывём мы век сумна, ня гучна.
Вось на поле пайдзі,
Там і сям паглядзі:
Дзе зямлю толькі лепшу спаткаеш
У вялікіх кусках —
Уся у панскіх руках.
А зямельку сялянску пазнаеш
Па каменнях, пясках
І па вузкіх шнурках
Дый такое яшчэ не хапае,
Бо абшарнік адзін
Сотні ўзяў дзесяцін
Нас з прадзедаў зямлі выпіхае.
Вось касьцёл, глянь, вялік
І царква — самы шык.
І яны нашым потам абліты.
Чужынцы ёсьць пры іх
З роем служкаў сваіх.
А жывуць як?! І не працавіты.
І чаму-ж ім ня жыць,
Як ня трэба тужыць,
Як прыносіць „мужык” ўсё гатова,
Дый цалуе руку,
Каб яму бедаку
Пасьля сьмерці жылося нанова.
У хаце хто захварэй,
Ці, няшчасьце, згарэў —
Хоць ня мае і хлеба кусочка —
Селянін наш ідзе,
Пазычае ў бядзе
І нясе да чужога ксяндзочка.
— Вось, ксяндзочку, вазьмі
І малітвай зьнімі
Мае беды, маё ўсё няшчасьце.
Усьцеражэ можа Бог,
Бо я сам не ўсьцярог...
Вазьмі, войча, вась злотых „пятнасьце”.

І мазольна рука
Мужыка — бедака
Адае пазычаныя грошы,
Чужынец каб мог жыць,
Добра есьць, смачна піць,
Каб быў сыты, вясёлы, харошы...
І дзе толькі зайдзі
Там і сям паглядзі —
Убачыш многа паноў як гуляе.
Кожны грошы бярэ,
Смачна п'е і жарэ
І ніхто мазалёў з іх ня мае.
А тут, бацька, працуй,
З нэндзай, бедай гарцуй,
А вясною — ўжо хлеба ні званьня.
І хаця сам здыхай,
А падаткі давай,
Бо інакш — сэквэстратар загляне...
І ўсяляка бяда,
Голад пошасьць, нуда
Нас гаротных датуль будзе мучыць,
Покуль мы бедакі
Будзем ўсе дуракі,
Не пачуе нат голас магутны
Увесь сьвет, як вялік,
Што прачхнуўся мужык
У хаце ўласнай сваей каб лепш жыці
І яго нізашто
Не ўвядзе ў блуд ніхто:
Перастаў ён тутэйшым ўжо быці...
І хадзіў той сыноч
Па ўсей вёсцы знарок,
Навучаючы люд свой сярмяжны,
Каб цану знаў сабе,
І ў сваей барацьбе
Каб быў стойкі, праворны, адважны.
І народ зразумеў,
Што ён долі ня меў,

Хоць сьвет цэлы карміў сваім потам,
Хоць дамы будуваў
І паном аддаваў —
Як жабрак сам валяўся пад плотам.
І хто ведае як
Паступаў бы бядак,
Што рабіў бы народ наш вясковы.
Мо за глум і за зьдзек,
Што цяпеў цэлы век
Быў бы мсьціцца ужо ён гатовы.
Але зараз паны
Зазванілі ў званы,
Паднялася вяліка трывога,
Аж чужыя папы,
Як пры печцы клапы
Заварушылісь — клікалі Бога:
— Гэта-ж страшная рэч!
Ськінуць хоча ўжо с плеч
Абавязкі мужык — хам няўдзячны:
Ужо ня ходзіць ў царкву,
Уверх дзярэ галаву;
Хлеб з мякінай яму ўжо ня смачны.
І чужая ўся косьць,
Дзе яна толькі ёсьць,
Падняла надта моцную зьвягу,
І вялікі данос
Кожны ўладзе панёс
На „мужыцкую” гэтку адвагу.
А каб быў стары лад,
Каб ня ўстаў „мужык-гад”
Пачалі таго хлопца шукаці,
У ланцугі яго ўзяць,
Каб ня мог больш казаць,
Каб братоў больш ня мог ўсьведамляці.
Ад старога айца
Яго сына-ўдальца
З хаты роднай яму адарвалі
І на шмат доўгі час

Яго воблік ўсім згас:
У вязьніцу на доўга схавалі.
А сам бацька стары
Сох з бяды без пары
І з нуды, што ня бачыў сыночка.
Ён старэнькі ня мог
На дзірванах-палёх
Здабыць хлеба з мякінай кусочка.
І ад голаду паў.
Так жыцьцё ён аддаў —
Як паны піва-мёд папівалі,
А суседзі яго —
Хлебароба таго —
У зямельку навекі схавалі.
Але кліч малайца
Яго сына-ўдальца
Не памёр. Не памрэ ён ніколі.
Будзіць ён свой народ,
Каб ішоў упярод
Каб ішоў ён да лепшае долі.

Паход галодных

Ці быў калі, дружа, ў галодных паходзе
За сьцягам чырвоным ў працоўнай руцэ?
Ці бачыў магутны там дух у народзе,
Наперад што плыў, як цячэньне ў рацэ?

Ці чуў ты галодных, што ў сытых прасілі:
— Давайце нам працы!
Давайце нам есьць!
Як сытыя людзі на іх галасілі:
— Зьйдзіце з дарогі!
Інакш будзем біць!

А гушча галодных, як хваля на моры
Плыла ўсё наперад, глядзеўшы на сьцяг,

Аж сытыя людзі далі ім...

О, гора!...

Далі валавяны гасьцінчык...

Трах!...

Трах!...

Тады пачаліся праклёны ў народзе,

Які з абурэння ня меў нават слоў:

У шмат нешчаслівых, што йшлі у паходзе

Цякла іх нявінна працоўная кроў.

І вось захістаўся ў руцэ сыцяг чырвоны,

Бо волат, каторы нёс горда яго,

Прашыты быў куляй. А голас ягоны

Раздаўся:

— Браты, дамагайцеся свайго!...

Упаў на каменьні працоўны той волат.

А ўсёткі трымаў йшчэ чырвоны свой сыцяг

І сілай апошняй, павысіўшы голас

Сказаў:

— За галодных ўміраць мне ня страх!

І зараз за ім там кабета старэнька

З дзіцяткам худзенькім ў паходзе ішлі.

Яна і пацеха яе дарагенька

Аднэй тэй жа куляй прабіты былі.

А іншы з працоўных схапіў сыцяг чырвоны

І горда, высока яго зноў падняў...

І гушча галодных ішла зноў наперад,

Нат штых востры сытых яе ня уняў.

Змагацца і дзеяць

Працоўны народзе, даволі нам плакаць;

Даволі расіці слязьмі ўжо зямлю,

А трэба лепш дзеяць, змагацца й патрапіць

Узгараць і ачысьціць паросшу ралю.

Ці бачыў калі хто, жыцьцё без змаганьня?
Ці жаласьць ў прыродзе знашоў хто ў каго?
Дужэйшы слабога бярэ без чаканьня,
Ніштожыць і мае карысьць із яго.

Ліс зайца хапае, воўк ліса задушыць,
Шчупак другу рыбу лакома лыкне;
Дуб слабшае дрэва сабою заглушыць,
Каршун за нявіннай тэй птушкай шмыгне.

Нявінная птушка лятае шчасьліва
Ї бяз жаласьці мушкі хапае, жарэ
І ўсё наагул, калі ёсьць нярухліва
Бязжаласна згіне ў прыродзе, памрэ.

А мо чалавеку прырода ёсьць накша?
Мо людзі спагаду тут маюць ў каго?
Мо сьлёзы і беды зварушаць аднача
Шчасьлівейшых, вольных, хаця б аднаго?...

Ня будзе палёгкі, каб плакаць хоць векі,
Шукаючы волі і шчасьця ў жальбе —
Нічога ня знойдзем і будзем мець зьдзекі,
Бо шчасьце і воля живуць ў барацьбе.

Дык, брат беларусе, даволі нам плакаць,
Даволі расіці сьлязьмі ўжо зямлю,
А трэба лепш дзеяць, змагацца й патрапіць
Узгараць і ачысьціць паросшу ралью.

За плотам могілкаў

Проходзі! Посидіце у мяня.
Я у себя. Вы вь гостяхъ.
(З надпісу на магільным памятніку
на сірацінскіх могілках на Антокалі).

За местам, ў лесе ціхім, сумным,
Таёмным нейкім і задумным
Ёсьць могількі сірот, бадзякаў
І вольнадумцаў, і ваякаў
За волю розуму і думкі,
За смелыя свае лятункі.
Равом абведзеныя плыткім,
Паросшым зельлем нейкім брыдкім,
Яны адзелены гарою,
Калючых дратаў чарадою
Ад могількаў другіх „свяцейшых”,
Тых нейкіх „лепшых”, багацейшых...
Тут сыпць бядота і бунтарства,
А там мамоны валадарства.
Тут воля розуму і думкі,
А там — нябесныя лятункі.
Тут холад, голад і цярплівацьць.
Там — права, цнота, „справядлівацьць”.
Там гонар, слава, прывілеі,
А тут бунтарнікі плебеі.
Сварыліся ў жыцці заўсёды,
Дык і няма па смерці згоды:
Суседства дротам аддзялілі,
Гарою, плотам засланілі.
Ляжыць тут той, хто быў ахвочы
Заглянуць праўдзе проста ў вочы;
І той, хто меў калісь адвагу
Паслухаць сільных моцну зьягу;
Сьмяяўся з розных забабонаў,
З легендаў, казаных з амбонаў.
Ляжыць тут — хто не спавядаўся,
Хто страху пекла не баяўся,
Што знойдзе праўду меў надзею,
Казаў „праўдзівым” — вы зладзеі!
І той, ў жыцці зрабіў хто глупства:
Сябе прыкончыў самагубствам.
Й за бедны быў, каб заплаціці,

Дык з „лепшымі” ня можа быці.
Ні ксёндз, ні поп ня йшоў за гэтым.
Бяз модлаў платных ў месцы гэтым
Так сама ціха пахаваны,
Як і ў жыцці — нікім ня знаны..
Ляжаць байцы бунтарства, волі.
Ляжаць у ціхай ўсе патолі.
Ня просяць мольбаў, прабачэння,
І не глядзяць, што ў нас ў сумленьні.
А толькі просяць пасядзеці;
На іх магілу паглядзеці;
Падумаць і застанавіцца,
Каб йсці пасяля і з крыўдай біцца;
Ня гнуць прад цемраю паклонаў,
Сьмяяцца з розных забабонаў.

Чын

З жалем і плачам, ў распачы, зьдзеку,
У бездне няволі, прымусе...
Нельга-жа жыці так чалавеку! —
Чын! — ёсьць твой кліч, Беларусе.

Йдзі супраць цемры, хітрай аблуды,
Супраць маны панавання.
Кліч хай імкнецца рэхам усюды:
Чын! — камандзірам змаганья.

Сьмейся са сьмерці, болі і страху.
Сьмела ідзі бяз хістанья —
Рыцарам волі нельга мець жаху —
Чын кліча ўсіх да змаганья.

Сэрцаў пажарам край свой абнімем,
У душах бадзёрасць ўзнясецца,
Воляй няўхільнай сцяг свой паднімем.
Воляй ён нам разаўецца.

Шлях моладзі

З заблутанай бяздарожжы, прабіўшыся скрозь жыцьцёвыя віхуры, узышла беларуская моладзь на свой прасты, народны шлях. Узышла, каб ісьці ўжо гэтым роўным шляхам аж да мэты, каб браць за сабою ўсіх, каму баліць сэрца, глядзеўшы на спутаную Пагоню, на згорнуты наш народны сыяг, каму льюцца сьлёзы, гледзючы на гора нашай няшчаснай Маці-Краіны.

Дзеткі, ратуйце — кліча нас Маці-Старонка. Чыё сэрца не ўзварушыцца, чыя душа не адклікнецца на зоў і просьбы сваёй роднай маці?

Моладзь! Браты! Сёстры! Дружна, адважна ідзема гэтым простым беларускім шляхам, а дойдзем мы да мэты і здабудзем долю сваёй роднай Маці.

Хто зможа нам загарадзіць наш роўны радзімы шлях? Хто будзе мець сілу затрымаць бойкую, гаротную, сярмяжную беларускую моладзь? Хто дасьць лепшую ідэю, ад каханьня і ратаваньня сваёй роднай Маці?

Браты! Калі мы знайшлі ўжо гэты прасты народны шлях, дык пойдзем жа ім аж да мэты! Мы ня зблудзім, бо шлях гэты ёсьць прасты і наш радзімы.

Не затрымае нас ніякая сіла, бо мы маем магутную ідэю, бо ў жылах кіпіць беларуская кроў!

Прачніся, беларусе!

Прачніся, беларусе!

Звалі з сябе вяковую, маной зашытую дзяругу.

Страсі стагодні пыл, што засьцілае вочы.

Падніміся!

Глянй на сваё, ліхазельлем паросшае поле. Глянй і паслухай, як прагавіта дзяруцца суседзі, што карыстаюцца сном тваім, гаруць тваю зямліцу і засяваюць маной твае родныя гоні.

Паслухай!

Якім страхоўцем адчуваецца рогат, сытых тваёю зямліцай суседзяў...

Дзеці твае плачуць!

Плачуць над сваёю нядоляй, песьцяць мазалямі сваю родную зямліцу і просяць, каб дала ім кусочак чорнага хлеба.

Яна — зямліца — сама ў нядолі. На яе пасягаюць прагавітыя рукі чужынцаў і засяваюць зярняты пагана-манлівай здрады. Дык устань гаспадару!

Устань браце!

Памажы працаваць тым, што прачнуліся, бо прагавітыя суседзі сьмяюцца, што нас мала на родных гонях, што мы не ўмеем, што не здольны гаспадарыць на сваёй зямліцы.

Прачніся, беларусе!

Звалі з сябе камень цямоты. Глянь зрокам вольных прадзедаў-волатаў, зрокам, пранікаючым у таямніцу руінаў, раскрываючым агіду стагодзьдзяў, загляні ў курганы, раскіданыя па ўсёй зямліцы.

Глянь вокам арліным!

Вокам, што ня сплюшчыцца ад манлівага бліску шляхоцка-панскае справядлівасьці.

Ідзі!

Гары і засявай потам аблітае поле. Працуй і сьпявай вольныя песьні.

Сьпявай!

Каб зашумелі рэхам свабоды беларускія непраходныя пушчы, каб усьцешыліся раскіданыя па курганох беларускае зямліцы прадзедаў косьці.

І засявай свае гоні!

Засявай зярном справядлівасьці, каб вырасла і заглушыла ману, каб пракарміла тваіх працоўных унукаў і дала ім сілу і беспрарыўную бадзёрасць, каб яны ніколі не заснулі, а цягнулі зачатыя табою вольныя, працоўныя, адраджэнскія беларускія песьні.

Ня ў нас вясна

Вясна. Сонца. Жыцьцё. Радасьць...

Ня ў нас браты.

Зіма вяковая марозіць нашыя душы.

Страшная мяцеліца завявае нашыя палеткі, плюе людзям у вочы.

Людзі... Запужаныя. Не адважываюцца выставіць галавы з хаты. Сядзяць. Выглядаюць пагоды. Чакаюць перамены.

А бура вые, плюе, рагоча. Мароз цісьне...

Чорныя хмары навеслі над усёй Краінай.

А над запужанымі крывіцкімі хатамі ўецца ў змаганьні дух Беларускай Нацыі. Ён прабуе разagnaць хмары, борацца з мяцеліцай, б'ецца ў сэрцах прыгнечанага народу, сьвеціць надзеяй у ягонай душы.

— Сонца!

Вясны!

Жыцьця!

Радасьці! — загаласіў у распачы беларускі народ.

— Ха, ха, ха! — зарагатала цемра:

Просьцяць?!..

Жабракі!..

Рабы!..

Умеюць толькі плакаць і прасіць!..

Засыпаць іх сьнегам!

Закаваць навікі лёдам няволі!..

Няма месца мляўкасьці цяпер на сьвеце! Засумаваў дух Беларускай Нацыі, убачыўшы убогасьць волі свайго народу, памкнуўся з большым імпэтам па ўсёй Беларускай Краіне. Парываў сэрцы, запаліваў у душах жыцьцёвую бадзёрасць, дадаваў сілы волі, адвагі і ўканцы вуснамі працоўнага народу загаласіў:

— Далоў страх!..

Выходзьма на родны прастор!..

Мы ж дзеці працоўнай сям'і — што нам мароз, мяцеліца, хмары?!

Аглядайма свае палаткі!

Расчышчайма дарогі!

Працай і змаганьнем разаб'ем лёды вяковае зімы!

Разгонім хмары!

Змусім сонца сьвяціць нам!

— Ого-го! — загудзеў сівер.

— Ві-і-дзі-іш ты і-іх! — засьвістала мяцеліца:

Ня просьцяць?!..

Ня плачуць?!..

Ня гнуцца?!..

Яны ўжо не жабракі...

Не рабы...

У іх ёсьць моц духа.

— Адступаць патроху — загадала зіма: вораг аказываецца ёсьць моцны. Прыдзецца зьмякчыць.

Але з боем!

У змаганьні!

Дабравольна нічога!

Такі ёсьць наш і ўсяго сьвету закон...

.....
Вясна. Сонца. Жыцьцё. Радасьць...

Ня ў нас, браты.

У нас — змаганьне за вясну.

У нас — праца для будучага жыцьця.

У нас — сум для будучай радасьці.

Лявон

Вольна на сваёй зямлі гаспадарыў Лявон. Перад ягонай сілай уступалі непраходныя пушчы і ператвараліся ў ураджайныя палі. Ад ягонай працы красаваліся збожжам палеткі і рунелі сенажаці.

Рупліва даглядаў Лявон свае родныя гоні і мазалістымі далоньнямі песьціў свае палеткі, дабываючы з іх сабе і сваёй сямейцы кусок чорнага штодзённага хлеба. Сэрцам і душой любіў ён сваю гаспадарку і быў шчаслівы.

Прышлі злыя суседзі. Яны забралі Лявонаву гаспадарку, дзяцей і братоў ягоных параблі парабкамі, а самога яго прагналі з роднай хаты.

Дужы быў Лявон і дужыя былі браты ягоныя. Але загубіла іх іхняя мляўкасьць сэрца, іхняя ўступлівая душа.

— Бараніце сваю зямлю! Ня йдзіце ў няволю! Праганяйце ворагаў! — казала ім прыродная жыцьцёвая сіла. Але душа і сэрца іхняе былі апанаваны духам рабскай мляўкасьці. І дух гэны казаў ім: „Ня стаўце заядлага апору злomu...”. „А хто бы цябе прымушаў тысяча крокаў — ідзі з ім яшчэ раз столькі...”. „Як хто табе дасьць у шчаку — падстаў яму другую...”. „А хто бы дзеля сукні хацеў цябе вадзіць па судох — адступі яму і плашч...”. „Багаслаўленыя ўбогія ў духу...”.

І Лявон адступіў. Стаўся ўбогім духам. Ягоныя дзеці, браты і сёстры цягнулі цяжкую лямку няволі; потам і крывёю аблівалі родную зямліцу, працуючы на сваіх злыдняў.

Калі Лявону захацелася есьці, ён пайшоў у лес, сеў там пры рухлівай дарозе і выцягнуўшы рукі прасіў міма праходзячых.

Зьвяры і птушкі, абачыўшы так дужага, здаровага і маладога жабрака, не маглі надзівіцца з гэткай супрацьпрыроднай зьявы і з агідай паглядалі на сідзячага чалавека. Калі Лявон падняў у гару вочы, убачыў як вялікі арол хлынуў з гары на пралятаючага галуба, злавіў яго ў капцюры, сеў на горцы, пачаў смажна есьці яшчэ цёплае галубінае мяса і, кіруючы зрок на Лявона, казаў:

— Трэба сапраўды чалавекам стацца, каб упасьць так нізка: маючы гэткую сілу, здароўе і маладосьць — ня браць, а прасіць. На што яму зрок і розум, калі ўсё гэта ён так марнуе!?

— Дурны ж ты, Лявоне, калі думаеш знайсці жаласьць у прыродзе, — казала лісіца смашна заядаючы птушку, злоўленую спадцішка ў кустох.

— Цяр-пі, цяр-пі — ня выцярпіш! Прасі, прасі — ня выпрасіш! — шчабяталі ластаўкі, пражорліва хапаючы налятту мухі і камары.

— Глян-нь-нь-нь як трэба! — дундзеў камар на вуха Лявону і смактаў ягоную кроў.

— Як ніс-с-с-ка ўпаў чалавек, — шыпела зьмяя, душачы злоўленую мышку.

— Разгалісты стары дуб шырока разгарнуў свае галіны, каб закрыць сонца стаўшым пад ім квольым кусцікам. Ён заглушае іх, каб яны не забіралі з зямлі патрэбных яму сокаў. Шуміць стары дуб, глядзіць на Лявона і задумываецца над гэтай супроць прыроднай зьявай: сільнае, здаровае і разумнае стварэньне просіць ласкі, каб ня ўмерці з голаду.

— Такі малады і здаровы, а просіць! — казалі праходзячыя міма людзі, ківаючы галавамі, і нічога не давалі Лявону.

— Рабі так, як я: не прасі, а бяры! Ня будзь жабраком! Схамянися! — крычаў з гары арол.

— Праўда, праўда! — шумеў лес.

— Але, але, — паківала прырода.

Схамянуўся Лявон. Устаў бадзёра. Выпрастаў свае шырокія грудзі і зрокам волата паглядзеў уздоўж дарогі. Па дарозе ехаў чацьвёркаю адзін з тых, што забралі Лявонаву гаспадарку, што ягоных дзяцей, братоў і сёстраў парабілі нявольнікамі, што выгналі Лявона з ягонай хаты.

— Шкада мне цябе, Лявоне. Ідзі да мяне і працуй, так як робяць твае браты і сёстры. Я цябе за тое карміць буду, сказаў пад'ехаўшы ажырэлы крыўдзіцель.

Лявон маўчаў. Яго ўжо пакінула рабская пакора і мляўкасьць. У душу ягоную ўвайшла тая бадзёрая, прыродная сіла, якая кажа арлу дзёрці галуба, ластаўкам хапаць жывыя мухі, камару смактаць кроў.

— Вон з маіх палеткаў, або тут табе сьмерць! — крыкнуў Лявон, падскочыўшы да свайго гнабіцеля і сьціснуў яго за горла.

— Прыйшоў да розуму! — сказала лісіца.

— Ужо годны нашага роду! — крычаў арол.

— Ужо не памрэ ён з голаду! — цьвердзіла прырода.

— Даруй жыцьцё! — пішчэў ажырэлы крыўдзіцель, і нека вырваўшыся з рук Лявона папёр наўцёкі.

Калі Лявон прыйшоў дамоў, убачыў, як уся радня ягоная абліваецца крывавым потам, працуючы на карысьць гнабіцелям пад бізунамі цівуноў.

— Браты, даволі здзеку! з нашай гаспадаркі, з нашай працы — усе плады нам! Мы гаспадары нашай зямлі! Далоў крыўдзіцеляў! — галасіў Лявон. Але ягоныя браты і дзеці не разумелі яго. Яны дзівіліся з такіх клічаў і казалі яму:

— Ці ж ты, Лявоне, забыўся, як нас вучылі: „Любіце крыўдзіцелей ваших, рабіце дабро тым, якія вас ненавідзяць і маліцца за тых, якія вас праследуюць і з'агіджаюць”.

— Браты! — гэта навука мляўкасьці і сьмерці, навука для рабоў і нявольнікаў.

— Ды ж гэта, кажуць, Божыя словы!

— Не! — гэта словы людзей, што хочуць панаваць над намі! Бог інакш уладае, ягонае іншае права! Я быў у лесе, бачыў там жыцьцё стварэньняў, якімі кіруе сам Бог. „Айцец ваш нябесны жывіць іх”. І я ня бачыў там жаласьці і міласэрдыя. Там права сілы. Там сьмерць слабейшага ёсьць шчасьцем дужэйшага. Там уступлівага і мляўкага чакае сьмерць. Там сільнейшыя, або хітрэйшыя пажыраюць слабейшых.

Так „Айцец ваш нябесны жывіць іх”.

Такім Бог стварыў сьвет. Такая ёсьць ягоная прырода. І мы, як частка прыроды, ня ў сілах супроцьставіцца ёй. Каб ня ўмерці з голаду, каб ня згінуць у ланцугах няволі — мусім біцца з крыўдзіцелямі, адбі-

раць, што ёсьць нашае, каб магчы вольна гаспадарыць, не прад кім ня гнуцца! Бо лепш умерці за свабоду, чымся гніць у няволі!

Вось дзе словы жыцьцёвай праўды, словы дзеючай прыроды!

І змянілася радня Лявонава, зразумела жыцьцёвую праўду, пачула сілу няпераможную і пайшла праганяць крыўдзіцеляў, каб зноў вольна загаспадарыць на сваіх родных палетках.

Будзь гатоў

Калі яшчэ ня так даўно Віленская Беларуская Гімназія была тэрэнам камсамольскіх уплываў — цяпер як відаць з беларускай прэсы, там разьвіваюцца беларускія скаўты, якіх як ведама галоўным клічам зьяўляецца: Бацькаўшчына!

Як падае блізкая да В.Б.Г. прэса, у кароткім часе арганізатары скаўтаў змаглі зацікавіць моладзь скаўцтвам і гэтая моладзь зразумела, што беларускі скаўтынг для адраджэньня беларускага народу вельмі патрэбны. Дружына беларускіх скаўтаў усьцяж узрастае лічбова і якасна.

Сярод кандыдатаў на скаўтаў і самых скаўтаў праводзіцца грамадзка-узгадаваўчая праца ў духу любові Бацькаўшчыны і гатовасьці аддаць сваю працу і сілы на карысьць адраджэньня беларускага народу.

Дружына беларускіх скаўтаў мае зацьверджаны праект вопраткі беларускага скаўта, якая апрача агульнаскаўцкіх адзнакаў мае адзнакі нацыянальнасьці беларускія.

Каманда ў скаўцкай дружыне вядзецца па беларуску. Сьцяг скаўтаў — бел-чырвона-белы.

Ужо скаўты выдалі першы нумар сваёй газэткі „Беларускі скаўт”, у якой яны з націскам зазначаюць, што скаўт вучыцца глядзець на сьвет вачыма вольнага чалавека.

Дык гатоўся, беларускі скаўце, глядзі заўсёды гэтакімі вачыма — ў шчасьці і горы, у бурях і сьцюжах.

Глядзі вольнымі вачыма і рыхтуйся да барацьбы за волю сваёй Бацькаўшчыны.

Можа ты, беларускі скаўце, сваім энтузіязмам, сваёй маладой энэргіяй паможаш працерці вочы і штурхнуць да дзейнасьці спаўнае крывіцкае племя.

Дык будзь гатоў!

Каментарыі

Пасля 1940 года ўпершыню пад адну вокладку сабраны некаторыя вершы і праязічныя творы таленавітага беларускага паэта, празаіка, публіцыста, выдаўца і палітыка Уладыслава Казлоўшчыка. Пераважная большасць гэтых твораў друкавалася ў 20-х — 40-х гадах у часопісах „Шлях моладзі”, „Новы шлях” і ў асабістым зборніку аўтара „Шляхам змаганьня”, які выйшаў з друку ў Вільні ў 1935 годзе.

Тэксты размешчаны ў храналагічнай паслядоўнасці, паводле часу іх напісання. Гэта, апрача ўсяго іншага, дае чытачам магчымасць прасачыць эвалюцыю нацыянальна-патрыятычнай тэматыкі і творчы рост аўтара. Усе творы Уладыслава Казлоўшчыка падаюцца згодна з нормамі тагачаснай арфаграфіі і пунктуацыі з захаваннем асаблівасцей аўтарскай лексікі і стылістыкі.

Вершы

Да старонкі

Упершыню — у зборніку „Беларускі дэкляматар”, Вільня, 1928 г.

Надзея

Верш напісаны ў 1928 годзе ў Быдгашчы. Друкуецца са зборніка аўтара „Шляхам змаганьня”, Вільня, 1935 г.

Здаенца

Упершыню — „Шлях моладзі”, 1929, № 4.

Падыміся народ

Упершыню — „Шлях моладзі”, 1929, № 8.

Узьляці ты, сіла маладая!

Упершыню — „Шлях моладзі”, 1929, № 10.

Пустая хатка

Верш напісаны ў 1929 годзе ў Быдгашчы. Упершыню надрукаваны ў часопісе „Шлях моладзі”, 1929, № 5-6.

Жыцьцёвы шлях

Упершыню — „Шлях моладзі”, 1930, № 7.

Устань, рыцар слаўны!

Упершыню — „Шлях моладзі”, 1930, № 3.

Варушыся, моладзь!

Упершыню — „Шлях моладзі”, 1930, № 6.

Барацьба

Упершыню — „Шлях моладзі”, 1930, № 1.

Прайшоўшы праз мора жыцьцёвых сапусьняў...

Упершыню — „Шлях моладзі”, 1930, № 8-9.

- Дай мне ручку, каханая дзяўчына...
Упершыню — „Шлях моладзі”, 1930, № 10.
- Ці я цябе люблю...
Упершыню — „Шлях моладзі”, 1930, № 12.
- Новы шлях
Упершыню — „Шлях моладзі”, 1933, № 1.
- Кліч волі
Упершыню — „Шлях моладзі”, 1933, № 12.
- 25.ІІІ.1918 — 25.ІІІ.1932
Верш прысвечаны 15-ым угодкам абвяшчэння незалежнасці БНР. Упершыню надрукаваны ў часопісе „Шлях моладзі”, 1933, № 3.
- Беларусь
Упершыню — „Шлях моладзі”, 1933, № 2.
- Вясна
Упершыню — „Шлях моладзі”, 1933, № 4.
- Зрок у будучыню
Упершыню — „Шлях моладзі”, 1933, № 5.
- Дух волі
Упершыню — „Шлях моладзі”, 1933, № 6.
- Пратэст
Упершыню — „Новы шлях”, 1933, № 2.
- Будзеш незалежнай
Упершыню — „Новы шлях”, 1934, № 1.
- Трымаймаса горда
Упершыню — „Новы шлях”, 1934, № 6.
- Уздым волі
Упершыню — „Новы шлях”, 1934, № 4.
- Наш шлях — змаганьне
Упершыню — „Новы шлях”, 1934, № 7.
- Не паддавацца!
Верш прысвечаны 5-годдзю часопіса „Шлях моладзі”. Упершыню надрукаваны ў часопісе „Шлях моладзі”, 1934, № 2.
- Шляхам змаганьня
Друкуецца са зборніка Уладыслава Казлоўшчыка „Шляхам змаганьня”, Вільня, 1935 г.
- Хай нам жыве...
Упершыню — „Шлях моладзі”, 1935, № 1.
- Наш сыяг
Упершыню — „Шлях моладзі”, 1935, № 7.
- На прадвесні
Упершыню — „Новы шлях”, 1935, № 3.
- Вершы „Крывіцкі дух”, „Пагоня”, „Наш дух”, „Песьня беларускай мола-

дзі”, „Сіла”, „Узмацняй, Беларусь”, „Гартуйся, моладзь”, „Ставайма ў шараэнгу”, „Узьляцім, браты”, „Бацька і сын”, „Паход галодных”, „Змагацца і дзеяць”, „За плотам могілкаў” друкуюцца са зборніка Уладыслава Казлоўшчыка „Шляхам змаганьня”, Вільня, 1935 г.

Чын

Упершыню — „Новы шлях”, 1935, № 1.

Проза

Шлях моладзі

Упершыню — „Шлях моладзі”, 1929, № 4.

Прачніся, беларусе!

Упершыню — „Новы шлях”, 1933, № 2.

Ня ў нас вясна

Упершыню — „Новы шлях”, 1935, № 3.

Лявон

Упершыню — „Новы шлях”, 1935, № 4.

Будзь гатоў

Упершыню — „Новы шлях”, 1935, № 5.

Змест

<i>Сяргей Чыгрын, Час вяртання</i>	5
<i>Станіслаў Грынкевіч, Зацемкі</i>	
З роднае Саколышчыны	14
З зацемак аб характары беларусаў	20
З зацемак аб тэатры	25
Узгадаваньне характару	28
Аб прывычцы ў самаўзгадаваньні	39
„Учора” і „сяньня”	44
Трагічны крызыс	51
Паны „Жолондзі”	57
Каментарыі	61
<i>Франук Грышкевіч, З народу мы...</i>	
З народу мы... ..	64
Беларусь, Беларусь... ..	64
Калыханка	65
25.Ш.1918	67
Музей Івана Луцкевіча	68
Бальяда працы	68
Малітва	69
Ці знаеш Край, дзе востраю стралою... ..	70
Варганы	71
„Крыніцы”	72
Я сягонья душой распаліў трыбуляр... ..	72
Ах ты, чэшка маладая... ..	73
Скажы, паўночная раса... ..	73
Дзе ня стану... ..	74
Хто нас зможа?! Гэй жа брацьця!.. ..	75
Росткі, рэстачкі... ..	75
Русь Бела	76
Раб	79
Сьлед Чарадзея	80

Забойчая ціш	81
Роспач	82
Князь Вітаўт	82
На бельлі сьнежна-рыхлістай пярыны... ..	83
Лятуценьне	84
Ваконны заслоны... ..	85
Можа гэта толькі згадка... ..	86
Восень	86
Signum	87
Стань і глянь... ..	88
Не пытай, не скажу я ні слова... ..	89
Кліч	90
Доля	90
Брату	91
Ты сягонья спомніў мне... ..	92
Моладасьць	92
Жніво	93
Матывы вясны	93
Ня штурхай!.. ..	94
Магіла волата	94
Разьбіўся звон стары... ..	95
Гімн	96
Праца, праца для Народу... ..	96
Маўкліва і нема ў салі... ..	97
Ты ўпорна глядзела ў гору... ..	98
Падпісалася ты на бачыні... ..	98
Ты глянула, помню, навокал... ..	99
Ці ж толькі сухімі славамі... ..	99
Тагды ты, помню, неяк сьмела... ..	100
Ты заслانیла на тварык вуаль... ..	100
Я знаю, тут цябе няма... ..	101
Можа збрыдне мне доўга чакаць... ..	101
Трэ парадзіцца можа з варожкай... ..	102
Як разкелзана бура зімою... ..	102
Сьцямнела і сумна на дворы... ..	103
Ты адна тут, дзяўчынка, ў задумі... ..	104
Туды, туды... ў таёмну даль... ..	104
Ты песню маю пакахала, дзяўчынка... ..	105

Славачцы	105
Ах, скажы...	106
Цябе я ўчора поўна надзеі...	106
Трафіка	107
Тваю постаць бачу сяння...	108
Адказу на любоў маю...	108
Зайграла музыка зьмярканья...	109
Зорка	109
Па заснуўшай неба сіні...	109
Кляштар	110
Даруй!.. Калі можна маліць за другіх...	110
Не шкадую прошлых днёў...	111
Заўсёды ты за мною...	111
У пакою самагубцаў	112
Адказы	113
Малітва	114
Аўтару „Моладзі” А. Чачотцы	114
Хто мы?	115
Чорны летапіс	116
Калі народ	117
Ноч	117
Каментарыі	118

Уладыслаў Казлоўшчык, Кліч волі

Вершы

Да старонкі	124
Надзея	124
Здаецца	125
Падыміся народ	125
Узьляці ты, сіла маладая!	126
Пустая хатка	127
Жыцьцёвы шлях	135
Устань, рыцар слаўны!	136
Варушыся, моладзь!	136
Барацьба	137
Прайшоўшы праз мора жыцьцёвых сапусьцяў...	139
Дай мне ручку, каханая дзяўчына...	139
Ці я цябе люблю...	140

Новы шлях	141
Кліч волі	142
25.ІІІ.1918 – 25.ІІІ.1932	143
Беларусь	145
Вясна	145
Зрок у будучыню	146
Дух волі	146
Пратэст	147
Будзеш незалежнай	148
Трымаймяся горда	148
Уздым волі	149
Наш шлях – змаганьне	150
Не падавацца!	151
Шляхам змаганья	154
Хай нам жыве...	154
Наш сьцяг	155
На прадвесні	156
Крывіцкі дух	157
Пагоня	158
Наш дух	159
Песьня беларускай моладзі	160
Сіла	161
Узмацняй, Беларусь	162
Гартуйся, моладзь	163
Ставайма ў шарэнгу	164
Узьляцім, браты...	165
Бацька і сын	167
Паход галодных	172
Змагацца і дзеяць	173
За плотам могількаў	174
Чын	176
<i>Проза</i>	
Шлях моладзі	177
Прачніся, беларусе!	177
Ня ў нас вясна	178
Лявон	180
Будзь гатоў	183
Каментарыі	184